

П 173884/9-10

ЧЕРВОНІ ШЛЯХИ

1932

Поезіі: Терень Масенко, Іван Ка-
ляник, М. Доленго, М. Улицький.

Проза: П. Байдебура — *Уперше*,
Аркадій Любченко — *Земля го-
рить*, Микола Бриль — *Проста
лінія*, М. Тардов — *Кінець Охот-
ського полку*, Л. Родзевич — *Ро-
бітник Тиліш*.

Статті: П. Аніканов — *Національно-
культурне будівництво в україн-
ських районах Далекого Сходу*,
Ів. Гончаренко — *Творчість удар-
ників*, Якуб Дейнеко — *Загроза
нової імперіалістичної війни та
інтервенції проти країни рад*.

Маніфест всесвітнього антивоєн-
ного Конгресу. Декларація Ро-
мена Роллана, оголошена на
ційній нараді всесвітнього антиво-
єнного Конгресу.

№ 9-10

ВОУ — „ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“

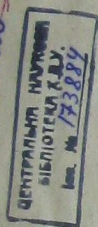

25817

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО - ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 9-10
(111-112)

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Українського Друку“, „Мартковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

ГОТУВАЛИ ДО ДРУКУ:

Редактор групи — *В. Кузьмич*

Техкер — *Н. Василевський*

Здано до друку 29-XI 1932 р.

Підписано до друку 11-1 1933 р.

Формат паперу 72 × 108

Вага 1 метр стопа 50 кгр.

Папер арк. 1 прим. 8¹/₂

Друк. знак. в 1 папер. арк. 78.352

Замовлення № 1917.

Головліт 6774

Тираж 3.850

З М І С Т

	Стор.
Масенко — Кубань. Поезія	5
Байдебура — Уперше. Оповідання	7
Любченко — Земля горить. Песа	14
Калянник — Три пісні. Поезія	31
Бріль — Проста лінія. Повість (закінчення)	32
Полєнго — Старі побачення. Поезія	49
Гардов — Кінець Охотського полку. Роман (продовження)	50
Глицький — Незалежна Манчжурія. Поезія	69
Годзевіч — Робітник Тиміш. Оповідання	70
Аніканов — Національно-культурне будівництво в українських районах Далекого Сходу. Стаття	74
Фест-всесвітнього антивоєнного Конгресу	80
Роллян — Деклярація, оголошена на першій нараді Всесвітнього антивоєнного Конгресу	84
Гончаренко — Творчість ударників. Стаття	87
Дейнеско — Загроза нової імперіялістичної війни та інтервенції проти країни рад. Стаття	103
Гіка	119
Географія	134
Ф. Бурлака — Г. Шишов, „Переможці“. М. Степняк — М. Віленський і Я. Гольдс- вейзер, „Кривава обмова“.	

КУБАНЬ

Гордовито колеса гримлять.
 Нас оточує степ урочистий,
 Над отавами вуха телят
 виринають лапатим листям.
 Половіють отави ситі,
 п'ють блакитний густий мазут,
 І за вами радгоспівські скирти
 гірськими хребтами повзуть.
 Лишаї волохатих отар
 у долини вростають туго,
 вибухають потоком життя —
 косяком молодим яруги.
 То закохані й полохливі
 виринають вітрила — гриви,
 б'ють копитами скакуні —
 так що брондзою степ дзвенить.
 І притишено ріжуть колеса
 пирію повноводне плесо,
 і шанобливо поїзд мина
 розмаїтий потік табуна...
 Ти в багатих степах зростає —
 та й твоя не відродить пам'ять
 таких щедрих і синіх трав,
 як оцей океан Кубані,
 і таких очеретів не товплять
 Чорноморських долин коноплі.

Розмотай ти на шії стрічку,
 та випростуй груди свої: —
 лиш за день і ко, отку нічку
 ти побачив стільки країв!
 Скинь ти к чорту душну краватку,
 комірці прилизані скинь —
 хай їх сплять сонячні ватри
 й запорошать іржею піски! —
 Ти дорогу стрічай, мов матір,
 привітом серця й руки.
 Визволяй із лахміття груди,
 пий очима і серцем пий —
 десять тисяч верстов не будуть
 бушувати такі степи.
 Із піснями, грудьми й головою
 й досить довгими, друже, ногами,
 ми зникаємо під травною

у сухім океані, Йогане*,
ми бовтаємось, мов карасі,
апавши в поїзда жиливу сіть,
Гей зелена вона й груба —
степова і рибальська Кубань
Белькотання пусте проти неї —
всі казки про пампаси й Гвінеї,
белькотання пусте проти неї —
Республіки твоєї й моєї,
проти неї — багатой й простої,
Кубані моєї колгоспної!

Гордовитіш колеса вранці гримлять,
пас оточує степ урочистий.
Над сухим океаном вуха телят
виринають лапатим листям.
Ходять ситі отари. Бредуть табуни
легковажних, закоханих коней.
Ми рубаєм Кубані стиглі лани
в неподоланій гордій погоні.
Паровозе, твій рух чудесний!
Ти одважно приносиш нам
і Республік червоні весни
і повстанців нових імена.
День залізний з тобою ведемо,
день свобідних і радісних рук —
як окрему, велику тему,
славим поїзда нашого рух.
Він хвилину стоїть, коли треба.
Розкидаючи криками небо —
ураганом летить серед степу
і намотує версти круті
на свої блискавичні путі.

Пробиваючи вогнений мороз,
він пустелі камінні поборе.
За Актюбинськ — Аральське море;
а за морем устане Аріс: —
там Турксиб і Європа зішлись.

Ще дорога велика й далека!
Крізь пісків переможний клекіт,
крізь поля бавовняні узбеків,
із Москви
ми пісні перемог
за Термез в Індостан веземо.

Пробиваючи криками небо,
ураганом лети серед степу,
кілометри намотуй круті...
Не було б комунізму без тебе!
Й ти без нього застряг би в путі!

* Іван Калитинник — супутник у подорожі.

УПЕРШЕ

„По дорозі паровоз,
А за ним вагони...
На відкаці роблю я, —
Милий ковогонить...“

Це Ленка Сторчакова виводить так, — вирішує Варя. Вона, зацікавлена, відчиняє вікно кімнати й прислухається до знайомих мотивів веселої пісні. Пісня без угаву зривається з вуст вивозниць і, повна жаги зазивної, припадної, підігрітої поривом, буйної, хмільної юности, звивається високо над естокадою, кружляє під шахтою й розноситься вітрами в степ.

„Естокад, естокад, — високоє зданіє
Через тебе, естокад, — пропало свіданіє...
... Ей, вагони підганяй...
Виконуй заданіє“.

Долітає вже інший, новий варіант шахтарської пісні „Страждання“. Долітає і падає до ніг настороженої Варі: — Ну й чорт не Ленка, вже придумала: — „Ей вагони підганяй...“ Переіначила... Спритна на всі боки: і до пісень, і до роботи. Варя пригадує, що на вивозі ніхто з вивізниць не міг обігнати в роботі Сторчакову Лену. Під кінець місяця, коли підраховують відігнані вагонети, у Лени завжди найбільша партія. Як дзига, бігає по естокаді.

Варя стоїть біля вікна, поглядає на вивіз. Ій зараз, хай що, а не хочеться сидіти самотою в кімнаті, нудитися без гурту. Ій зараз хотілося б бути там, на естокаді, з дівчатами, поганяти вагончики й собі затагнути в гурті зухвалу й доривну пісню, як колись.

Хотілося на шахту, до гурту. Звикла. Де ж пак, вона чотири роки на вивозі відганяла вагонети. Чотири роки день-у-день, і аж оце недавно перейшла в шахту, працювати на камероні.

На камероні робота далеко легша, як на вивозі. Сидиш на одному місці, потискуеш, коли треба, держак, педалі. Врегульовуй хід машини та пильнуй за роботою смоків. А машина слухняна тобі, працює рівно, без перебоїв. Тільки оте гудіння камерону, спочатку воно ніби й неприємне, а коли день прийді — звикаєш. А то було виходиш із шахти, а в голові безперестанку дразливе гудіння, цокотіння смоків. Зате спокійна робота, — вирішує Варя. — Такої саме ій роботи й треба було. Менше рухів, напруження. Хоч і не хотілося кидати вивіз, але ж...

А все це через „нього“... І Варя посміхнулася. Все через „нього“. Напрямок думок її змінився. Вона зараз думає про „нього“. Забула шахту, вивіз, камерон. Вже не прислухається до пісні на естокаді, — забула про все. Вона заглиблена в думках, у тривожнім і радіснім відчутті. По молодому обличчі Варі бликає осяйна посмішка. Це радість, досі невідома їй. — Вона скоро має стати матір'ю.

Вже буде понад місяць, як Варя не виходить на роботу в шахту. Вона жде дня... готується стати матір'ю.

За останні дні Варя в піднесенім чеканні. Часто уночі довгі, безсонні, коли Микола, її чоловік, натруждений у шахті,—робота бо обушком не з легких,—коли Микола байдуже спить, вона з зацікавленням і боязкістю вираховує... прислухається, як у ній іноді заб'ється тихо, ледь-ледь чуто „воно“, друге життя—маленьке тільце, ніби чуже їй і в той же час таке невимовно рідне. В такі хвилини прислухань Варі до себе на серці у неї стає мимоволі терпно чогось, хвильно і боязно невідомости. Це відчуття змінюється на інше—таємничу цікавість незвіданої радості—радості першого родження нової людини. І хочеться Варі, щоб був син.

Іноді й Микола, зазираючи в вічі радісно схвилюваної Варі, теж просить, щоб був син. Щоб неодмінно був син. Просить і наказує Микола.—Ніби це від неї залежить,—думає Варя.—В такі моменти вона соромливо уникає Миколиних очей, мовчить, а в самій теж єдине бажання... ах, і чого тільки не обіцяє Микола... аби був син.

Варя стоїть біля вікна, заворожена своїми думками... Стоїть напружена, заглиблена. Прислухається. Вона відчуває в собі легенький поштовх, ледь вловимий рух живого, ще небаченого. Ось ніби воно перевертається, штовхає в бік.—Мабуть ручкою, або ніжкою,—гадає Варя. Вона відходить до полицки з книжками, бере й читає багато разів вже перечитану книжку, що про вагітність та догляд... за дитиною. Все це треба знати. Вона певна цього, і так радилі лікарі. Варя перечитує окремі місця з книжки, по хвилині сідає на канапу, вся застигла в задумі...

В кімнаті тихо... Лише годинник відбиває ритмічні монотонні удари. Біжать хвилини... Варя здимає очі на годинник—це лише пів на першу. Ранкова зміна. Кінчає роботу о третій. Микола завжди приходить додому не раніше четвертої. Він бригадир вибійників і поки здасть вибій другій зміні, а ще рапортів скласти, того й затримується. Біжать хвилини...

Варя прислухається до годинника. Ритмічні похитування маятника, монотонні удари нагадують їй ритмічне, тільки гостріше брязкання стрижнів у камероні. Вона думає про роботу машини. На її місці, на камероні сидить тепер якийсь невідомий їй до того хлопець. З новоприбулих, говорили.

Вона два дні йому показувала, як керувати машиною, але він, мабуть, ніколи не зрозуміє, що й до чого. Неповоротний, немоторний якийсь. Шкода буде, коли занедбає машину,—міркує Варя. Вона пригадає останній день своєї роботи.—Коли збиралася виїжджати із шахти, бригадир ремонту машин старий Петро Степанович, на прощання сказав: „Роди, Варенько, там скоріше“—він знав, чого Варя кидає роботу,—роди шахтаря чи шахтарку й виходь на роботу. З тобою я вже звикся. Машину сміло довіряєш. Бо певний, що все буде в справності. Отож,—підкреслює він—впорайся там і виходь. Місце буде за тобою. Та гляди, щоб Микола твій не обіжався на тебе... І він значущо посміхнувся.

На такі слова-накази, зашарилася, поспішила попрощатись і, запевняючи старого, що прийде обов'язково, після... пішла до стовбура.

Прийде. Вона вже думала про це. Там через якийсь час... Вона ніколи не буде, як інші: вийдуть заміж, та ще як дитина найдеться, забувають, де й працювали, відриваються від громадськості, стають сторожами квартир, киснуть на кухні. Вона ніколи не погодиться на таке життя. Ні! Хоча Микола, ніби між іншим, не раз уже говорив, що більше не пустить її на роботу в шахту. А за останній час, поки не кинула камерон, щодня виникала сварка. Він домагався, щоб вона не виходила в зміну, щоб там, бува, не трапилось чого. І все це через „нього“,—відхнувшись, подумала Варя.

„Воно“ останнім часом заповнило її всю.—Відібрало, замінило все, що для неї раніше здавалося конче потрібним, важливим, дорогим. Воно змусило думати, пеклуватися про нього, ще невідомого, небаченого. І воно стало найдорожчим, наймилишим їй, сподіваним.

Мабуть, так відчуває кожна мати напередодні родження нею нової людини, тим паче мати, що готується стати нею вперше.

Варя прибирає в кімнаті. Переглядаючи різні речі, вона натрапляє на маненькі сорочки, пелюшки, що їх давно вже заготовлено на майбутнього немовлятка. Ось до одної сорочки ще не прорізано рукавички. Варя сідає краяти матерію, обшиває краї рукавців мережками з заполочі. Вона, не поспішаючи, виготовує мережку, схилившись над шитвом, заглиблено мріє: — ... Буде син... — ростиме... Вона ось ніби бачить його: — ... біленький хлопчик простягає до неї маненькі, пухкі рученятка... Маленький, білоголовий... посмішка грає на його личку, милому личку. Простягає ручки й вимовляє перше, ще досить нечітко в потугах белькотіння, перше просте й глибоко-інтимне, чисте, як ніста дитячої душі — мама...

Попід вікнами квартири, вулицею швидко прогуркотіла підвода. Хтось крикнув тривожно. Ще десь на колонії залунали викрики, тупотіння. Варя хопилася з місця, перейшла до вікна. — Вулицями, через майдан до шахти поспішали чоловіки, жінки й діти. На вивозі рух вагонет припинився. На кавері швидко миготять колеса і частіше, ніж завжди, підіймається й опускається кліть. Видно, біля шахти на естокаді збирається натовп людей.

— В шахті аварія, — майнула гостро тривожна думка. Варя наспіх накинула на плечі велику хустку і миттю вибігла з квартири. Вже в дорозі, не доходячи до шахти, вона помітила, що тримає в руці дитячу сорочку. Вертатися додому вже пізно. Ніколи. Зібгала сорочку в руці, ніби хусточку, й тяжкою ходою, не відводячи дух, бралась сходами на естокаду, до стовбура.

На другому поверсі шахтної будівлі, на вивозі, біля стовбура, повно народу. Юрма жінок з галасом обступила голову шахткому, Донченку, наперебій вимагають пояснень, що сталося в шахті. Донченко намагається заспокоїти, але не докладно й сам не знає нічого. Бо ж тільки оце прибув сюди. Донченко перебиває тих, що виїжджають на-гора, він безпорадний, схвилюваний, це йому більше дратує натовп. Якесь жінка, схилившись на поруччя естокади, плаче. Багато вимагають, щоб їх спустили в шахту. Вони дізнаються самі.

Жінки вимагають дати їм кліть.

Варя стоїть у гурті жінок біля стовбура. Вона теж вимагає, жде на пояснення, що трапилось. — Якісь дві жінки, нервово схлипуючи, доводять їй, що біто у шахті великий обвал, — багато побитих, пораних. Варя не вірить. — Коли б що, — гадає вона, — швидко допомога, що стоїть тут біля шахти, була б такою спокійною, та й попередили б людей, що трапилось. — Але ж таке? Варя починає хвилюватись. Адже там Микола... Де ж адміністрація?.. — Звичайно всі в шахті. Безперечно, там щось загрозливе. Ця невідомість ще більше хвилює. Чому ніхто не дасть пояснень?

Чутно, як знизу б'ють сигнали. Б'ють тричі. — Тричі — живий вантаж.

Доверху знімається кліть. Натовп насторожений. Присутні стовпилися навколо стовбура. Кліть зупинилася. З неї виходить Петро Степанович і з ним кілька чоловіка з рятувальної команди. Вони поспішно розсувають натовп жінок, виводять залізні штанги, що лежать недалеко стовбура, вантажать у кліть, — для спуску у шахту.

Петро Степанович, видно, украй перевтомлений, він схвилюваний, але намагається бути спокійним, посміхнутися назустріч десяткам гострих, допитливих поглядів. Натовп приступає ближче.

- Що сталося, говори, Степановичу!.. — викрикують знервовані голоси.
- Обвал?
- Що сталося, говори!
- Де адміністрація?
- Хай дасть пояснення...
- Чого вони ховаються.
- Завшахти давайте...

Тиша, що була утворилася з появою кліті, раптом прорвалася. Знявся галас запитань, погрози, лайки. Петро Степанович спокійний стоїть біля дверцят кліті, не поспішаючи, вертить цигарку. Галас, нервово напруження натовпу подалі зростає...

Петро Степанович шось обмірковує.—Ви ще довго будете?—раптом голосі спокійно запитує він і вичікує. Голоси поволі стихають.

— Розходьтесь, громадянки милі, по домах та готуйте чоловікам смачі обіди. Чуєте? Смачні обіди. Із шахти бо вийдуть зморені, голодні.— І сивий бригадир широко розреготався в спантеличені обличчя. Він припалює цигарку довірливо посміхається, і вже тихо, переконливо радить усім їти по домах.

— А що там, у шахті, всі живі? — запитують декілька жінок.

— Всі, всі, не турбуйтеся. Понівечених нема й не буде. Лише затримана можлива з виїздом на гору. У шахті сталася маленька неприємність, але загрози каліцтва немає.— Старий хвилину роздумує — чи говорити всю правду про подорожництво стану у шахті. Чи не стане це за причину ще більших хвилювань жінок, матерів, що, зачувши тривогу, зібралися тут. Старий зважує.

— А що саме там у шахті? Де ж адміністрація?

— Завшахти хай дасть пояснення...

— Адміністрація зараз працює у шахті — дає відповідь бригадир. — Н'ятому стався невеликий обвал. Вода прорвалася і підтопила лаву. Ось і воно. Тільки неприємність і роботи прибавилося. — Натопів знову починає хвилюватися. Петро Степанович пояснює, що загрози нікому немає, шахта працює нормально. Він говорить спокійно, упевнено, говорить правду. Старому шахтареві всі вірять. Його всі присутні тут знають, — брехати не буде.

Натопів хвилину гомонить глухо між собою, по-своєму коментують почуті жінки, заспокоєні, розходяться від стовбура. Петро Степанович хвилину стоїть замислений. Для досвідченого ока було помітно, що він лише зовнішньо спокійний, насправді ж він глибоко переживає нервову напругу. Це помічає Варя. Вона далеко краще знає старого. Їй зараз хочеться довідатися більше, ніж сказав про шахту Степанович. Запитати про Миколу. Але ж незручно. Навколо ж...

Петро Степанович стежить, дає вказівки вантажникам, що вантажать штанги, дерево в шахти, а в думках весь там, під землею. — Бо ж там:

— На н'ятому вода заливає вибої. Підмиті стіни розкисають. Можливий великий обвал. І вибої н'ятої вийдуть із ладу. Коли так, це буде велика втрата. Загине видобуток. Воду треба відпомпувати щонайшвидше.

— Там дві помпи працюють, — роздумує Степанович, але поки мулять забетонують місце, де прорвалася вода... поставити ще один камерон. Варя зараз залитий водою. Витягти й переставити на уступі штреку, — майнув здогад. Але ж камеронника немає. А може хто з присутніх... Вода ж... кожна хвилинка дорога...

— А хто з вас на камероні може? — вигукнув Петро Степанович. — На камероні хто? Там треба спішно допомогти.

Варя, що вже відходила від будівлі, зупинилася. Зупинилися й ті, що відходили від стовбура. Переглядалися між собою, але ніхто на запит не обізвався.

— То немає камеронників? — Іще робітників треба підносити породу загати. Хто охочий?

На останні слова бригадира Варя хотіла запитати — на який саме камерон треба. Але ж хіба неоднаково? — А що, коли... коли... забилася думка, але вагаться ніколи. Вона вирішила. — Я піду на камерон.

Присутні глянули на Варю. Жінки жажнулися. — Варітна, днями вже і в шахту. Заступили дорогу, не пускали.

— Дайте їй дорогу! — крикнув один з вантажників, що в цю хвилину підніс до кліті шлангу від помпи, — камеронник там зараз до зарізу. Вода затоплює шахту.

У натопів сталось замішання. Варя, не вагаючись, підійшла до стовбура. Петро Степанович, ніби уперше її побачив, поглянув на великий живіт, що випинався з під хустки, і запротестував проти спуску. Варя, не зважаючи на його протест, сміло зайшла у кліть, за нею ще кілька чоловіків вантажників. Сторчакова Лена,

Біля стовбура, за кліттю, ще хтось із жінок умовляв Варю, щоб вона змовилася від небезпечного спуску. Але в цю хвилину Варя забула за все, хотіла й слухати. Вона забула про все. В неї була лише одна думка: — Шахта у небезпеці. Обвал. Вода заливає і немає камеронника. Зараз вона повинна бути там, хай що.

— Спецодяг знайдете в коморі за стайнею, — крикнув услід Петро Степанович. Кліть гойдулася, і мов зірвана з причепу, раптово шугнула вниз шахту.

Вода, що збиралася днями чи місяцями з вище розташованих, паралельних п'ятій лаві штреків і затримувалася товстою перегородкою — стіною вугілля, передчасної посадки лави, а може від того, що сьогодні запальники не встигли рвали бурки і підривали покрівлю, раптом пробила стіну і линула до лави.

Коли Варя дійшла до п'ятої, там уже, на велике їй диво, був Петро Степанович. Коли він устиг, — здивувалася Варя. — Аджеж він залишився після обвалу на-гора. Мабуть прийшов запасним ходом, з бремсберга. Або ж тоді, коли переодягалися в спец. — Але думати, яким чином Петро Степанович випередив обвал, звантажив у шахту штанги, дерево, і вже був на місці аварії, було ніколи.

— Сюди, сюди давай! — побачивши групу робітників і Варю, кричав старий бригадир. Він метушився по штреку, давав накази.

Де кілька робітників, бовтаючись у воді, відтягали підмитий камерон на вище, де місце у лаві. Притягли кабель водовідкатної труби. Варя перевіряла цілість стін камерону, перемінила вощильники, спритно витерла від бруду частини машини, до якої привикла за час роботи у шахті. Захоплена метушнею робітників, темпами роботи над зупинкою води в лаві, Варя скрізь поспішала до роботи, бралась за тяжку роботу. Її застерігали бути обережною, але дарма, вона не слухала. Хіба можна бути спокійною і лише споглядати, коли така роза?

Камерон готовий, увімкнуто струм. Варя натиснула на держак. Машина вигнулася і по лаві розповзлося монотонне гудіння, брязкіт стрижнів і тертя шелест випомпуваної води. Варя переможно, ніби з погордою, сиділа на своєму місці за камероном.

Три смоки роблять безперервно.

На повороті штрека від п'ятої лави до головного, зроблено перегату. — Зримати воду. В стіні лави, де пробивалася вода, дірку забувають насліпо, конують.

— Нагортай, нагортай швидше породу! — порядкує завшахти Стоянов. Відкрити він спішить до мулярів, що бетонують, замутовують камінну стінку. Петро йде боротьба з стихією. Вода — ворог шахти.

Робота кипить. Десятки пар лопат безперестанно вершать загату. Ноші за лопатами передають з рук у руки, повні породи, вони лягають міцним бар'єром на шляху води. Іде уперта боротьба із стихією.

Воду запинено. Лише зі схилу штрека вода, вже залишки, стікає до пошкодженій частини лави. Залишилося випомпувати воду щонайшвидше. Три помпи роблять безперервно.

Вздовж штрека, на швидку руч, прокладено брезентові шланги — труби. Пошкоджені частини штрека прокопано глибокі рівчаки. Вода збігає трубами, рівчачками до нижнього запасного, глухого штрека. Сюди відведено воду тимчасово, щоб швидше звільнити від неї вугільні вибої п'ятої лави.

Робітники, що вкладали загату, прокладали труби, вже розійшлися. Ранкова зміна шахтарів, закінчивши роботу, виїжджала на гору. У п'ятій лаві залишалися камеронники на машинах; Петро Степанович та Лена. Вона дожидає Варю. Її має прийти друга зміна й тоді вони виїдуть з шахти. Лена ходить вздовж штрека, розчищає лопатою рівчаки, щоб була десь не збилася вода.

Помпи роблять безперервно. Петро Степанович щохвилини прислухається,

перевіряє роботу смоків. Вони можуть забитися намулом-ніском. Він боїться станеться ж затримка. А кожна хвилинка роботи помпи розрахована — дорого.

Сьогодні для старого бригадира день видався надзвичайний.

— Перехвилювалася, як ніколи, за все своє шахтарське життя, — каже він. — Не шукта ж, вода загрожувала шахті. — Петро Степанович оглядає камерон, на якому працює Варя. Оглянувши, він сідає перепочити. Знемігся ж б вкрай.

— А ти, Варенько, taki справжній герой, — говорить бригадир. — Коли почув, що шахті скрутно, не побоялася спуститися. Звісно, справжня шахтарка. Так, так, — уголос міркує він. — Хто любить свою роботу, виробництво своє, — справжній робітник не словом, а ділом, той за своє виробництво у скрутний час піде і в вогонь, і в воду. Так, так. Це вже давно відомо. Хоча б от і ти. Недовго думала. Треба було — пішла... Петро Степанович задоволений.

— Признатися тобі, Варенько, каже він, — сьогодні багатьом було не до жартів. На що вже я, старий шахтокопатель, що бачив за своїх тридцять літ роботи у шахті всього, страшного й дивного, а на цей раз потерпав би, що станеться taki справжнє лихо. — Гадав, залле п'яту лаву докраю. То ж я шугнула згори, а скільки там її, — невідомо. Але впоралися. Хоч і нам'ялило добре, вода не жарт... Та й ти, Варенько, стала в добрій пригоді. Камерон пуштував.

— А де ж дівся камеронник, що працював тут? — запитує Варя.

Петро Степанович засміявся. — Утік, шельма. Як зміло його. Певне, коли вода шугнула з пробоїни, злякався і чмихнув, як був, на-гора. Камерон залишив заливати водою. — Петро Степанович уриває балачку. Зморений, знесилений, він під монотонне гудіння камерона, все нижче схиляє голову на коліна — дрімає.

Старий сьогодні попрацював добре. Сьогодні лише його досвідченість шахтарська врятувала п'яту лаву від цілковитої аварії. Бо керівник лави, молодий технік Лерман, злякавшись води у лаві, розгубився і, замість того, щоб мобілізувати присутніх у лаві робітників і накидати хоча б тимчасову загальмувальну на-гора шукати рятівну команду.

Петро Степанович до прибуття на місце аварії завшахти та техніків з інших ділянок перший разом з групою робітників почав гамувати воду. Не довелося старому мати справу з водою, з обвалами в шахті. Але на цей раз, як він говорить, були непереливки, набігався, намаявся добре.

Старий бригадир схилився набік. Він дрімає й прислухається до роботи камерона. Йому пора вже давно виїжджати з шахти, але Степанович не піддає поки не упевниться, що воду вивипмпувано.

Варя щораз частіше поглядає на зігнутого під крепінням бригадира, вона хоче сказати йому, що їй стає все тяжче ходити біля машини. Вона відчула, як донизу ніби щось у ній тяжке сповзло. Тіло теж, ніби придавлене, обважніло, у попереку відчувається гострий, гострий біль. Цей біль чимраз збільшується. — Що ж далі буде? — з острахом думає Варя.

— Петре Степановичу, чи вже скоро буде нам зміна? — тихим, занепокоєним голосом питає Варя. Вона стривожена. — А що, коли тут розпочнеться... На такій думку по тілу пробігає нервовий дріж, стає моторошно. — Що ж буде... Шахт завколо нікого в досвідчених, самі чоловіки. Правда, — міркує вона, в шахті Лена, але що вона — дівча... це не розуміється на таких справах. Хоча й вони Варя, теж не розуміється, але ж вона стільки читала, розпитувала, радилася лікарів... Хіба розказати Лені, тоді вона знатиме... Але ні, дурниці, заспокоює себе Варя. — Успію виїхати на-гора.

— Петре Степановичу, зміна нам скоро? — вдруге вже голосніше запитує Варя.

— Скоро. Або що? — ніби спросоння перепитує старий. Він підводить голову і пильно дивиться в сполотніле обличчя жінки. У нього закрадається думка: Чи не історія розпочинається з нею? Цими ж днями ж мала... А ще до всього перехвилювалася, тяжка робота у шахті, і от... Ет, дурень старий, і бачив ж, допустив таку жінку у шахту... Ет...

— Степановичу, покличете скоріше Лену, — мені треба виїжджати, — просить Варя. — Вона вже кинула камерон, сіла на сухе місце під кріпінням, вся зігнулась від нападів болю.

Петро Степанович спішить покликати Лену, він стурбований, невдоволений, винуватить себе, допустить же... Так, так, напевне історія... Треба мерщій їй на-гора, — міркує він. На-гора треба негайно, або ж покликати швидко допомогу. Але як же? — Лена ж не знає дороги у шахті, вона вперше тут, може заблудитися. А коли він сам піде, як же камерон? На кого його залишити... Як бути? Нарешті він вирішує: — Лена залишиться на камероні, він сам піде, подзвонить із шахти по швидко допомогу. Тут недалеко. Біля стовбура телефону.

Рішення старого змінилось. — Варя від гострого болю починає голосно скрикувати і в розпачі благає щонайшвидше відвести її до стовбура.

Петро Степанович обережно підтримує Варю. Вона ледве пересуває ноги, вони відходять за поворот штрека до головної. Варя знесилюється. Вона далі не може йти. Відчуває, ніби ось ще мить і розпочнуться пологи. Вона сповзає, просить зупинитись, далі не піде.

Петро Степанович спішить скинути з себе шахтарську бурку, простелеяє розкося на розгорненій верстві вугілля.

— Ідть геть! — кричить Варя. — Вона інстинктивно позирає розгубленим, привожним поглядом навколо, шукає допомоги. Але нікого. Над нею голі брили порсткої породи, вибоїни і розсипане вугілля. З сумежного штрека чути гудіння мотора зарубної, шаркотять рештаки. — Десь з лави долітає громохке звигтіння механізмів. — Там люди, — майнула блискавична думка. — Там... алеж там самі чоловіки. Як же ж...

— Ідть геть! Покличте мерщій Лену, — роздратовано в розпачі наказує Варя старому, що стоїть за виїмкою штреку безпорадний, стурбований, він лише озводить руками, не знаючи, що робити.

— А може тут ще є хто з жінок, може б... запитує стурбовано Степанович. Але Варя не відповідає на його слова. І він мерщій зривається з місця, спішить до камерона, залишивши Варю саму в нестерпних муках на півтемному штретці.

Сідаючи в кліть, Петро Степанович дитину прийняв до своїх рук. Він оявся, що Лена, незвична їздити в кліті, упустила закутане у велику хустку немовля. Він також заклопотано, з обережністю, зручно уможував матір, що апівлежала в вагонеті, мертво бліда, спокійна.

— Ну, й день видався мені сьогодні, — говорив старий бригадир. — Бачив різні дива, моменти, але щоб родити в шахті на вугіллі — уперше.

— Вам, Степановичу, тепер годі бути шахтарем-бригадиром, — за бабку о колонії підете — відповів посміхаючись черговий стовбуровий, звільняючи кліть від порожніх вагонів.

— Мабуть, що так, та й можна вже — зміна прийшла. Цей буде шахтарем, го! — зразу вибийник і механізатор, — жартом відповів Степанович. — Родився ж а вугіллі, під гуркіт машин. Цей буде... — але він не закінчив. Шахтар, закутаний у хустку, ніби навмисно подав знак про себе, — раптом захлинувся вересливим тоненьким криком. Старий заколихав немовля на руках, щільніше при- орнувши до себе.

Уже в кліті Варя, на голос дитини, розкрила очі. Шукала. Старий зрозумів бажання матері. Обережно, як скарб, нахилив до неї дитину. Варя пильно зянула на ніби заспане, одуглувате рожеве личко і ледве чуто запитала: — то?

— Камеронник, та ще й який! — відповів старий бригадир.

Варя заплющила очі і ледве помітно посміхнулася задоволеною щасливою посмішкою — посмішкою матері.

Тричі відбив сигнал. Кліть сколихнулася, плавко пішла вгору. Вгорі про- жливо, довго гули гудки. Вони ніби вітали появу під сонцем нової людини. Гудки гули на четверту.

АРКАДІЙ ЛЮБЧЕНКО

ЗЕМЛЯ ГОРИТЬ*

(П'єса на 4 дії, 7 картин)

ДІЯ ПЕРША

КАРИНА ПЕРША

Заводська брама. Її зачинено, Групи робітників.
Заповзятий гоїн.

- 1 РОБІТНИК. Добра мені справа—фабрику закрили, грошей не заплатили, та й по всьому!
- ІВАН. Як то по всьому? А ми куди? На брук? П'ять тисяч люду з нашої фабрики—куди? На голод?
- 2 РОБІТНИК. Майне гент**). Куди я тепер оці свої руки діну? Куди?
- 3 РОБІТНИК. А куди я піду, коли в мене вже й кутка нема? Коли навіть за працюваних мені не сплатили? Яке вони право мали?
- 4 РОБІТНИК. А дзеді наше? А родзіни? Єсць тшеба! Жіщь тшеба! Цо ж паньство сдбе мйслі?
- КОТЛЯР. А що наші спілки собі думають? На чорта нам після цього спілки? На чорта?—питаю, коли у нас завжди так: не кує залізо молот, а кує голод!
- 3 РОБІТНИК. Правда! Золото панові миємо, а самі голодні виємо. Ще й зароблених не платять!
- 5 РОБІТНИК. Ми тутай глōдні! Мйсь ми змордовані! А дні з нашої крві тлущув сдбе наберайю. А жє би їх пьдрун тшасьнол!
- 2 РОБІТНИК. Куди оте золото зникає? Куди вони прибутки з наших рук дивляють? Куди наша праця, наша кривавиця йде?
- 3 РОБІТНИК. Догосподарювались товстозаді! Най би нам фабрику дали, ми їм показали, як господарювати. Я пропоную забрати в них фабрику!
- ІВАН. Оце так! Забрати в них фабрику. Силою забрати!
- КОТЛЯР. Стій, Іване, не гарячись. До цього ще прийдеться. Панська господарка вже на брак іде. Корчить панську господарку в три погібелі, а тут стружку з-під різця.
- 1 РОБІТНИК. І то скрізь, по всьому світі...
- КОТЛЯР. А-я, скрізь, по всьому світі. Ви кажете, золото, прибутки... От на у Німеччині кілька найміцніших банків—стон!—і нема. Скапаніли банки. А-но враз по всьому світі—трись! трись! трись!—капаніють інші. А тут у нас, на Західній Україні, хіба не те саме? Трись, трись, трись! Та ж Польщі за піврокуросло недоліків... (заглядає в книжечку). Знаєте?—недоліків за півроку 126 мільйонів злотих.
- ГОЛОСИ. Йой-йой-йой! 126 мільйонів!

* На Всеукраїнському конкурсі НКО 1931 р. винагороджена другою премією.

** Евр.—Мої руки.

ОТЛЯР. Крута гайка? Правда? А далі ще більше буде. Далі ще гірше буде. Поки буде кляса багатійська і кляса бідацька, поки буде господарка капіталістична...

(Проходить поліцей)

АН Чого цей свищик тутка ходить? Чого свищикові тра? Дать йому по черепу!

ОТЛЯР. Сій, Іване, не гарячись.

РОБІТНИК. У них банки тріскають, у них дефіцити, а нам — голод?

РОБІТНИК. Оні пеньдндзе ховай! Наше пеньдндзе ховай!

РОБІТНИК. Оні зарббек нам крадно!

РОБІТНИК. Вони собі виходу шукають, а нашим рукам який вихід?

АН. За себе вони думають, за себе! А нас усіх на безробіття, на голод, на смерть прирікають. Ось дивіться, що робиться. Ось! *(виплює чогопис)*. Робітник Роберт Матура... це ж наш був робітник, два місяці тому скорочений... *(читає)*. „Робітник Роберт Матура наслідком безробіття підпав нервовому розладові, близькому до божевілля. Вночі він устав і сокирою вбив шестеро дітей, що спали“.

ЛОСИ. Їбив? Матура? Який жак! А ви хіба не чули? Чули! Читали!

АН. А оце читали? У селі Пенькові... це ж мое село, ось тутка близько, за кілька кілометрів. *(читає)*. „У селі Пенькові повисився селянин Філіп Гіріч“. Я ж його знаю! Я Гіріча знаю! Він податків сплатити не міг. Він у боргах загруз... Мене теж борги, злидні, голод на фабрику погнали. Я три роки на цій фабриці, як проклятий, працював, щоб зовсім не пропасти. А теперка що? Знову на село? З вогню та в полум'я? Ні! Забрати в них фабрику, силою забрати!

ОТЛЯР. Сій, Іване, тра організовано.

РОБІТНИК. Що значить організовано? Хіба ми й так неорганізовані? Хіба ми так не готові битися? Годі їм у зуби заглядати.

РОБІТНИК. Досиць мільчєння. Досиць юж!

РОБІТНИК. Хіба тільки в нашому місті фабрику закрили?

РОБІТНИК. Вшєндзе ліхо! Вшєндзе глуд!

РОБІТНИК. Звичайно, це правда. Скрізь погано. Онде Візєвська мануфактура — скільки тисяч там голодує? А вугільний промисел у Яворжні? А Домброво? Гродно? Б'ялосток?

ОТЛЯР. А тутка в нас, в Галичині? Безробіття росте не в день, а в годину. Безробітних зараз у Польщі, знаєте?... *(зазирає в книжечку)*... безробітних у нас більше як триста тисяч.

ЛОСИ. Йой-йой-йой! Триста тисяч!

РОБІТНИК. Майне гєнт! Куди ж я тепер оці свої руки діну? Куди я їх діну?

(На стіні з'являється плякат):

БЕЗРОБІТНІ, ОРГАНІЗУЙТЕСЬ НА ЗАХИСТ ВАШИХ ПРАВ!
ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ, ЩОБ ПОВАЛИТИ КАПІТАЛ!

ЛОСИ. Плякат! Відозва! Хтось почепив відозву! Дивіться!

(Всі читають, набігає поліцей.)

ПІЩАЙ. Хто це почепив? Хто це, пся косьць, почепив? *(зриває)*.

РОБІТНИК. Не чіпай! Не зривай! Папірця злякався?

АН. Попечеш руки, свищику!

ПІЩАЙ. Тихо! Ви вже бунтувати? Пропоную зараз же розійтись! Ну!

РОБІТНИК. Пятш на него, які мършал!

АН. Дать йому по черепу! Чого там дивитись?

ПІЩАЙ. Стріляти буду!

РОБІТНИК. Стріляти? А-ну, хлопці, вивертай каміння! Лупи його!

4 РОБІТНИК. Залепіть му п'єска

(Поліцей одходить)

ГОЛОС. Ага, тікаєш? Жироїд! Свищик! А-га-га!

(Свист і погрози навздогін)

1 РОБІТНИК. Вія зараз сюди цілу свою банду покличе.

3 РОБІТНИК. Най кличе, най стріляє. Хіба нам первина? Ми теж уміємо стріляти. Теж будемо битися!

1 РОБІТНИК. А ви не летіть поперед батька в пекло. Не крутіться дуже! Котлет іще не дозволив нам бійку починати. Не забувайте, що в нас є мітет!

2 РОБІТНИК. Так! Так! Тра слухатись комітету.

КОТЛЯР. Організованість. Перш за все організованість. Щоб надарма сили витратити.

ІВАН. А що ж, шию підставляти? Вони бити — і ми бити. Нам нічого губити. У Домброві теж на страйкарів стріляли, а все одно в Домброві страйкує.

3 РОБІТНИК. А тутка в нас — хіба забули! У нашому ж місті, на фабриці „Ельзе“

5 РОБІТНИК. Так, так! Запомнелісьце? На нашій „Ельзе“ юж дсем тисен страйкує.

КОТЛЯР. На „Ельзі“ вісім страйкує. У нас п'ять без роботи бідує. Тринадцять тисяч в місті голодує! От яка виходитьгайка. Тому тра, щоб усі тринадцять об'єдналися. Щоб міцно організувалися. Щоб укупі свого праводобивалися.

4 РОБІТНИК. Тшинясьце тисенци? А ждні? А дзеці? Не тшинясьце — двазеко. Двадзесьці тисенци глōдних!

3 РОБІТНИК. А вони ще й стріляти? Придушити думають? Я пропоную зайти в браму розбити й самих адміністраторів придушити.

1 РОБІТНИК. Не підбурюйте на чорт зна що. Киньте ці свої штучки! Знаєте вже вас...

3 РОБІТНИК. А чого ж? Думають, як прохідну зачинили, то й сховалися? Можемо власними руками одчинити. Можемо самі собі заплатити!

5 РОБІТНИК. А доправди! Одмікай браме!

3 РОБІТНИК. Ей, шкуродери, одчиняй! Одчиняй!

(Стукають у браму. У віконці — голова службовця).

СЛУЖБОВЕЦЬ. Тихше, тихше! Чи ви збожеволіли? Вам, здається, ясно сказано: фабрику закрито, розрахунок через місяць.

1 РОБІТНИК. Ні! Ми вимагаємо, щоб фабрику не закривали. Ми вимагаємо, щоб фабрика працювала.

СЛУЖБОВЕЦЬ. Тихо! Це ж бунт. Це погром.

КОТЛЯР. Ні! Це не бунт. Це не погром. Це п'ять тисяч пар безробітних ротів! Це п'ять тисяч голодних ротів! І ми заявляємо: сьогодні ми звідси підемо, але завтра щоб фабрику було конче відкрито, щоб гроші нам коштувало було сплачено!

2 РОБІТНИК. А як ні — ці руки сами собі зроблять роботу!

КОТЛЯР. Ми вас попереджаємо!

СЛУЖБОВЕЦЬ. Я виконую накази дирекції, і я вам заявляю: фабрику зовсім закрито, розрахунок через місяць. Я пропоную негайно розійтись. Через кілька хвилин тут буде військо. Військо вже покликано.

ІВАН. Ага! Військом нас лякати? Кулями розганяти? Ми тобі покажемо військо!

3 РОБІТНИК. Та що там дивитись? Одчиняй! Бий!

5 РОБІТНИК. Цо там гавєндзіць? Лямай!

(Навалюються дуже)

1 РОБІТНИК. Стійте, стійте! Отак нападом нічого не зробите. Організовано тра. А так будемо лишень надарма сили витратити. Правду Котляр ка

ОТЛЯР. Авжеж падарма. Ну, розіб'єте. Ну, ввійдете. А далі що? Всеодно ж фабрика не заша. Панам тільки й тра, щоб нас провокувати, а потім кожного по одинці до рук прибирати. Це тра інакше робити. І ми це зробимо. Сьогодні ми, поставивши свої вимоги, звідси підемо. Але незабаром знову прийдемо, організовано прийдемо. Тоді вже, будьте певні, ми закруtimo гайку інакше. Тоді вже зробимо так, як тра.

РОБІТНИК. Та що він проповідь читає? Що він заспокоює? Не слухайте його! Одчиняйте!

РОБІТНИК. Не робіть провокації! Не забувайте, що в нас є комітет. Від імени комітету застерігаю вас!

РОБІТНИК. Правда. Хоч як тяжко, а тра слухатись комітету. Я пропоную слухатись комітету!

РОБІТНИК. Не слухайте цього жидка. Жидки продають нас панам!

ОТЛЯР (вказує на 3-го). Не слухайте його! Це — провокатор! Він навмисне підбурює. Не слухайте провокатора!

(В'їздить мотоцикл — поліцаї)

ПОЛІЦАІ. Розійдись, розійдись! Негайно розійдись!

(Розитовхують)

ПОЛОСИ. Свишки! Свишки! Жени їх! Під ноги їх!

ПОЛІЦАІ. Розійдись! Стріляти будемо!

АН. Жовніри йдуть! Онде жовніри йдуть!

ПОЛОСИ. Де жовніри? Так, так! Жовніри! Онде йдуть жовніри!

РОБІТНИК. Розходьтєся, розходьтєся! Зараз не час іще бійку починати.

Ми ще будемо їх бити!

АН. Ми ще будемо вас бити! Ми сюди ще прийдемо!

(Поступовно починають розходитись)

ПОЛІЦАІ. Ну, ну! Без балачок! Без гавенд! Марш, марш!

РОБІТНИК. Майне гент! Куди я діну мої руки?

РОБІТНИК. Моє дзеці... Цо я дам дзецьом?

ОТЛЯР. А нам, Іване, одразу ж на село.

АН. З вогню та в полум'я?

ОТЛЯР. Ні. На село підемо не байдики бити, а діло робити.

АН. А! Діло? Тоді я згоден... хоч і в полум'я!

КАРТИНА ДРУГА

Хата. Каганець. Зажурена мати.

САНА (вбігає). О! Ви вже, мамо, й зовсім упорались? І в хаті, бачу, прибрали. Так ніби гостей сподіваєтєся?

МАТИ. А - я. Сподіваюсь, Оксанко. - Бо чим же й ти мені не гість? У панів служиш, дома не живеш, лишень в гості забігаєш.

САНА. Та оце вирвалась на хвилинку. І здавалося б, чи багато тієї роботи в покоях? А, бігме, ніколи й вгору глянути.

МАТИ. Підсипають панки роботи?

САНА. Та ще й вередують, чіпляються. Одна напасть! І сами між собою не лагодять, — мордуються. Старий пан іще дужче захворів, на всіх бурчить. А пані й собі лається, до Ченстохова на прощу збирається. А панич Владек — там такий варіят... оно з кіньми та дівчатами. Оце вже, з війська повернувши, дружитись заміряється.

МАТИ. З ким дружитись?

САНА. А з дочкою. Брилинецького пана. А - я! Бувають тепер часто. Паничка то й сама верхи забігає. Оце незабаром панич менинником буде. Заручини будуть. У Брилинцях палаца перебудовують, то й погодили заручини тутка робити. Чула я, старі між собою про посаг, про спільну землю й іси говорили. І на хлопів дуже нарікали. Ніби то за хлопами, за розпусними то й маєтности доброї не злагодиш.

МАТИ. Іч! Хлопи їм поперек горла стали. Най би подавились. Завжди хлопичні.

ОКСАНА. А-я. Тяжке серце вони на нас мають. І все на більшовників звертають. А що вже найстаріша пані, бабця ота... я й забула вам про не сказати.

МАТИ. Ага! Сухий отой виродок? Господоньку, що ж вона замолоду на усім вичворяла. І то досі живе, не гине.

ОКСАНА. Хутко, мамцю, гине. Бігме! Ума зовсім тронулась. По покоях та як почвара... Пацьорки все перебирає, молитов складає — все їй більшовики ввижаються. Аж смішно, мамцю! І кого б не побачила, зараз ота хутенько, хутенько христити починає. Аж страшно! А часом лихе щось прорікає і закликає, закликає, закликає... Таке, навіть, здається, ніби тії більшовики вже й під самою хатрою, чи й у хаті. І страшно, смішно...

МАТИ. Чують вони свою загибель. Ой, чують! А подивись, лишень. Оксанка за двері. Щось, здається зашамотіло? *(Оксана виходить, входить, щільно причиняє двері)*. І вікно прислони, Оксанко.

ОКСАНА. Тут цвяшок вислизає, кепсько держиться.

МАТИ. А ти його приткни. Добре заслони. Боюсь я вікон.

ОКСАНА. То вже ви, мамо, занадто. Чи й вам, бува, чого не ввижається, отій старій пані? Ха-ха-ха!

НАТИ. Кобим я, дочко, твоїх літ була, то, може, й більше людям віри йняла. А то... всякі сусіди довкола. А що вже осадники та багатії — так і чигають так і слідкують. І все на таких от, як ми, на голих біда. Ой, щось буде!.. Щось страшне буде!..

ОКСАНА. Підпалили ж у Калинівці пана. Чули?

МАТИ. Чула. А тобі серце не тьохкає?

ОКСАНА. А чого?

МАТИ. А там же, в Калинівці, Гнатко Чабайв.

ОКСАНА. Ну, то що?

МАТИ. Ой, хитрунько моя! Пострибухо моя! Що в серці вариться, на мене не втаїться. Знаю, знаю, бо Гнатко вже переказував, щоб сватів ждав Гнатко хлопець файний, а — но дуже гарячий, як і наш Іван. Коби в ліхо не вскочив.

ОКСАНА. Та ні, мамо. Гнатко не такий.

МАТИ. Й за Івана нашого боюсь я дуже. Оце, як з фабрики повернув, все з людьми та з людьми. Щось там крутить, щось мудрує. Бач, і д нема його.

ОКСАНА. Та й з Іваном ви даремне. Він розумний, наш Іван, добре знає, й як. А потім... я ж у панів служу. Хто там на нас подумає!..

МАТИ. Еге ж, у панів! З паном водись, а на всі боки дивись. От кажуть. Збручем давно вже панів нема. А в нас усе пани та пани. Проклята с ропа наша.

ОКСАНА. Я вистерігаюся. Служу, як можу.

МАТИ. Служи, дочко, служи. Коби твій батько з тих злиднів на зарібки пішов та не пропав, то, може, воно трохи й ліпше велося б. А так — сл дочко. От, може, й справді за Гнатка вийдеш, то й панів покинеш.

ОКСАНА. Навряд, мамо. Гнатко теж не з багатих.

МАТИ. Нічого, нічого. Аби вкупі, тоді воно легше. Чи багато людям т Прожити та дітей зростити. Будуть і в тебе, Оксанко, діти. Буде рад велика і... біль буде. Тоді й за мене згадаєш. Тоді збагнеш, чого я своїх гостей дожидаю, чого я вікон і стін боюсь, чого я за тебе Івана тяжку тривогу маю...

(Стукіт у двері. Входять Ващук і Дробка)

ВАЩУК. Добривечір у хату.
ДРОБКА. Най будете багаті.

МАТИ. Та де вже нам багатіти? Отеє багатство тільки дме.

ДРОБКА. А бідування вдвоє гне. Так, так...

ВАШУК. Не цурайтесь, пані-матко, бо у вас іще, як бачу, то й каганець горить, а в нас уже з тиждень очима світять. Ха! От дожилися! Ціле село в темряві, як померло.

МАТИ. Чи ви добре двері причинили?.. (До Дробки). Вам, Тимоше, до вікна з руки,—прислоніть-ко його ліпше.

ВАШУК. Боїтесь, пані-матко, вікон? Ха! Хто їх теперка не боїться? А-но плюнь, то в жандара або в свого ж зрадцю й потрапиш. І всі вони з панами мощно за руки держаться.

МАТИ. А звісно. Ворон воронові очі не кліює.

ДРОБКА. Атож! Пани, як дурні,—що хочать, те й роблять.

(Оксана засміялась)

ВАШУК. А ти, Оксано, на нас дивись і не дивись, слухай і не слухай. Щоб там у покоях чого не пробовкнула.

ОКСАНА. І таке... Хіба я маленька?

МАТИ. Де ви бачили? Хіба вона в нас без ума? Чи ви її не знаєте?

ВАШУК. То я на всяк випадок. Ай, жириди ж! Ай, катюги! От уже й по містах вони догосподарювались. Скорочують фабрики. Роботи кат-ма! Бачив сьогодні Котляра Миколу. Знаєте, либонь, Котляра? Теж повернувся з фабрики. Ха! Скільки того люду з фабрик на село повертає. А на селі що? Хіба ниньки заробите бодай 50 грошей? Або пара чобіт на рідину — не скарб? Або тижнями не пухнуть, і скоринки хліба не мавши? А лободи не ідять?

ДРОБКА. То ще не біда, коли з хлібом лобода. А от біди, коли ні хліба, ні лободи.

ВАШУК. А податки? Оті стонадцяті податки?

ДРОБКА. Оте подушне!

МАТИ. Похатне!

ВАШУК. Поземельне! Жили ж усі вимотують, живцем душу виймають. Землі нашої, як кіт наплакав. Х ба за панами та своїми жиридами землі доступишся? Ще й осадників своїх понасилали, лпшу землю їм пороздавали. А якже! На те пєс і гавкає, щоб годували. А ти печись! Ну, що з тієї вбогої латочки?

ДРОБКА. Заким жнемо, то й їмо.

ВАШУК. А платити все одно тра. А податок дай. Бо не даси — зараз же тебе до ліцитації. З молотка ж продадуть! Просто пекло... Оце ми й хотіли з вашим Іваном поговорити. Ниньки трохи вже радились із ним. Казав, щоб увечері зайти.

МАТИ. А що ж Іван може?

ВАШУК. О, не кажіть. Ваш Іван хоч і молодий, а голова. Тра порадитись. Тра робити щось.

ДРОБКА. Бо вже тільки й ходу, що з воріт та у воду. Ось у мене — голісінькі стіни лишилися.

МАТИ. І ми скільки поспродали, щоб оті податки платити.

ДРОБКА. Ви хоч поспродали, а в мене просто забрали. А-я! Вирві нашому, отому осадникові, лихвяреві я заборгував. Прощу Вирву: заждіть, посплачуйте. Ні, каже Вирва, не вірю я більше. Давай!

МАТИ. Вирва вже й до нас присікується. Та що він з нас візьме, коли тутка ні в горшку, ні в мішку?

ДРОБКА. Вирва не візьме? Вирва не вирве? Та Вирва серце з печінками вирве. Вчора заїздить до мене у двір, людей зводить, кричить: Дробка Тиміш мене обкрадає! Дробка Тиміш боргу не вертає! Кричить: плати, Дробко, бо на суд поведу, хату заберу! А що я проти нього можу, коли я у нього у руках, як цвях ув обценьках? Не хотів я спершу того осадника до хати пускати. Але, знаєте, вутлий я чоловік. Думаю собі:

заробиш—багатий бере, не заробиш—багатий дере... Най, кажу, таке життя пропадом пропаде! І забрав Вирва з хати останню рядюжечку.

ВАЩУК. Ха! То що робити? Що робити? У нього Вирва забрав, а в мене суд описав Чули, відай? *(Мати кинула головою)* Геть усьеньке описав: і хату, і в хаті А чи винен я, що вони отут на кресах війни затішали, руйнації нароби-ли? Ту ж свою хату по війні ледвеньки не стовпи зіп'яв. Ледвеньки са-на ноги став. Або я позики сплатити не хочу? Я лишень не можу зараз, б не маю. То хіба мене тра за горло брати? На ліцитацію писати? На про-даж з молотка всі мої лахи пускати? Ха! Я ж завтра на вулиці буду Люди добрі, я ж завтра з торбами піду. Хто дав їм право? У мене ж ді-ток семеро. У мене двоє хорих лежить. У мене скільки голодних ротів. А вони... Хто дав їм право, щоб Йосип Вашук завтра здихав, як пес пі-плогом? Як поганий пес під плотом? Лишень Йосип Вашук не хоче здихати! *(Б'є кулаком по столі)* Ні! Не хоче здихати! Не буде зди-хати!...

МАТИ. Тихше, Йосипе, тихше, не іритуйтесь.

(Входить Іван)

ІВАН. Добри вечір. От і добре, що застав. Ага! Й Оксана тут? А я про тебе якраз думав. Думав, що Оксан у нас багато — і в піснях, і в книжках.

ОКСАНА. Я ж, Іване, не та Оксана.

ІВАН. Знаю, знаю. Тому я з тобою ще багато говорити маю. До речі, що там у панів Грабських про калинівську пожежу кажуть?

ВАЩУК. Ха! Навіть спалити як слід не вміли. Не згорів! А їх усіх давно вже тра вогнем пустити. На поліл звести!

ІВАН. Чекайте, Йосипе, чекайте. Я знаю, ви теж гарячий. А-но діло не в під-палах. Підпалами нічого не зробиш. І Котляр так думає, а Котляр—о!—досвідчений. Підпали ці нам часто лишень шкодять. Так, так! *(До Оксани)* Ну, що ж там у панів кажуть?

ОКСАНА. На більшовиків усе звертають. Ніби серед наших людей більшовиків багато розвелось. А панич Владек серед ночі зірвався та до зброї, та до коня, та й гасанув у Калинівку.

ІВАН. Герой ваш панич! Бігме! До речі, той пан буває, що нашою мовою роз-мовляє?

ОКСАНА. А-я. Лисий той? Там він, як свій. Оце недавнечко підсипався до ме-не—про село розпитував, про пісні розпитував...

ВАЩУК. Пан Куйлихо, мабуть? Оцей, що фольварк держить? Знаю, знаю Куй-лиха. Недавнечко отак само про село, про пісні й мене розпитував. Щ-й просив наспівати. Ха! Чудний він якийсь.

ІВАН. Визволитель наш. Демократ! У Львові два будинки держить, тутка фольварк держить, а нашим другом прикидається. А якже! Українець він! Визволи-тель К лихий мамі таких визволителів! Діждемося пори, що й сами виді-земо з діри. Хіба на одній Польщі світ клином зійшовся.

МАТИ. Так, Іване так. А-но будьте обережні. *(До Дробки)* Прислухайтесь—ко-з ласки, до вікна.

ІВАН. Та годі, мамо. Ви, як ця наша Галичина: і зненависть у вас кипить, і страх вас огортає. А страху нема там, де його не бояться. Ось недалеч-ко, за Збручем, люди не боялись і свого добились *(Виймає часопис)*. Тут і про це. Сами пани про велику Україну пишуть. Ось коли хочеге... *(читає)* „Провідник делегації польських капіталістів, що недавно повер-нула з поїздки до Радянської України, заявив кореспондентові „Слова Польского“: треба визнати, що все там відбувається під знаком великих змагань. Безробіття нема. Інтенсивна розбудова промислу забирає всі ро-бочі руки. Багато робочих приходять ще із села. Голоду теж нема. Ро-бітники одержують продукти по низьких цінах. Ми оглянули дев'яна-дцять фабрик, кілька радянських і колективних господарств. Фабрики е

велетенські. Приміром, у Харкові збудовано велетенську фабрику тракторів. Там же будують другу фабрику електричних машин, що має...

(Стукіт у двері. Іван тупко зоває газету. Входить Вирва. Загальна ніяковість).

ИРВА. Славайсу.

МАТИ. Навіки.

ИРВА. Вибачайте, що так пізно. Чи, може, я перешкодив?

ВАН. Та ні, пане Вирво. Які такі перешкоди? Заходьте, заходьте.

ИРВА. Вибачайте, але я не винен. Стільки того клопоту, що й день малий. Слово гонору.

МАТИ. Сідайте, пане Вирво. Прошу вас.

ИРВА. Дякую, дякую. Я не надовго. Хіба Вирва має час? Хіба Вирві дадуть час? Просто — окропносьць! Бо хоч тутка мені й раді, але й тамка мене ждуть. От і встигни. Як у колесі. Слово гонору.

ВАН. Зате зиск собі маєте. Якто кажуть: хочеш мати — не тра спати.

ИРВА. Звідки зиск? Який зиск? Та біг з вами. Тільки й знаю, що докладаю.

АЩУК. Хіба?

ИРВА. Або вірте, або ні. Слово гонору. Я ж для людей, як знаєте, все роблю. Я для людей все, що можу. Коли людям скрута, всі до мене: дай. Та вже лихо мені, клопіт мені, коли я кажу: віддай.

АЩУК. Ха! Буває ж так у людей, що й віддати нічим.

ИРВА. Ну, буває так, що й заждати можна. Хіба я що? Я людина чесна. Але умів брати — умій і віддати. А то, як бере, поклони б'є... хе-хе-хе... а як узяв, то й зовсім пропав. От вам і зиск.

АЩУК. Ха! Вам же тра з великим процентом віддати.

ИРВА. А ви ж як хотіли? На дурничку?

АЩУК. От вам і зиск. Чого ж ви прибіднюєтесь? Ще й дві хати маєте. Поля скільки маєте! Паном діло, та й годі.

ИРВА. Е, дайте спокій. Ворогам би моїм таке панство... *(Раптом похопився).*

А чулисьє, в Калинівці пана підпалили?

ВАН. Чули. Про це, відай, все село вже чуло.

ИРВА. Окропносьць! Що тільки діється. Що далі буде? Надвечір бачили, як туди вже й жовніри поїхали.

МАТИ. Поїхали?

ИРВА. А так, поїхали. І хто б то звзжився? Хто б то підпалити міг?

КСАНА. Жовніри? А що вони в Калинівці робитимуть?

ИРВА. О! І тобі, дочко, цікаво? Може десь там, в Калинівці серце зачепилось? Хе-хе... Страшно, може? Признавайся.

КСАНА. Ні. Мое серце при мені.

ИРВА. Ото й файно. Тобі, дочко, рівний шлях. В панів служиш, заробляєш, посаг собі наскладаєш... А каторжно, відай, у тих панів? Гризуть дуже?

КСАНА. Ні. В панів мені так, що ліпше й не знати.

ИРВА. Ото й файно. Файна у вас дівка, слово гонору. Аби ще їй хлопа файного. Щоб господар був. Щоб гроші мав. Бо гроші — то все. Ой, гроші, гроші!.. От у мене, до зарізу грошей тра. Така скрута, хоч вішайся. Це я до вас і забіг.

ВАН. Борг вам повернути?

ИРВА. Ви вгадали. Саме так.

МАТИ. Лихая година!

ИРВА. Може, нема?

ВАН. Ви вгадали. Ні шеляга.

ИРВА. Окропносьць! Чи не моя правда? Позичати позичають, а вертати...

ВАН. Пане Вирво, це вже ви даремне. Я на тому тижні вам трохи віддав. Речі продав, а віддав. І ви сами обіцяли, що за решту почекаєте. Почекайте бодай місяць-два. На фабриці заплатять, і я вам віддам.

ВИРВА. О, ні! Вибачайте! Будемо сваритися. Бо я вже й так довго чекаю. Я більше не можу.

ІВАН. А я теж не можу. Де я візьму? Ще й без роботи я. Ще й податки скільки.

ВИРВА. Ну, податки мене не обходять. Мене борг обходить. У вас онде дівчата служать. У вас ще... дещо є. Продавайте, позичайте, діставайте... як тільки собі знаєте. Три дні можу зачекати. Лишень три дні. Або... або подвійного процента платіть.

ІВАН. Ні. Такої умови між нами не було.

ВИРВА. А щоб грошей не вертати — умова була? Отак ви всі позивали. Коли з вами по доброму, ви готові й на голову сісти. Ні! Видко, сваритися будемо. Судитися будемо.

МАТИ. Пане Вирво, та біг з вами! Нашо судитися? Чи ми винні, що в нас зараз нема? Біда наша. Почекайте, з ласки, прошу вас.

ВАЩУК. Чоловік же ясно каже: за місяць віддасть. Чого ж нападатись? За горло хапати?

ВИРВА. Окропносьці! То я горлохват? Чоловік же мені давно винен. Я прав маю. Я все по закону. Я людина чесна!

ІВАН. А кобим я згодився подвійного процента платити, ви б мені чекали? Правда? То хто кому на голову хоче сісти? Лишається місяць-два, а в чим-дужче напосідаєте, лякаєте, душите, щоб зайвого золотого собі в душити? Чорна ваша чесність, пане Вирво.

ВИРВА. Е, то ви мене ображаєте, слово гонору.

ВАЩУК. До вас однаково не пристане. Хіба ми вас не знаємо? Хіба й справді ви не душите? Ха! А з Дробкою, з оцим що ви вчора наробили? Та бу би я на місці Дробки, — я... не знаю... вас там на місці б і рішив!

ДРОБКА. Не хотілось рук паскудити.

ВИРВА. Окропносьці! Тутка просто змова! Тутка збуї!

ВАЩУК. Та ви гірший за всіх збуїв.

ДРОБКА. Гад!

ВИРВА. Хто? Е, то ви так? З вами по доброму, а ви, значить, так? Бувайте здорові! Ще ми з вами спіткаємось. (До Івана). А борг за три дні. За три дні щоб мені сплачено.

МАТИ. Пане Вирво! Пане Вирво!

ВИРВА. Вибачайте, що так пізно... але, як у колесі. Слово гонору... (З порогом). А за три дні... вибачайте... ми інакше поговоримо! (Пішов).

КІЛЬКА ГОЛОСІВ. Гад!

МАТИ. Лихая година! Що ж теперка буде? Він же заклює нас.

ІВАН. Най клює! Най судиться! Ми ще з ним посудимось!

ВАЩУК. Ха! Розжирів на наших землях та й знущається. Ще й випитує, розпитує. І за підпад, і за панів... Усе йому тра знати. Ісгинно — осадник.

ІВАН. Оце мені якраз не подобається. Оця його допитливість... Та всеодно. Ви, мамо, от що... ви за поріг вийдіть, постійте там. І ти, Оксанко, вийди.

ОКСАНА. Мені то й на службу час.

ІВАН. Ні, ні я тебе ще провожатиму. Я з тобою говоритиму. (Мати й Оксана виходять). Отак ліпше буде. А теперка годі з Вирвою. Поговоримо інакше.

ІВАН. От, як бачите, щодня гірше і гірше. Події закипають. Скрізь чуємо: що буде? Скрізь сами питаємо: що буде? Але чи годиться нам лишень слухати, лишень питати? Ні. Діло стосується, як сьогодні я вас говорив, усіх отаких, як ми. Всі ми повинні mocno за руки взятись, стати плече в плече. Час рішучий. І коли ми хочемо чогось добитись, то тільки вже починати рішучу боротьбу.

ВАЩУК. А чого ж? Хіба ми віче не скликали? Хіба всією громадою не підняли, аби податки з нас посписувано? А не допомоглося ж. Обпеклися.

ІВАН. От в тому то й річ. Цього, відай, мало. Я й кажу, що тра починає рішучішу боротьбу. Або ми вміємо боротись і свого таки доскочимо. Або гріш нам ціна й ліпше не рипатись. Так от: згода чи ні?

АШУК. А чого ж? Я згоден.

РОБКА. Я, правда, чоловік вутлий, але я... завжди з вами.

АН. Так от. Будемо теперка виступати не одним селом. Теперка вже з'єднаємо багато сіл... Розумієте? Ми збираємось селами і вкупі йдемо до міста. Ідемо просто до магістрату. Так, так! Ми робимо похід голодних. Голодних і скривджених! Ми просимо й попереджаємо, ми вимагаємо й загрожуємо. Розумієте? Хоче влада, чи не хоче, а ми примусимо нас послухати, примусимо нас задовольнити. Бо, знаєте, коли сотні, коли тисячі встають, то не жарт.

АШУК. А то не жарт. Лишень, по-моєму, з цього дива не буде пива. Не ходити до них, а різати їх, бити, палити. Он що!

РОБКА. Може, воно й так. Може воно й добре. А-но, й по-моєму, чи слід... аж до міста бритися? Чи не ліпше б воно тутка? Просто на селі?

АН. Ні. Якраз до міста. Якраз у точку. Тра, Тимоше, далі дивитись, далі сьятати. Розмахнутись тра! Так, так! А от ви, Йосипе, то занадто вже розмахуєтесь. Бігме! Різати, бити, палити — це найлегше. Але це не вихід. Првду Котляр каже: тра організовано. Тому от що: позавтра, в п'яницю, виходьте в поле. Ніби до роботи. Розумієте? Якраз пора. А земля наша при яру, то й будемо близько. Опівдні зійдемося над яром, на узліссі. Знаєте? — там, де яри починаються. Місце там дике, глухе. Отам ніби полуднувати сядемо, там гуртом і порадимось. Я туди загода прийду. Микола Котляр теж буде. Декого я від себе повідомлю. Ви, Йосипе, Кравчукові й Синявському перекажіть. А ви, Тимоше, Рептека залучіть. *(Вашук скривився)*. Чого ви, Йосипе, знову норовитеся?

АШУК. Рептека? Ха! Він же поляк. А коли поляк, то вже тобі конче щось не так. Не люблю я тих...

РОБКА. Е, ні, Йосипе. Не всі поляки однакі. Є й поляки всякі. Є й серед поляків скільки людей гарних.

АН. По моєму, Рептек наш. Такий же бідака. Боятись не тра. Тра-лишень, щоб так: сказано — зв'язано. І щоб ніхто міде ані пари з вуст..

(Вбігає Оксана)

КСАНА. Там якийсь чоловік іде!

АН. От розходилися! Ніби навмисне...

(Входить Рептек, за ним мати)

РОБКА. О! Про вовка помова...

АН. І справді. Допіреньки за Рептека розмова, а Рептек у хату.

РЕПТЕК. Я на хвільке. Тільки на хвільке.. Доперо кузин муй з Калінуфкі, пшибег. Уцекл з Калінуфкі! Там... там... жечивісьце — страх!

АН. Жовніри?

РЕПТЕК Жолнежи пелно! Жечивісьце! Две хати юж подпалілі. Людзей заберайс, людзей б йо!

АТИ. Сило небесная.

АН. А кого ж з людей забрали?

РЕПТЕК. Не вем. За тших тільки вем.

АН. Кого ж?

РЕПТЕК. Сидорца. Майбе звйонзали. Потем... Якова Рудего забрали. Паментаци Якова? Тен, же в попа кукурудзо ціснол. А в Чабайов паробка забралі.

КСАНА. Якого парубка?

РЕПТЕК. Та якого ж? Гнатка Чабайовего.

КСАНА. Гнатка? *(На ніч похилилась)*.

АТИ. Оксанко, дитино!

АШУК. Ха! Он воно що? *(Підвівся)*.

РОБКА *(теж підвівся, чіпнувши плечем заслону на вікні)*. Розбився глечик — прочай вода...

АТИ *(в триюзі)*. Заслоніть вікно!

АН *(рукою стукнув)*. Мамо, годі!

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ТРЕТЯ

Узлісся. Чутно жіночий сміх. З лісу вибіг Яніна в убранні верхівця.

ЯНІНА. Облиште, пане Владку. Облиште, загарбнику! Ха-ха-ха! Цієї карт я вам всеодно не дам. (*Призвав ся за деревами*).

ВЛАДЕК. Дайте, панно Яніно, благаю вас! Ви ж на ній, як королівна! (*Кидатися*).

ЯНІНА (*перебігла до другого дерева*). Облиште, насильнику. Облиште! (*Кисає за дерева*). Тихше, тихше... тут можуть почути возки, ведмеді. Тут всякі лю звірі. Вони бродять довкола. Вони чатують, змовляються. Вони можуть напасти... Ха-ха-ха!

ВЛАДЕК. А! Заради вас мені нічого не страшно. Хай тисяча вовків! (*Кидатися знову, наздоганяє*).

ЯНІНА. Пане Владку, є межі.

ВЛАДЕК. Панно Яніно, скоряюсь вашій волі. Падам до нуг, але... стою.

ЯНІНА. Цалує рднчки, але... своє. То мені подобається. Ха-ха-ха! Ну, куди це ми забігли? Чи кінець уже цій пуші?

ВЛАДЕК. Так, моя панно. Ось гляньте: дерева вже зовсім порідшали. Тут уж узлісся. Тут уже поле.

ЯНІНА. Слухайте, а там часом коні не поодриваються?

ВЛАДЕК. О, ні! Я їх міцно прив'язав.

ЯНІНА. Ви такий певний своєї сили?

ВЛАДЕК. Треба завжди бути певним своєї сили.

ЯНІНА. Але навіщо ми тут затримуємось? Я вже давно хочу вертати.

ВЛАДЕК. А я хочу побути щасливим, побувши хвилинку з вами.

ЯНІНА. Надходить буря. Ви чули грім? Нас змочить.

ВЛАДЕК. Панно Яніно, ви боїтесь бурі? Ви вмієте боїтись? Ви — полька.

ЯНІНА. Пане Владку, ви робите майже... насильство.

ВЛАДЕК. Панно Яніно, ми мусимо бути сміливі й сильні.

ЯНІНА. Пане Владку, насильство й сила — речі різні.

ВЛАДЕК. Насильство й сила завжди зустрічаються.

ЯНІНА. Насильство й сила... де ж вони кінчаються? Ха-ха-ха! Я бачу, що заїхали не в ліс, а в філософію! Ну-мо, швидше звідси виїздити! (*Хоче йти*).

ВЛАДЕК. Панно Яніно, хвилинку! (*Затримує її*).

ЯНІНА. Пане Владку, коли жінка просить... поляки мусять бути джентельменами.

ВЛАДЕК. Так. І саме тому я хотів вам показати одну річ. Ми не довго. Ми встигнемо. Буря ще далеко. А я хотів вам показати, де кінчається ваша власність. Ви ж самі цікавились. Ось гляньте! (*одгодило*). Ось уже поле.

А там далі яр. До яру — ваша земля.

ЯНІНА. Ванда лежи в нашій землі, же не хцяла немца...

ВЛАДЕК. Так. Принципово це так. Але поруч з вашою землею не німець, а поляк.

ЯНІНА. Ах! Це натяк? Ха-ха-ха!

ВЛАДЕК. Не натяк, а просто: за яром власність моя. Бачите, які ми близькі держави?

ЯНІНА. Але я не бачу прикордонних стовпів.

ВЛАДЕК. Я волів би, щоб на тих кордонах ніколи стовпів і не було.

ЯНІНА. Ви воліли б, щоб держави ті мали надійну конвенцію?

ВЛАДЕК. Я волів би, щоб держави ті зовсім об'єдналися.

ЯНІНА. О, пане Владку, у вас таки справді загарбницька політика. Ха-ха-ха!

А ваш дипломатичний міністеріум, здається, забуває стару й для дипломатів дуже цінну істину: поспішай поволі.

ВЛАДЕК. Ні, я не загарбник. Я в даному разі прихильник... сполучених штатів. Ха-ха-ха! І мій дипломатичний міністеріум пам'ятає іншу, теж стару й для дипломатів цінну істину: затримка буває до смерті подібна.

НІНА. О, яка страшна істина! Облишмо! Облишмо це! (*Сперлась на дерево*).
Ось послухайте краще, як ліс шумить. Як загадково ліс шумить. Чуєте?
Похмуро, таємно він шумить, ніби погрожує. Я хотіла б знати, про що
він шумить?

ПАДЕК. Про життя, ласкава панно. Про життя минуле й майбутнє. Про великі
пристрасті й величні вчинки. Про лицарів сміливих і лісових царів. Про
кохання їхнє, а може... й моє?

НІНА. Що? Ах, та ви поет, пане Владку!

ПАДЕК. Так. Ви вгадали. Я іноді справді пишу вірші. Я люблю все прекрасне,
люблю все ніжне, люблю все, що пестить зір і дає насолоду. Я люблю
й дерева, трави, квіти... ось! (*зривав квітку*). Панно прийміть цей скромний
дарунок від поета.

НІНА. Яка симпатична квіточка. Вона трохи нагадує квіти сторчки.

ПАДЕК. А мені нагадує старого вірша про сторчки. Знаєте?

Мале сторчикі сен жальо
Же нема жаліць сен кому.
Же оне тільки сен пільо
В виквітлем виземблем дому...

НІНА. Далі. Цікаво.

ПАДЕК.

Сьруд міс япднських опалю,
На карто Верлена тому
Мале сторчикі сен жальо,
Же нема... же нема... тулиць сен кому...

(*Раптовно її обіймає, цілує, а одірвавшись вражено дивиться вбік і зненацька в той бік кидається*).

НІНА. Сьвента Марію! Як ви мене злякали!

ПАДЕК. Хто там? Стій!

НІНА. В чому річ? В чому річ, пане Владку?

ПАДЕК. О, бачите? Чатував за нами, а тепер іде собі, ніби нічого не чує.
Втекти хоче!

НІНА. Але хто ж то?

ПАДЕК. Хлоп якийсь! Злодюга! Чого він по нашому лісі ходить? Ховається?
А може то розбійник? Стій! (*Вихоплює револьвера*).

НІНА. Облиште, облиште!

ПАДЕК. Та що там з ними церемонитись? Раз не обзивається, — значить,
справа кепська. О, бачите? — присів, переждати хоче. Отакі й підпалюють.
Отакі, будьте певні, й Калинівку підпалили! О! Вже знову пішов... до яру,
до яру хоче умкнути. А може то більшовик?.. Стій, кажу тобі! (*Наці-
ляється*).

НІНА. Більшовик?

ПАДЕК. Пся косьць! (*Постріл*).

НІНА. Що?

ПАДЕК. Упав. Зник.

НІНА. Ви його вбили?

ПАДЕК. Ця рука не вміє промахнутись.

НІНА. Єзус-Марія! Який випадок! То ж може бути неприємність. Краще ті-
каймо!

ПАДЕК (*опам'ятовуючись*). Що? Як? Неприємність?

НІНА. Авжеж неприємність. Ви ж подумайте, який злочин!

ПАДЕК. Панно Яніно, невже ви думаете, що я такий? Я стріляв тому, що
дуже-дуже схвилювався. Але заспокойтесь. Я вас трошки обдурив. Я стрі-
ляв убік, щоб тільки налякати...

НІНА. Всеодно, так можна й убити. Можна поранити. Може бути неприєм-
ність.

ВЛАДЕК. Неприємність? Так, так... Справді може бути неприємність. Хоч може й подяка. Так, так. Але краще нікому нічого не говорити. Чують. Покищо нічого нікому не треба... *(Бере за руку)* Панно Яніно, це наша таємниця. Це буде таємниця... нашого кохання.

ЯНІНА. Ах, тікаймо!

ВЛАДЕК. Тікаймо!

(Скрадливо поспішають геть).

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Частина узлісся над яром. Входять Дробка і Селянин.

ДРОБКА. Отут. Зараз сюди й Іван з Котляром надійдуть.

СЕЛЯНИН. А чому їх досі нема?

ДРОБКА. Іван уже є. Пішов залісок оглянути, перевірити. Та й Котляра зстріти. Зараз придуть.

СЕЛЯНИН. А як решта наших? Звідтам будуть? *(Показує рукою).*

ДРОБКА. *(теж показує).* І звідтам, і звідтам. По кількоро. Щоб не дув в очі впадати. А вітер ниньки який! Зимно.

СЕЛЯНИН. А-я. Зимно. Вітер ниньки mocno заповзвся. Коби й справді хмар розігнало, не мочило б нас.

ДРОБКА. А воно й на руку нам: коби щось—то, мовляв, од бурі приховалися.

(Входять Ващук і двоє селян)

ВАЩУК. Значить, тутка? Ха! Місце добре. І дощ, відай, не дістане.

ДРОБКА. Тихше, тихше не гомоніть дуже.

ВАЩУК. А хіба ми дуже? То вже ви, бігме, занадто боїтесь. Хіба й тутка волі душитися маємо? Ішли ж, бачили—нікогісінько.

ДРОБКА. А-я. Ішли, нічого не чули? Стрілу не чулисте?

ВАЩУК. Стрілу? Якого стрілу?

ДРОБКА. А мені видалось, ніби стріл десь був.

СЕЛЯНИН. А! Лишть бо. Приснилось та й годі. Коби стріл, то всі чули. ВАЩУК. Грім гримнув—то ми чули. А щоб стрілу—ні. То вас громом напало дило, а ви вже...

2 СЕЛЯНИН. Лякана ворона й куца боїться... Хе-хе-хе...

3 СЕЛЯНИН. Воно б, може, й добре, та кажуть... погано. Ха-ха-ха!

ІНШІ. Атож! Атож! Ха-ха-ха!

ДРОБКА. Атож! Атож! Кашляйте собі помалу, аби на рік стало. А я, правда, чоловік вутлий, та не боязкий. Ого! Я лишень обережний. Бережено й чорт не чхне. А ви, бігме, як сороки...

2 СЕЛЯНИН. То не ми, а ви. Торох—горох, а змолів—капуста.

ДРОБКА. А ну це! А ну далі! Трошки гречки, трошки проса, трошки взу трошки боса. Співайте її, бо вона довга...

(Входять Рептек і двоє селян).

РЕПТЕК. Жечивісьце, згряя добже пшиховаласе. Тільки... ціхо тшеба.

ДРОБКА. І я кажу: тихше. Може ж близько десь побережник пройти...

РЕПТЕК. Чи леснічи. Жечивісьце. Острожней тшеба.

СЕЛЯНИН. А хіба ми що? Ми собі сидимо й полуднуємо. *(Сідає, розв'язує вузлики).*

2 СЕЛЯНИН. Од бурі приховалися. *(Теж сідає).*

3 СЕЛЯНИН. Чи нам первина? Чи, може, ми в панів отак лісу засидимо?

4 СЕЛЯНИН. Та й кого в таку годину понесе сюди? Он що робиться!

(Входять рудий селянин і голий селянин)

РУДИЙ. І ми до гурту. Ще не починали?

ЩУК. Ні. Старших нема ще. Мо' вони заблукали, що й досі нема? Мо' на-
зустріч послати?

ОБКА. Іван вам заблукає? Саме такий! Казав же, що піде Котляра зустрі-
ти й залісок оглянути, аби який чорт справді не наскочив.

ДИЙ. А-я! Допіру там пани поїхали.

ЩУК. Де пани?

ПТЕК. Яке паньство?

ДИЙ. Байстрик отой, панич молодий і з ним якась панянка. Ген там аж
з-за другого клину верхи вискочили, од дощу тікають.

ЛИЙ *(брана свита, труситься)*. Ой, тікають ироди! Тікають ироди! Аж
пил хмарою. До села тікають.

ЩУК. А! Так? Най тікають. Баба з воза—коням легше.

ОБКА. І то правда. Оце, може, вони й стрельнули?

ЛЯНИН. Дробка знову своєї. От зачепливий!

ПТЕК. А що ж? Може биць. Он ченсто так по-паньску варіюю.

ЩУК. А Іван десь там помітив їх та й пильнує, вивідує. Ха! Це
може бути. Це так. Шкода лишень, що час нам минає. Час би й почи-
нати.

(Входить Котляр)

ОТЛЯР. Відай, запізнився я? Здоровлю, товариство! Я, розумієте, заблукав
трохи. Давно вже цими лісами не ходив то й збочив.

ОБКА. Там Іван пішов назустріч.

ОТЛЯР. Знаю. Ми з ним умовлялись. Приглядав я його, та, відай, роз-
минувся.

ЩУК. Іван, відай, десь там стежить, наглядає. Пани там поїхали.

ОТЛЯР. Пани поїхали? Де пани?

ДИЙ. Далеко вже. Од дощу тікають.

ЛИЙ. Ой, тікають ироди! Тікають ироди!

ОТЛЯР. Ага! Он що? Тоді зрозуміло.

ОБКА. Іван просив, як запізниться, щоб на нього не ждали. Щоб часу не
втрачали.

ОТЛЯР. Знаю. Ми з ним теж умовлялись. А це вже хіба всі?

ЩУК. Всі, крім Івана.

ОТЛЯР. Ліпше було б з Іваном. Та коли воля ваша—то чого ж? Оце, зна-
чить, всі? Наш сільський актив? Найсильніші, найсміливіші, найсвідоміші?
Гаразд. Можна й починати. Чого, справді, зволікатись? На фабриці у нас
так но й звикли: по-діловому, без жодних гайок. Ну, от. Всі ви добре
вже знаєте, чого ми зібрались. Мусимо обговорити дві важливі справи:
похід голодних і обрання комітету акції. Хто має додати чи змінити?
(Мовчанка). Нема? Значить, приймаємо. Тра лишень, щоб хтось на варту
станув.

СЕЛЯНИН. Я можу стати.

ОТЛЯР. Гаразд. ставайте. *(Селянин одходить)*. Всі ми знаємо, всі ми добре
бачимо, що робиться у нас на Західній Україні та й по всій Польщі. А
чому? Тому що маємо в Польщі господарку капіталістичну. Або дасть
тобі пан роботу...

ЩУК. То й живеш.

ОТЛЯР. Або не дасть тобі пан роботи...

ПТЕК. То просто здохай. А по в'юсках що? Оте здирства! Оте податки! З
жебрацкей торби хто злота добиць.

ОБКА *(зривається на ноги)*. А-я! Бідацькими податками лататися хочуть.

Жироїди! Ляхварі!

ЩУК. Ха! По селах сині попухлі дітки. По селах нещасні охлялі матері...

ЛИЙ *(теж зривається)*. Обідрані люди. Жебраки по селах!

ЛЯНИН. Нагай Жандарі!

СЕЛЯНИН.. *(з відстані)* Хати горять по селах! Школи наші горять!

РУДИЙ. Наші українські горять, а їхні наростають.
ВАШУК. Бо коли ти бідний, та ще й українець, — бійся тіні своєї!

ДРОБКА. Українець — значить, хлоп!
2 СЕЛЯНИН. Українець — значить, ворог! Бий його!

ГОЛИЙ. Ироди, ироди!

КОТЛЯР. Хвилинку, хвилинку. Не гарячіться дуже. Все це, що ви кажете, правда. Все це так. Нас — нацьковують на поляків. Поляків нацьковують на нас. Фашисти хочуть сильніший розбрат між нами посіяти. Фашисти хочуть, щоб легше було нас зачуба крутити. Але ж ми мудріші за них. Ми інакше мусимо робити. Проти поляків, як поляків ми нічого не маємо. Поляк — бідняк, поляк — робітник — то ж не ворог нам. Чуєте? Поляк — недобрий, поляк пригноблений — то ж наш. От вам хоч би Рептек. Ми, здається, його знаємо. Наш він! *(Вашук скривився)*. Якраз вкупі з отаким поляком нам трайти на фашистів. Вкупі з отаким поляком боротися проти польських і панів українських. Боротися нещадно! Погляньте бо: вся країна вже гнівом, люттям розпечена. Сама земля вогнем дихає. Земля горить. ВАШУК. Ха! Це істинне слово — земля горить. Та коби вже наша земля загорілась, щоб усіх панів спалило, щоб їх попелом розвіяло. Ха! А Іван каже: палити не тра. Каже, підпалами нічого не вдіеш.

КОТЛЯР. І правду Іван каже. Підпалами нічого не вдіеш. Підпали не наділо. Це тільки бешкет, розгардіяш. Це — анархія! А ми мусимо робити організовано. Тра великі сили збирати, єднати. Як на війні. Бо хоч війна нема, але в такій борні — всеодно що на війні.

3 СЕЛЯНИН *(заматав рукою)*, Тихо, тихо!

(Всі присіли, замовкли)

ДРОБКА. То запевне Іване іде.

3 СЕЛЯНИН. Ні. Вибачайте. Мені трохи привиділось. Але будьте тихше.

ВАШУК. Нікого. А деж Іван?

КОТЛЯР. Справді. Чому й досі Івана нема?

ДРОБКА. Такий прочуд. І злодія не було, і хлопа вкрали. Мо' не дарма не той стріл видався?

КОТЛЯР. Який стріл?

ДРОБКА. А як збиралися ми сюди, мені в лісі ніби стріл вчувся.

СЕЛЯНИН. Та годі зі своїм стрілом! Із хмари гримнуло, а йому приснилося. Коби стріл, то всі чули б.

КОТЛЯР. Я, правда, не чув. Але мене на фабриці приглушило, то й не почувся. Може такий стріл був? *(До Дробки)*. Чому ви мені одразу ж не сказали?

ДРОБКА. Бо я вже й сам не певен. Всі мене отак, як бачите, заморочили. засміяли... Дружні сороки й орла заклують.

2 СЕЛЯНИН. А-ди, який орел взявся!

КОТЛЯР. Оце справді новина. Оце мені гайка. А вони собі сидять. А вони мовчать. Ну, як же так можна? На хмару глянув...!.. мовляв, не вся хмара з громом.

РУДИЙ. Це такі так. А-но й з громом, то, може, не гряне.

2 СЕЛЯНИН. А-но й гряне, то, може, не по нас...

ДРОБКА. А-но й по нас, то, може, не вб'є...

КОТЛЯР. От-от! Сами ж себе тепер судите. Дивна ваша безпечність, словесна. Запалу, завзяття аж-аж-аж! А зроблять іноді, як діти. Буз тий стріл, чи не був, а раз таке діло — тра негайно перевірити. Більше обережності! Більше догадливості! Більше організованості! Цього вам іще бракує. А боротьба не жарт. *(Голосом наказу)*. Зараз же розвідати довкола. Зараз же Івана знайти, покликати.

РЕПТЕК. Я поволам!

КОТЛЯР. Хутко за Іваном! *(Рептек побіг)*. А ви *(до третього селянина)*, ви дайте вийдіть, обійдіть, розвідайте. Ви *(до другого)* натомісьць станьте. Решта на місці.

ЩУК. То неваже ви думаєте, що Іван... що з Іваном... щось там?..

ОТЛЯР. Я цього не кажу. Я не стверджую. Але... але сами ж знаєте, у нас всього можна сподіватись. Сами ж бачите: кипить довкола, як у казані. Війни нема, а живемо, як на війні.

ОБКА. А-я. На війні! А чи правда? — кажуть, війна буде. Кажуть, пани воювати будуть... із більшовиками.

ОТЛЯР. А запевне. З ким же пани воюватимуть, як не з більшовиками? З радянською Україною, з радянською Спілкою! На радянську Спілку пани аж зубами скрегочуть. Бо радянська Спілка — єдина країна, де праця й воля. Єдиний приклад, як панів звалити й самим по правді жити. За цим прикладом будемо й ми робити. Закрутимо гайку так: панів к лихій мамі! Всіх жиродів к лихій мамі! А владу тим, хто працює.

ПОСИ. Правда! Правда!

ОТЛЯР. Чи то війна, чи не війна, а революція у нас близько. От ми готуємось похід голодних робити. Так? Збереться багато люду. Багато люду на місто рушить...

ЩУК. Так то воно так. І я не проти. А-но, чи вийде що з цього? Ха! Якби той люд озброєний був. Щоб можна бити, щоб трошити! А то... з голими ж руками.

ОТЛЯР. Хвилинку, хвилинку...

ОБКА. І я кажу: добра каша, та чи буде наша? Як-не-як, а воно — дорога. А людей сила. Ще й хто зна, скільки там загімусь. Тра й харчів брати. Мо' охлянуть, пристануть, падати почнуть... Морока!

ОТЛЯР. Ну, це вже ви зовсім дурниці ліпите. Це не по нашому, не по бойовому. Заяча політика!

ОБКА. Ні, ось послухайте, яке я надумав. Найперше для людей — щоб робота була. А гими днями під нашим селом починають залізничну колію переробляти. От і тра всім туди вийти, щоб усім роботу дали. Я вже з людьми говорив, люди згодні. Кажуть: веде, Дробко, ми підемо!

ОТЛЯР. (з відстані). А-ди, який командир!

ОТЛЯР. Ви трохи короткозорі. Вам тільки й світу, що в вікні. А справа велика, справа загальна. Майте на увазі, — кажу вам це під великим секретом, — що на цей день такі ж самі походи відбуватимуться по багатьох інших селах та містах. Розумієте? А це вже боротьба. Мусите це знати й бути наготові. І мусимо бути завжди вкупі: робочі й селяни. Тісно вкупі. Міцно вкупі. Тоді нас жодний чорт не зламає.

ЩУК. Так то воно так. Але... хоч, правда, по містах, у фабриках вам, робочим, видніше. Ви ліпше це діло знаєте.

ОТЛЯР. А звісно! Робочі попереду. Робочі поведуть. От зараз прийде Іван, і все це ми докладно обговоримо. А поки що моя думка така: ви, актив, організовуєте своє село. Таких сел *(визначає нижче)* — це вже нам напевне відомо — таких найреволюційніших і найближчих до міста сел піде десять. Підуть вони з двох боків. З півночі і з півдня. По п'ять.

ЩУК. Це так. Це добре.

ОТЛЯР. Лишень — таємниця. Уста на замок. Ви не діти й добре знаєте, чим це пахне. В околицях зараз військо. Але увагу війська ми постараємось чимось відтягти.

ОБКА. Я й кажу: піду з людьми на колію. Хоч людина я вутла, та не боязка. Ого! Буду бучу здіймати, буду битись, щоб роботу дали. А військо тимчасом...

ОТЛЯР. Хвилинку, хвилинку... То ще видко буде. А ви слухайте далі. От підходять селяни до міста. Так? А в цей час до них назустріч робочі, пролетарі, багато пролетарів! Усі ті, що їх з фабрик позвільняли. Усі ті, що страйкують. А їх зараз у місті тринадцять тисяч! Вони підходять, і ми всі стаємо вкупі.

ЩУК. Робочі? Вкупі з нами? Ха! Це інше діло. Це я розумію!

ОБКА. Он воно що? І я кажу: де спілка — там і сила.

КОТЛЯР. Робочі мене уповноважили на зв'язок із вами. Робочі так і просять переказати: селяне, приходьте, а ми всі теж вийдемо й станемо воювати. ГОЛОСИ. Робочі з нами? Робочі вкупі? Тоді йдуть тисячі! Оце буде сила! Похід. Давай похід!

КОТЛЯР. І тоді... треба бути готовим до всього. Бо сам похід—це ще півдороги. А тоді ми скажемо, ми зробимо так, як нас учить партія робочих і селян. Єдина партія, що справді дасть нам перемогу—партія більшовиків. А партія ця—комуністична партія Західньої України—каже: жодного гроша податку урядові голоду й війни.

ДРОБКА. Правда! Правда! Так і ми скажемо!

КОТЛЯР. Комуністична партія каже: геть панів, лихварів та екзекуторів!

ВАЩУК. Правдиво! К лихій мамі панів! Так і зробимо!

КОТЛЯР. Геть національне гноблення!

ГОЛОСИ. Геть національне гноблення!

КОТЛЯР. За хліб! За працю! За волю!

ГОЛОСИ. За хліб! За працю! За волю!

КОТЛЯР. Але комуністична партія каже: за пролетарську революцію! За відрив селянську Західню Україну! За тісне єднання всіх пригноблених всіх пролетарів усього світу!

2 СЕЛЯНИН. Іван іде! Іван іде! *(Репетек і селянин вводять Івана, підтримуючи. Він забруднений, однією рукою не владдає).*

ВСІ. Що таке, Іване? В чому річ? Що тобі, Іване?

КОТЛЯР. *(уздрихав за руку).* Руку прострелено! Оце мені гайка. Я ж вам кажу! *(Хутко перев'язує руку).* Звідки ж це сталося, Іване?

ІВАН. *(сівши знесилено)...* почав мені кричати: стій! А я хотів своїх поводити... щоб затримались... щоб не сходились. Я лишень до яру, а там стрільнув.

ВАЩУК. Панич?

ІВАН. Панич Владек.

КОТЛЯР. А він далеко був? Він тебе пізнав?

ВЛАДЕК. Він мене не знає. Він, мабуть, одразу ж утік.

ГОЛИЙ. Ой, тікали іроди! Тікали іроди!

ГОЛОСИ. Збу! Душогуби! Ироди!

ІВАН. Спіткнувся я... просто в яр. А там же глибінь яка! Потовкло мене сильно... Не так рана, як потовкло. Непритомний лежав..

КОТЛЯР. Ні, рана не страшна. Рана хутко загоїться. Але от що: все це не можна приховати. Чуєте? Дуже пильно приховати. Щоб ніхто ніде а-ні-ні... інакше можуть нас усіх викрити. Розумієте? Це мусить бути таємниця нашої боротьби.

ВАЩУК. Правда! Правда! Приховати тра.

ДРОБКА. Добре приховати.

КОТЛЯР. А відплату ми знайдемо. Ми не подаруємо. Це ж переходить від нас до людей, як собак, стріляють! Люди калічать! За що людей стріляють? Відплати їм! Скарати їх!

ГОЛОСИ. Лкдей, як собак, стріляють! Людей калічать! За що людей стріляють? Відплати їм! Скарати їх!

ДРОБКА. Тихше, тихше! Іван щось хоче сказати.

ІВАН. Коли я підходив, чув останні слова. Я прошу продовжувати сказати. Щоб не сталось, а всі ми мусимо бути сильні. Бо й ви уже... більшови-

(Закінчення в № 11-12)

АН КАЛЯННИК

ТРИ ПІСНІ

(Із книги „Дорога на Схід“)

ПІСНЯ ПРО ЕНВЕР-ПАШУ¹

1

ки лежать по твоїх кістках,
я над тобою лежить важка,
у землю пішов шахрай і кат,
ві вирвала серце дехканська рука,
ві вирвала серце дехканська рука
обою обрубана рука.

д, тобою вітри пролітають тугі
долинах за хмарами навздогін
лежить у пісках твій друг Ібрагім²,
ому вирвала серце дехканська рука,
ому вирвала серце дехканська рука,
обрубана рука.

кий друг твій поляже у наших пісках,
е вити шакал на його кістках,
емля буде байдужа і важка,—
усе
переможе
дехканська рука,
усе
переробить
дехканська рука
мшовицька
таджикська
рука.

2

пісках загинув Тімур³,
пісках загинув емір,
уть, гинуть в пісках
зави Аму⁴,
уть, гинуть в жовтій пітьмі.
Я молодий таджик,
руку московську стиснув,
наливається і біжить
по оазах дівчиною пісня.
Я дід загинув у пісках,
батьках—бархани важкі,
моя дорога більшовика
неборює зі піски.
Я молодий таджик
руку тифліську стиснув,
наливається і біжить
по оазах дівчиною пісня.

Я їду молодий, як тисячі,
з люттю дивляться бай та бек
та смертельну разрубє далє, їнь
залізниця на Дюшамбе⁵.

Я молодий таджик,
руку менську стиснув,
наливається і біжить
по оазах дівчиною пісня.

І не може збагнути цього Тімур,
нас веде вперед боротьба,
повноводніша за велику Аму
залізниця на Сталінабад.

Я молодий таджик,
харківську руку стиснув,
наливається і біжить
по оазах дівчиною пісня.

3

Хай за тою за горою
тай на тій долині
бачила не раз я
крила соколині.

Ой літає сокіл
близько тай далеко
тільки чує серце
пісень його клекіт.

А батько не хоче,
а батько говорить:

— Хой не ходи доню
ти за тії гори,
за тими горами
басурманське сонце,
бережись загляне
у наше віконце.

Тільки покохала я
соколині крила,
соколині очі
має мій милий.

Він—моя сміливість
і м я порада,
на весні полинемо
з ним до Сталінабаду
та будемо вчитись на робітфаци.

¹ Тімур або Тамерлан—завойовник.

² Аму-Дар'я—річка.

³ Дюшамбе—так до кінця 1929 р. назива-
лася столиця Тадж. Соц. Рад. Республіки, що
тепер зветься Сталінабадом.

Енвер-Паша—британський наймит, вата-
х басмачів, забитий у серпні 1922 р.

Ібрагім-бек став на чолі басмачьких банд
в Ешера, тепер залікований.

МИКОЛА БРИЛЬ

ПРОСТА ЛІНІЯ

(Закінчення *)

ПОДРУЖЖЯ ФЛАМЕ

Уже з попереднього розділу читачі зрозуміли, що Вальтер Куппе знав інженера Фламе. Вони познайомилися випадково, взявши участь у спільній екскурсії на Дніпрельстан. Вальтер їхав не так подивитися на це будівництво, як одвідати старого приятеля, що працював на одному з заводів рідкого кисня. В дорозі він природньо розбалакався з інженером Фламе та його дружиною і на самому Дніпрельстані вони вже не розлучалися. Ходили на греблю ую в риштованнях, наче стояла тут ціла вулиця будованих хмарочосів, інстинктивно схиляли голови, коли „Індустріялі“ проносили над головами килим надцятьтонні каркаси чи щити, заглядали в бльоки, де в сірій грязькій глибині перегукуючись, танцювали на свіжому бетоні дівчата й хлопці, наче це була не важка виснажлива робота, а просто собі розривка між справжнім ділом. Спускалися в широкі колодязі майбутніх турбін, залазили в „равлики“ потім рно великих водогонних рур, змірюючи їхні діаметри висотою кількох ва них постатей, роздивлялися квартали майбутнього соціалістичного міста і, лянувши брудні ідальні, покуштувавши несмачних тутешніх страв, не пер ставали дивуватися, звідки береться запал цих тисячних робітничих загон і усмішки на обличчях молодих бетонярів.

Вальтер з задоволенням і одвертим здивуванням спостерігав усе навкол з неменшим здивуванням прислухався до пояснень Фламе. Ще в дорозі Дніпрельстан інженер охоче підтримував розмови про побутові труднощ скептично відповідав на запитання — в усіх словах його прохоплювалася од думка: це будівництво може і грандіозне, та вкладено в нього занадто баг шматків хліба, недодаєного народові. Думка ця відповідала всьому наслухано на соціал-демократичних зборах в рідному Ляйпцигу і сприймав її Вальт як законне здійснення того, що й повинне було бути.

Але вже після першого дня блукань на Дніпрельстані, коли вони вечеря в ідальні для інж-техперсоналу, Вальтер відчув нові слова у Фламовій мо

На столі стояли рештки несмачної їжі, лежали шматки прикро недопеч ного хліба, та жодного з недавніх „шматків хліба“ не було вже в розпові інженера Фламе. Найперша помітила це його дружина. Хитнувши, як звичайн на початку розмови, головою, наче на те, щоб разом з докучливими кучерям відігнати з чола недоречні думки, ця жінка тепло лінивим, втомленим голос кинула своє іронічне:

— Констатую: бетонні громадини Дніпрельстану загітували мойого ске тичного гера Фламе... А може не так бетон, як ота бетонярка в геройськ кепці на бакир?

Фламе мовчки дивився на неї, з очевидним напруженням обмислюючи ві повідь. Ірина Антонівна хитрувато засміялася і кучері темними струмочкам знову набігли їй на чоло.

* Початок див. № 7-8 журналу.

— Так що ж, Олександрє Генриховичу, — відповідайте: бетон чи бетонярка? Фламе, винувато усміхаючись, промовив з підкресленням:

— Боюсь, що і те, і друге.

Не одразу зрозумівши, Вальтер з ввічливості не перепитував. Та Фламе, перейшовши на німецьку мову, повторив увесь діалог і з несподіваним запалом дав:

— І знаєте, геносе Куппе, ви, очевидно, чули біблійне оповідання про ттедайну купель Силоамську. Так от, коли нас сьогодні на греблі обкинула хвилями щойно витягнена з води і повисла на стрілі „Індустріяла“ обпалубка, наче відчув приплив нової сили і... віри в конечність того, що в нас відбувається. Отож ви (він кивнув також у жінчин бік) не дуже глузуйте, коли відмете в мені запал, цілком протилежний недавнім словам. Адже ви самі, геносе Куппе, казали півгодина тому, що не пізнаєте свогого приятеля з заводу свогого киянця. Коли навіть його, недавнього гостя нашої країни, відживив Дніпрельстанський Силоам, то чому б це не повинно статися зо мною? І, крім того (я ще раз про отой можливий запал), неофіти завжди запальніші за своїх вчителів.

Пізніше, по приїзді з Дніпрельстану, Фламе не раз у розмовах з Вальтером пертався до цієї ж теми. Він наче виправдувався за раптову зміну своїх поглядів і трохи соромливо доводив, що, коли на те вже пішло, він і досі неповнений був сумнівами. Виходить, потрібні були бризки отой Дніпрельстанської бадьорості, щоб змити порохняву нашарованих вихованням і традиціями настроями, думок.

Вальтер уважно слухав довгі і дещо плутані оповідання Фламові, іноді включаючи репліки і діловитими запитаннями наче підстобуючи інженера. Не брала участь у цих балачках Ірина Антонівна. Вигідно вмовившись з кимсь в глибоке крісло, вона кутушкалася в пухнастий плед і, ліниво повернувши голову, завжди іронічно підтримувала запитання Вальтерові. Фламе внаступку насуплювався, потім з удаваною погрозою хитав пальцем у жінчин бік, нарешті, методично відповідав Вальтерові, часто згадуючи спеціально для неї виписану з марксових творів думку: „В Німеччині, де робітник, починаючи з дитинства, бюрократично вимуштруваний і вірить в авторитет влади, вже насамперед навчити його ходити самостійно“.

— Ці слова, мій друже, цілком відносяться і до вас, — говорив інженер.

— А що ти скажеш, — одного разу з прихованою ідією запитала Ірина Антонівна, — коли, навчившись ходити самостійно, оцей твій робітник та почне шукати для свогого ходіння не дуже то „марксистські“ доріжки?

— Треба навернути його на правдиву путь.

— І знову, значить, муштрувати в ньому (може не менш бюрократично) в авторитет якоїсь влади?

Того вечора дискусія, в яку непомітно встряв Вальтер, — тривала мало не до ранньої ночі. Ідучи додому, Куппе довго думав про цю жінку, так мало подібну до інженерських дружин у Німеччині. Він удвадцять порівнював Ірину Антоновну з своєю Трудюю, шукав якихось спільних рис і не знаходив.

Випадок змусив його ще ближче придивитися до Фламової дружини. Випадок стався останнього зимового дня, коли мороз і тепло уклали між собою перемир'я, а вітер, дотримуючи нейтралітету, сидів тихенько в холодних ярах, в низинних гаях, коли на пагорбках, засипаних золотим сонячним промінням, тіні від рідких яли і сосон були акварельно сині, і Вальтер Куппе, історично одмовивши Зубові працювати і в цей вихідний день, згадав своє селянське юнацтво. Взяв на прокат лижви і з радістю пробіг уже з десяти кілометрів на білих, майже пустельних просторах, де місто, відступивши від багнетами паркових дерев, не зважувалося посуватися далі — адже за його межами загонами парку був ще грізніший ліс, а за ним поле з ярами і кутками.

Вальтер Куппе, з насолодою відчуваючи приємну втому, сидів на пеньочку в складених стосом соснових колод, лагодив ремінець на лівій

лижів, думав про те, що це чорт зна що—давати на прокат несправне ма- і що в цій рісі, як і в тисячі подібних, відбивається безладна вдача більшо- цього недовладного народу. Справді: ставлять офсет-машини, а їсти сида- часто не змивши рук, Дніпрельстанські чуда показують і разом з тим далі- не всі уживають зубної щітки, збираються випускати сотні тисяч тракторів- тим часом з усіх лижов на станції пошастило вибрати більш-менш пристой- тільки що пару, та і в ній ремінець навряд чи витримає зворотну путь.

Він глянув на протилежний пагорбок. Там виникло двоє лижварів. В середня на зріст жінка була в вишневому лижвяному костюмі, кучері її ви- валися з під вишневого ж капелюшка. Її спутник, високий і, очевидно, мо- дий, був у сірих гетрах, білому світері і такій же вовняній шапці. Вони сто- під сонцем здорові, гарні і непереможні, як сильні люди з героїчних роман- вони ще раз збили Вальтерові думки: знову Вальтер почав схилитися до- рековання, що все такий народ не такий вже безладний, оці двоє красунів- певне ж в івші дві працюють, як і всі, що таких здорових пар є мільйон- що вони, чого доброго, таки витягнуть цю країну на якусь особливу, нез- ще путь.

Лижварі, голосно сміючись, спустилися вниз, знову видерлися на пагор- і ще раз стали під сонцем, здорові, прекрасні, як на малюнках у дорогих сп- тивних журналах (Вальтер згадав, що саме для такого журналу він позато- ставив у Берліні нову машину тіфдрук). Земилувавшись картинкою і при- вившись до лижварів, Вальтер почув якесь занепокоєння: де він бачив- жінку? Щось в ній надто знайоме. Лижварський костюм з штанами зби- звичну уяву про цю жіночу постать і Вальтер напружував пам'ять, прислу- ючись до безперечно знайомих ноток у її голосі.

— Фрау Фламе? — прошепотів Куппе, нарешті, згадавши. — Так, це маб- вона. А хто ж тоді з нею?

Те, що сталося наступної хвилини, одразу ж спростувало першу здога- Жінка устромила палиці в сніг, простягла руки вгору до щедрої зливи со- ного проміння і, раптом притягнувши голову свого супутника, поцілува- просто в уста. Тієї ж хвилини, схопивши палиці, вона метнулася вниз і зні- за кушами того пагорбка, де примостився Вальтер.

— Жінка, — зміркував він, — виходить на цю стежку і за кілька хви- перенесеться повз цей стіс, тільки з того боку. Очевидно, то була не Ф- Фламе. Бо не стала ж би вона цілувати отут на відкритому місці не влас- чоловіка.

Минало кілька хвилин, лижварі знову раптом виникли зовсім близько- соснового стоса, що ховав від їхніх очей сидючу постать Вальтера Ку- і ще за мить стояли, віддихуючись, під стосом з протилежного боку. Ш- після перших слів розмови, що її Вальтер чув мимоволі — слова доноси- крізь дрова ніби в телефон — Куппе остаточно пізнав обидвох: фрау Ф- жартувала з супутником, що безперечно був сином змінного директора ген- Шротинки. — О, мораль, о, мораль! — хитнув головою Вальтер.

За дровами тривала розмова. Говорила переважно Ірина Антонівна, і с- її то доносилися так, ніби вона балакала над самим вухом, то завми- няче в даліні, то й зовсім оберталися на незрозуміле, надто для Валь- белькотіння.

— Милий мій Володику, от ви вже ладні зробити не знать які висно- з мого поцілунку. Чи не правда?

— Але ж...

— Можете не продовжувати: я сама знаю вашу думку. Ви хотіли б- зати, що коли жінка перша цілує молодого гарненького юнака — я по- рую — ю-на-ка, — то це дає йому право...

— Іро!

— Насамперед, Ірино Антонівно, подруге перебивати неввічливо, а пот- як ви вважаєте — подібна я на традиційну Гретхен? Мовчите? Тоді може- Діяну Вернон? Як? Невже не читали ви принаймні Вальтер Скотта?

— Ірино Антонівно, я справді багато чого не читав і не знаю, але одне я знаю безперечно...

— Що я (з іронічним патосом) ввас ллююбллю? Так? Ви це хотіли сказати? О, мій маленький хлопчику, мій пустунчику, мій Володику! А хто ж вам сказав, що я вас...

Вальтер почув міцний поцілунок.

— ...Не полюблю коли небудь? Ну, хоч би тоді, коли ви знатимете, хто це є Діана Вернон...

— Ну, й жінка, цум тойфель!— прошепотів Вальтер,— вона грається з цим Вольдемаром, як...

З радісним запалом хлопець відповів їй:

— Я сьогодні ж прочитаю про Діану Вернон.

— Пробачте, мій пустунчику, я ще не скінчила: це буде тоді, коли ви ще знатимете про Мольєрову Селімену.

— Гаразд!

— І про Маргариту Наварську.

— О-о!

— І про Федру, про Наташу Ростову.

— Знаю, знаю! Наташу знаю!

— І навіть Винниченкову Чорну Пантеру, і ще багатьох, багатьох. Бо всі вони щось дали вашій Ірочці і розуміти Ірочку можна тільки...

Несподіваний вітерець украв кінець речення.

— А Фламе? (Володимир не зміг затамувати нотку ревності) він зрозумів?

— Фламе? (жінка помовчала) Фламе прекрасна людина, він захоплюється політикою, то вітаючи більшовиків, то проклинаючи їх, і я його дуже люблю.

— Що?

— А! Мое хлопчатко подумало, що я справді люблю Володика, як чоловіка (вона дзвінко засміялася). Це ж видовище для богів!

В ту ж мить вона шугнула вперед і вже здалека почулося її.

— Доганяйте! За по-ці-лу-нок!

Вальтер Куппе повертався з лижвяної прогулянки з безнадійно переплутаними думками. Він не тямив, скромний монтер Вальтер Куппе, як зрозуміти цю фразу Фламе. Бо він не знав, що фрау Фламе з малих літ жила з книжками в руках, що мати її, бібліотекарка, передала дочці пристрасть до читання рубих фоліантів, що маленька Іра по черзі захоплювалася Геленою Прекрасною і Жанною Д'Арк, міс Вернон з „Роб-Роя“ і стендалевою маркизою де-ла-Моль, Роксоланою і Маргаритою Наварською. Що це не завадило їй в молоді роки ходити в ближчі села на поденне за картоплю і кукурудзяне борошно. Що освіта її, почата в гімназії, закінчувалася в „трудовій школі“, а потім у дальші відбудовні роки вона, знаючи три мови, легко діставала собі заробіток. Що тепер, уже три роки живучи з Фламе, вона ще ніяк не могла вирішити — яким чином саме романтичної героїні переважають у ній самій і, значить, як повинна вона ставитися до чоловіка і до таких-о молодих, високих, з живими, веселими очима, Володиків.

Вдома Вальтер Куппе запалив люльку і просидів у роздумуваннях кілька годин, мало не прогавивши обід.

ТЕЛЕГРАМА

Сьогодні Олекса Михайлович в дуже доброму гуморі. Іноді він навіть замилюється—чого це? Ну, так, погода справді весняна і ранком горобці влаштували на балконі справжній галасливий мітинг. Потім листоноша приніс листа від молодька. Хлопець, видно, почуває себе нічого, пише в бадьорому тоні і сподівається, що одне мабуть завтра чи навіть сьогодні переходить з товаришами в іншу шахту—на сімнадцяту-біс, де треба підкрутити діло. А в кінці листиска. Згадуючи її, Олекса Михайлович хитрувато посміхається. „Ах, ти дитиня, — думає він про сина, — гадаєш, батько не зрозумів твоїх амурів. А як же. Зайдіть, каже, тато, до Ірини Антонівни і попрохайте переслати оту

книжку, що вона обіцала. Ну, й гуляй. Батько нехай зайде, подивиться і напише, як то вона себе має, його темноока. Ого ще уперте хлопця. Треба йому чужої жінки". Згадує Володько і про книжку Фламову. „Оповідку на неї з пошти вже одержав. Мабуть сьогодні зайду і прочитаю, що то ваш інженер понаписував“.

— „Понаписував“! Ой, Володько, Володько. Знає кішка, чие сало з'їла.

Олексю Михайловича на сходах до нового корпусу перехоплює секретар осередку тозариш Стась. Секретар, як завжди примружуючи ліве око, говорить про те, що серед лінотипистів дисципліна підупала, що справжнім ударникам доводиться над силу переробляти, перекривлюючи відсутніх прогульників і що всі, звісно, зважать той прекрасний вчинок тов. Шротинки, коли він, відбувши свою зміну, пропрацював ще цілу зміну за лінотипом, підганяючи задачу кількох термінових брошур і книжки для шахтарів, але разом з тим це ж не вихід. Треба, очевидно, згадати і за свої адміністративні права. Водночас він, як секретар партосередку, ставить це питання на позачергових відкритих партзборах. І все таки, дівставши отаке, нехай і лагідне, зауваження, Олексю Михайлович не відчуває кепського настрою. Очі йому все одно весело посміхаються і, проходячи складальний цех, він майже кожному кидає бадьоре слівце.

— Молодця, Ваню! Верстатка, бачу, вже тебе слухається.

— А що ж, Олексю Михайловичу, більше приглядаюся, то й слухається. Майже й коректури в моїх наголовках нема.

— Здорово, Максиме Петровичу! Ну, як верстка? Затримують канешно? Пишіть їм,—киває він пальцем у бік газетних випускових,—черстої. Рубліком їх по носі, по носі!

— А ти, Вовченко, не перехилив сьогодні? Дивись мені! А то як заєнеш над касою, ще знову виклик самого себе на розлучення складеш, не помітивши.

— Ця його невикликатице,—подає голос хтось від тискального верстату,—вона його, як заклопка, вчепилася. Тільки й того, що раз на тиждень, може, може, одну лампадку дозволить висушити.

— Загнала баба Вовченка в бутельку—гримить Федір Григорович, матрицювник.

— А може від бутельки відігнала?—посміхається Олексю Михайлович, і підбадьорений Вовченко задоволено ках-кає над касою.

— Тепер зайти ще до лінотипного,—міркує Олексю Михайлович і переходить до сусіднього цеху.—Треба справді приглянутися до хлопців. Стась таки має рацію, пора підтягувати. А поки що—заирнути в свіжі телеграми. Ось вони лежать на столиках біля кожного лінотиписця—тоненькі, прозорі папірці, наліплені на аркушах, з редакційними наголовками.

Ось Париж—страйки. Лондон—криза фунта стерлінгів. Шанхай, Прага, Барселона. А де ж з Донбасу? Ці телеграми зміняє директор тепер переглядає обов'язково. Ага, ось Аргемівське, Горлівка, Сталіне... Що це? Чому закругулися газозвідводи? І серце...

Товариш Шротинка так гостро, гостро відчуває, що в нього в грудях є серце... Воно калатає в якісь дзвони. І хтось шохвилини затискує його в кулак—затисне і відпустить, і знову затисне так, що здається більше не відпустити ніколи. Товариш Шротинка, поточившись, спирається на машину. Ще трохи він владє. Його підхоплює інструктор Нечай. Садовить на стілець і миттю прочитує телеграму:

„Учора о восьмій годині 27 хвилин ранку на шахті № 17-біс стався катастрофа. Вибухом газу засипало кільканадцятьох молодих робітників, що тільки того дня прибули на шахту. За попередніми даними слідства вибух стався через чиюсь необережність. Від урятованих і поранених почастило довідатися, що хтось з молодих робітників мав з собою книжку, де ця шахта ніби то названа, як негазована. З відкопаних шістьох, четверо учора ж померли. Розкопани тривають. На шахту прибули представники ВУК'у гірників і прокуратури“.

— Олексю Михайловичу! Олексю Михайловичу! Та ж іще не знати, кого саме засипало. Хіба ж Володя на тій шахті?

Навколо Шротинки скупчилися обидва сусідні цехи. Перестали стрекотати лінотики. Розмовляють ввічливо, Побігли до старого Зуба—в нього ж Толя поїхав на шахти, вони з Володею товариші.

Олексю Михайлович підводить голову, кривиться, соромливо застібає комір сорочки і вивуває вимовляє.

— Серце. Збурив усіх вас. Не вважайте! Нечая, чого ж усі поставали? Газети затримаємо...

Олексю Михайловича під руки ведуть до кабінетика. Його проважає знову віджиле стрекотіння лінотипів і приглушені стіною розмови верстальників.

Олексю Михайловича переконують, що треба йти додому. Він одмовляється, тоді дзвонять Стасю і той, прибігши з квартири, категорично вимагає залишити сьогодні роботу і прямувати до дому.

— Вовченко і Казанчук хай допоможуть тов. Шротинці,— наказує Стась.— Хай покличуть візника—нате гроші! І хай Казанчук, в разі потреби, залишиться з Олексю Михайловичем до ранку. А там сестру його сповістити треба.

— Для чого це все? Для чого?—шепоче Шротинка.—Клопоту стільки і людей зривати...

Трясе візник Олексю Михайловича по бруківі, не дає забути, що серце з нього прокинулося до самостійного життя, що воно ворухнеться отут і не знати, яку несподіванку готує.

А на сходах своїх житлокопівських ще одне хвилювання—зустріч з подружжям Фламе.

— Що з вами, Олексю Михайловичу?—спочутливо питають обое.

— Та схвилювався надміру. І серце. Телеграму з Донбасу прочитав і той...

— Що? Яку телеграму?—блідне Ірина Антонівна.

— Та це Олексю Михайлович,—вкидає слово Вовченко,—прочитали, що побух на шахті номер сімнадцять...

— Сімнадцять-біс?—тремтучими пальцями схоплює жінка рукав Вовчєного піджака.

— Га?—не розуміє він її хвилювання.

— Так,—мовить Шротинка,—сімнадцять-біс. Ще точно нічого... (він додає довго, довго)... невідомо, але засипало кільканадцятьох...

— І Володика? Кажіть уже?—переривчастим шепотом вилітає їй з вуст.

Олексю Михайлович підводить очі, каже „Ще не знати“, ловить конвульсивну посмішку на обличчі Ірини Антонівни, і нервово стиснену гримасу на губах інженера Фламе.

Довга павза. Нарешті, жінка згадує за присутніх і, ніби нічого не трапилося, говорить майже спокійним тоном:

— У вас же нікого немає вдома, Олексю Михайловичу. Я зараз прийду допомогти вам. Одну хвилину...

Вона справді прибігає на шостий поверх. Без капелюшка, в простенькій білій блузці і синій спідниці, спокійна, неначе і не кривилися ці губи кілька днів тому в конвульсійних тремтіннях. Порядкує на кухні, ставить чайник за годину йде до дому, заспокоїливо на-добраніч посміхаючись Олексю Михайловичу та Казанчукові.

Замикаються двері, за хвилину знизу доноситься глухий стукіт дверей квартири Фламе, і у великому будинку застигає нічна тиша. Гаснуть вікна проти, гаснуть і в квартирах Фламе та Шротинки, ясніше засвічуються зорі, мирні повірені самотніх, безсонних, засмучених душ. На зорі дивляться, лежачи в темряві з відкритими очима, Олексю Михайлович, Ірина Антонівна і Олександр Генрихович Фламе.

Вони розкривають німим своїм співрозмовникам потаємні почуття, і зорі ажучо моргають у відповідь.

Олекса Михайлович ще раз, і ще раз думає про життя своє, про роки свої дитячі і про дитинство Володькове. Про те, що Володя, це все ж таки єдине, що в нього залишилось від особистого, від тих днів, коли ще ходила в цій таки квартирі його Сіма. Вона умерла, ця дужа його життєва супутниця, не подужавши такої дрібниці, як грип. Залишився Володя, тільки Володя, бо Оленка вмерла ще сім літ тому зовсім маленькою. І він сам з своєю простою лінією послав Володю на таку небезпеку. Справді: хіба ж таки велика була б у тому несправедливість, коли б поїхав хтось інший? Скажім, один з кількох братів Ігольникових? Вони, правда, не комсомольці...

Зорі дивляться на Олексу Михайловича і міняються для нього так саме, як і для двох жіночих очей там, чотирма поверхами нижче. Правду кажучи, зорі і не помічають цих чотирьох поверхів. Що для далеких зірок якісь поверхи, коли і ми з вами, читачу, ми ближчі, так часто не робимо різниці між людьми, так часто однаковою часткою уваги частуємо і самовпевненого чиновника і незайману цікавість шойно відкритих для нового життя очей, каналью і самовідданого ентузіаста, суддю і засудженого, портрет і оригінал, художника і графомана, пиху і соромливість.

Ірина Антонівна, непорушно лежучи на гарячій подушці, думає про те, що в романах написано прекрасні речі, що там розказано про найтонші переживання героїв і що все це так саме схоже на власні почуття, як грамофонні співи з радіорепродуктора—на неповторний голос живої співачки. Вона закликає собі на поміч героїчні образи, на мить забувається в згадках, затуляє очі і тої ж хвилини відчуває на вустах міцні Володькові поцілунки, а на грудях тверді його обійми. Спогад такий м'який, що Ірина Антонівна з напруженням відкриває очі,—все те саме, ніч і зорі і довго ще чекати до ранку, коли можна буде кудись піти, послати якусь телеграму. Кому?

Що взагалі можна зробити? Що? І для чого, для чого це так сталося? Чому вона не відговорила Володику? Коли б захотіти, вона ж могла, могла напевне цього добитися. Правда—батько. Володик не раз розказував їй про тверду владу цієї людини і про те, що батько, сказати б, сам штовхнув сина в шахти. О, ці старі люди—огидна їхня надмірна розсудливість. З однаковою розважливістю вони покладуть на шальку терезів і якийсь там бухгалтерський-промфінансовий розрахунок, і голову власного сина, і... і моє серце. Бідний, тремтливий шматок м'язів, так несхожий на серце хоч би отої Діани Вернон, що ім'ям її вона докоряла Володику.

Кілька довгожданих слізничок спливають по щоках. Більших сліз вона не допустить—вона все ж таки довго гартувала себе. Ніхто не повинен бачити її сліз.

І раптом вона згадує про Фламе, одразу ж червоніючи за те, що зовсім зовсім була виключила його з думок. Невже він спить? Він майже її не розпитував, та вона ж і сама розуміє, як це все було йому відчувати. Бідний Саня. Спитати його щось? Просто теплим словом озватися? Ні, краще не треба. Він мабуть примусив себе заснути, щоб забути, щоб ранком краще розібратися в тому, що сталося. Він же методичний, як і належить німцєві.

Саме в цей момент про Фламе думає там, на чотири поверхи вище Олекса Михайлович Шротинка. З винахідливістю досвідченого слідчого, з нещадністю прокурора, він беззастанно повертається до тої, малопомітної спочатку, думки, що майнула ще там у друкарні, коли вперше читав телеграму.

— „...Хтось з молодих робітників мав з собою книжку, де ця шахта нібито названа як негазова...“ А що коли це Фламова книжка, надіслана Володі Фламе,—хто такий, кінець кінцем, Фламе?

Шротинка пригадує сьогоднішню, там на сходах гримасу на обличчі Івана женеровому, його приглушену німецьку лайку тоді, коли Володько проваджував Ірину Антонівну, його стеження (тепер Шротинка в цьому певен) на вокзалі його книжку для сина. Здається ж, він нічого доброго не міг почувати до Володі і раптом цей подарунок. Тоді, виходить...

Олекса Михайлович підводиться на ліжку і хапається за одразу спітніле

— Тоді виходить, що з ревнощів, чи з чого іншого, Фламе навмисне перутив відомості в своїй книжці?

Прикро розширеними очима вдивляється Шротинка в темряву кімнати. Вдяється так довго, що червоні кола, родившись з тої темряви, починають ести, зменшуючись, просто йому в вічі. Раз виникле підозріння ідкою кийого заливає мозок, хочеться скоріше, от зараз таки перевірити, дізнатись. Чи як? Бігті саме перед світанком до друкарні? Казанчук солодко спить. О будити? Ні. А книжки Фламової нема. Вдягнутися і тихенко зійти вниз, звонити ніби до Ірини Антонівни. Це теж божевілля. Крім того напевне ж риз двері сам Фламе (адже робітниця вони недавно дали відпустку). Гакую розягся думки в голові. Одна другої жакхливіша. Огак бувало тільки рший рік на фронті, коли нічна тривога піднімала його з постелі в хатині уського села, коли руки не потрапляли в рукави і доводилося до крови сювати губу, щоб стримати мимовільне тремтіння щелепів, колін, пальців. рось досі незнаного м'язика на животі.

Нова думка, як пружиною, стягає Олексу Михайловича з постелі. Схвианий, він несвідомо шепоче:

— Ог якби вдалося! Якби тільки вдалося!

І встромивши ноги в капці, тихенько, щоб не збудити Казанчука, іде до і. Знає, що там у шафі лежить одержаний в друкарні цукор. І, зда- гадуючи, коли пам'ять не зраджує, завинуту той цукор він узяв браковані від- і з книжки Фламе. Зараз у Шротинки відійшла на другий плян навіть нова думка про Володю. Він повинен викрити Фламе. Викрити чи виправ- Так, іменно так: коли в книжці Фламовій нічого такого нема, він зав- талосе піде до інженера і скаже йому навростець. Все скаже про свої підо- ка. Ну, а якщо в книжці буде якась каверза, вибачайте, Олександр Ген- ичу!

Шротинка стискає губи і кулаки, відчиняє дверцята в шафі. Пам'ять не зрадила. Цукор завинутий в браковані, з марашками, видбитки книжки ера Фламе.

— Але чи той аркуш попався, чи не той?

Тремтучими пальцями він пересипає цукор у скляну банку. Пересипає оружено вдивляється в пегитні рядочки відбитків.

— А, се...—Шротинка голосно лається. Відбитку із списком шахт, здається, В кожному разі ніде не видно наголовка до цього розділу. Ось іще ш. Його двічі, очевидно під час приправки, пропустили через барабан ни.

Озібрати текст не так то легко, але старому друкареві це не завдання. тьки очі сльозяться. Потрібні окуляри. Шротинка, стримуючи нервову ту, йде до кімнати, знаходить окуляри і тихенько вертається до кухні. порозі, не хочачи, голосніше рипає дверима і від цього прокидається чук. Обводить незрозумілими очима півтемну в ранішній сутині кімнату, м згадує, чого він тут опинився, оглядається на ліжку Олекси Михайло- стривожено підводиться і тої ж хвилини чує з кухні глухий вигук.

Казанчук зривається з місця, біжить, ввесь час чуючи той самий вигук:

— Мерзотник! Мерзотник! Мерзотник!

Він вбігає до кухні і застає змінного директора в самій білизні, з змін- кушем бракованого відбитку якоїсь книжки в руках. Шротинка стоїть, нись, наче в слабості, на стінку.

— Чи не збожеволів часом старий?!—спадає тривожна думка. Та Шротинка зяв себе до рук. Тремтливим, але вже нормальним голосом він звер- а до Казанчука.

— Пробач, що збудив. Знервувався дуже. Та і як не знервуватися, коли що сліпі ми досі, що дозволяємо негідникам, мерзотникам (він знову дує голос), шкід-ни-кам сидіти у нас на роботі. Бачиш?

І він простягає Казанчукові аркуш бракованого відбитку, показуючи пачею те місце, де ясно видно рядок:... „до них належить також шахта 17—(негазова)*...

РАНОК

Давно пішов додому Казанчук, з вулиці летять чим далі гучніші рани шуми, а Шротинка все ще ходить з кутка в куток, сідає до столу, машинально перебирає фігури у відкритій шахівниці і хоче зрозуміти до кінця, зрозумі всі обставини того, що сталося. Хочє накреслити свою просту, безпомилкову лінію, щоб іти нею, як завжди, твердо, з упертою рішучістю. Тільки ж того потрібно знати все до кінця. А тим часом він не знає навіть, котра година—він забув завести годинника. Шротинка знову підводиться, іде до критого на вулицю вікна, бездумно дивиться вниз і схоплюється тільки тоді коли перед будинком напроти, як завжди, за десять хвилин на дев'яту цьому навіть можна поставити годинника) м'яко спиняється знайомий, сивий „Бюік“, реве сирена і за хвилину в дверях виникає бузковий костюм американського інженера. Шротинка знає його в обличчя, знає, що це важливий консультант якогось тресту, що він надзвичайно акуратний (бо одні рази за п'ятихвилинне спізнєння добре вилаяв шофера) і що зараз повинні відкритися балконні двері другого поверху, випустити дружину і дочку цього американського консультанта. Так і цього разу. Консультант відкриває двері пята машини, сідає і весело відповідає маленькій дочці, що тупцює ногами на балконі і кричить, вимахуючи хусточкою, якесь вітання батькові.

Та Шротинка бере із звичного видовища тільки одне—зараз дев'ять годин. Ще кілька хвилин і він піде в квартиру напроти, де є телефон і подзвонить в редакцію газети, у вугільний трест, у ВУК гірників—де небудь повинні знати подробиці вибуху на шахті 17-6іс. А потім він подзвонить... ну, так, вирішено остаточно: він подзвонить у ДПУ.

Минає чверть години (треба вичекати, поки зійдуться співробітники установ) і Шротинка стукає в квартиру напроти. Знайомий профробітник, що живе там, уже кілька днів у відрядженні, дружина пішла на базар, він кає її стара мати.

— Ще краще, — думає Олекса Михайлович, — ніхто не слухатиме розмови.

Він сідає до писемного столу товариша і викликає по черзі вугільний трест, редакцію, ВУК гірників і телеграфне агенство. Та нічого нема. ВУКників, правда, одержав телеграму, але вона датована вчорашнім полуднем, нового не дає.

Тоді він бере трубку знову і вимовляє номер ДПУ. Назвавши себе, і повідає про свої підозріння (тої ж хвилини його попереджують, щоб не роззивав телефоном прізвища) і дістає обіцянку, що до нього прийдуть. За дві цілоти хвилин перед будинком спиняється зеленавий форд.

Олекса Михайлович знову розповідає про книжку Фламе і про взаємодію інженера з Володею, передає бракований відбиток і в той же момент зновано бачить новенький примірник Фламового твору в портфелі товариша з ДПУ.

Усе вияснено і фордик зривається з місця, залишаючи Олексу Михайловича з скам'янілим обличчям і стисненими кулаками. Шротинка знає, що фордик помчав до вугільного тресту, де працює Фламе і що інженер сьогодні повернеться додому.

— Мерзотники! Дрібна шкідницька істота! А я ж думав... що це порятунок і наша, радянська людина.

Олекса Михайлович нервовими кроками міряє кімнату, лягає на килим і заплющує очі, віддавшиш журним батьківським думкам про Володю. Перед очима темнє засипаної вибухом шахти. Де-не-де миготять вогники рятувальної команди. Вони мабуть гарячково відкопують засипаних товаришів. Та це допоможе нещасному Володі, що лежить задурений під тисячами пудів землі.

еної породи. Його звісво відкопав та відкопав лиш чорне, понівечене
ло...

— О-о-ох, як це тяжко! Як це...—стогне батько, стискаючи руками скроні, емов хочаби видушити з мозку нестерпну уяву.—І нікому, нікому не скажеш. Не можна. У друкарні є добрі товариші, вони раді допомогти, але вони звикли вичити завжди івердого, простолінійного, без отих всяких віжностей Шротинку. І з ними не розбалакаєшся. Хіба що з старим Зубом? У нього теж син можливо... А що, як ні? Шо, коли й Володя?...

Шротинка миттю стає на ноги. Як це він так не подумав. Адже в телеграмі не вказано жодного прізвища. Надії, звісно, мало, бо всі ознаки схожісться: і лист Володі про перехід на цю шахту, і "...засипано кільканадцятьох молодих робітників, що тільки того дня прибули на шахту" і згадка про внижку, що могла бути очевидно тільки у Володі. Здоровий розум—а цього ж чоловіка завжди слухався Шротинка—промовляє за найгірше. Але все таки, все таки треба негайно телеграфувати. Так. Зараз таки. Він хапається за папір, вибігає в коридорчик і в той же момент чує поривчастий дзвінок.

— Може телеграма?

Серце одразу зривається і треба себе примушувати, щоб пальці, відмиючи, не тремтіли.

На дверях стоїть мертво бліда Ірина Антонівна. Неприродно рівно, майже дерев'яно ступаючи, вона мовчки увиходить до кімнати, стає біля столу, відхиляється на нього рукою, з затисненою в ній мережаною хусточкою і вивалює з надмірним спокоєм:

— Мені шойно подзвонили з тресту. Олександра Генриховича заарештовано. Він устиг переказати, що в зв'язку з його книжкою. Ви це знаєте?

Павза.

— Так. Я це знаю.

— Може... ви і самі приклали до цього руку?

Олексі Михайловичу закипає несвідома лютя проти цієї надміру підкресленої мови. Крім того десь у глибині метляється думка, що ось ця жінка як явно упадала була за Володею, а тепер і слова за нього не згадує, — тільки за свого ж шкідника—інженера. Він одрубуює:

— Так. Приклав. На жаль, запізно. Коли цей... інженер устиг вже зробити своє прокляте діло. І тепер я вас теж запитаю: ви знаєте, що він писав у своїй книжці, нібито шахта 17-біс негасова і подарував Володі цю книжку?...

— А чи відомо вам,—перебиває Ірина Антонівна,— що кілька днів тому Олександр Генрихович написав у видавництво, щоб затримали весь тираж книжки, доки не виправлять помилки?

Застигає мовчанка. Шротинка цього не знав. Та це тільки краще вияснює справу. Олексі Михайлович відчуває, що вся диявольська поведінка цього шкідника аж тепер тільки в нього як на долоні. Абсолютно ясно: керуючий звірними ревностями, Фламе подарував Володі перший примірник з наперед виготовленою помилкою, а потім затримав увесь тираж, щоб не потрапився. Олексі Михайлович, намагаючись стриматися, каже:

— Я цього не знав. Дякую, що сказали... (Ірина Антонівна робить рух вперед, в очі їй запалюється вогник надії)... Тепер я вже остаточно пересвідчився, яка то падлюка цей Фламе (на щокорі в Ірини Антонівни виникають жаркові плями). Це значить, що з ревності він зробив помилку цілком свідомо, щоб загубити Володю.

— Неправда!—криком виривається стримуване хвилювання жінки.—Неправда! Неправда!—Вона стукотить кулаком по столу.—Цього ніколи не може бути! Він не такий! Я вимагаю... (дихання їй переривається)... перевірити копії!

— Перевіряти нічого. Він же читав авторську коректу. Усе, що потрібно, вияснить суд. Та мені і так все ясно.

— Вам ясно?—з глибоким сарказмом мовить жінка.—Вам завжди все ясно. І ви Володик розповідав...

— Згадали, нарешті, і про Володика...
— Що?—поривається вперед Ірина Антонівна.— Та ви знаєте, що Володик мені дорожчий може більше, ніж вам. Напевне більше, бо...
— І через те ви прийшли боронити його вбивника?
Ці слова остаточно зривають одяг стриманості з Ірини Антонівни.
— Це кажете ви?—В-в-и?—гучним шелогом кидає вона в обличчя вже неприховану ненависть.— Ви, батько, що з своєю дурацькою простолінніст самі послали сина в шахти, одірвали його од мене. Тепер ви хочете вирят ще і Фламе, прекрасну, безкорисливу людину? Ні, це вам не вдасться! Чуєте: не вдасться!

Ледве стримуючи ридання, вона вибігає з кімнати, грюкає дверима, і Олекс Михайлович чує швидко, швидко, чим нижче глухіше дріботіння її закладушків на камені сходів.

ВАЛЬТЕР КУППЕ НЕ ЗГОДЕН

Друкарня зустрічає Олексу Михайловича настороженою тишою. З підкресленою прихильністю вітають його усі, з ким він зустрічається від проходно аж до нового корпусу, і глухнуть веселі розмови, коли він наближається. Олекса Михайлович по дорозі сюди дав телеграму на Донбас і тепер хоч побачитись з Зубом, розпитати, чи не має старий якихось новин про свійог Толю. Зуба він не застає. До нього підходить Вальтер Куппе, проги своог звички скидає кепку і, так мовчки стоячи, міцно тисне руку. Потім бере п руку, підводить до стільця, запрошує як гостя сісти і сам сідає поруч н присунутому ящику. Сашко Свічка і ще троє монтажників тактовно мовчать, пораючись біля машини. Зворушений таким виявом приязні, Олекса Михайлович вдячно киває головою і не зовсім до речі говорить:

— Я не чекав. Я справді не чекав...

Вальтер Куппе відчуває, що треба б сказати геносе Шротинці кілька спочувливих слів, але в його асортименті російських і українських мовних значеньно бракує потрібних висловів. Тим то Вальтер ще раз тисне Шротинці правиди і примовляє:

— Нічого. Зайен зі ніхт трауріг. Геносе Зуб уже є спокійний. Толья і лінкстен фус тільки ранений є. Надіяється можна, що і Вольдемар карає все буде.

Поволі зникає ніяковість перших хвилин, Куппе говорить вже знову вільніше і тоді Шротинка розповідає йому про історію з книжкою, про арештування Фламе і про сьогоднішню візиту Ірини Антонівни. Розповідаючи тільки про події, і старанно уникаючи згадувати про важкі свої переживання, Олекса Михайлович відчуває деяке полєкшення: він наче поділився з кимось тягарем, що замашним ковальським молотом відтягає плечі, утруднює дихання. Оч йому спущені, наче ділиться він якимись спогадами про далекі, далекі часи і не бачить він, як затискує губи і насуплюється Вальтер Куппе. Коли ж скінчивши, Шротинка підводить голову і зустрічається з Вальтеровими очима, вони мовчки позирають, наче щойно зустрівшись, один на одного і Вальтер говорить:

— Я поважаю ваше горе, геносе Шротинка, але я не згоден, ніяк не згоден з вами. Я теж знаю цього інженера, знаю чи не краще від вас і кажу:—ви помиляєтесь! Це не шкідник, о, ні,—в жодному разі не шкідник.

Олекса Михайлович прикро відчуває, що його не зрозуміли, і неприємно слизька, огидна, чужа якась, думка прохоплюється в мозок:

— Чи не боронить цей німець німця? Чого це він так за ним стоїть? Здається ж мої докази безперечні.

Голосно він каже;

— Невже ви мені не вірите, Вальтере Куппе?

— О, ні, зовсім ні, геносе Шротинка, але чи подумали ви про те, що можете помилятися?

— На жаль. Я сам надіявся на свою помилку, я ж вірив цьому Фламе, факти ясні. Навряд чи може бути сумнів...

— Не кажіть так. Сумнів повинен бути завжди, коли ви беретесь судити ну.

— Я не сужу. Судитимуть інші. Я зробив лише те, що мені підказувала совість.

— А що, коли все таки трапилась помилка не з його провини?

Знову думка, ще огидніша: — він повторює слова Фламе, що їх перека- ва сьогодні ранком Ірина Антонівна. Наче змовились...)

— Суд це перевірить та, повторюю, дев'яносто дев'ять процентів за те, помилка в кожному разі свідомо.

Куппе заперечливо хитає головою і Олекса Михайлович раптом приходить совку, що йому тут робити нічого, що він же прийшов до Зуба, а коли го сьогодні нема, то йому треба піти, приміром, до директора, який мав повернутись з відрядження, і в кожному разі до Стась.

Секретар, уважно вислухавши ціле оповідання (Шротинці доводиться — лютеється і дві тримтливі зморшки набігають йому на чоло.

Ого думки перериває прихід Сашка Свічки і ще кількох з складального

Вони знову вітаються з Олексою Михайловичем і, перебиваючи один

ого, говорять про те, що оце зараз довідалися від Сашка про злочин інже-

що це так лишити не можна і що зараз таки в перерві можна скликати

збори і висловити свій протест.

— І співчуття, — додає хтось, — нашому товаришеві Шротинці!

Секретар не хотів цього. Він кілька хвилин тому приходив уже був до

врку, що справу насамперед треба розслідувати. Та з другого боку, чи

буде не підтримати такої широї ініціативи? Іншим разом ніяк не допро-

людей на збори, а тут самі хочуть—значить, справді болить.

Гаразд! Я згоден. Найдіть директора, він десь у цеху, домоворіться з

д мого імені і оповіщайте хлопців. З завкомом я побалакаю сам. Як

буде дзвінок на перерву, хай сходяться в їдальню.

ДВІ ЛІТЕРИ

инуло вже з десять хвилин, як продзвонили на перерву. Їдальня повна-

инька. Більшість уже встигла і підживитися в буфеті. Шойно стали ві-

овини про Зубового Толю. Ще ранком старий дістав телеграму про

вання сина. З годину тому він прийшов до друкарні і розповів, що жінка

Олександрович сина вже виїхали до Толі. Зуб ходить підбадьорений, наче виду-

тільки після тяжкої хвороби. За кілька хвилин він мабуть теж прийде на

У дверях почувається рух і увиходить Стась з головою завкому Абра-

Штейнбергом і з Олексою Михайловичем.

Колі зобража відкриває збори, розповідає в кількох словах про подію і дає

Шротинці. Тиша в їдальні така суцільна, що коли біля буфету дзень-

шклянци ложечка, усі озирються.

Олексі Михайловичу виступати не вперше. Усім відомо, що він досить

ний промовець. Та якось не доводилося досі говорити про себе, про

екучо свої справи.

Він починає, зриваючись з голосу, з павзами, довгими, нудними для нього

ру тривожними для зборів. І тільки, коли у відповідь на шойно розка-

факт з глибини несеться:

Розстріляти негідника!

Лише тоді з'являється потрібна сила в голосі і дальші слова вже самі

ся—гострі, незаперечні, вимогливі.

Він говорить про надмірну довірливість, про гадюку, що вигрілася на про-

вському тілі, а тепер намагається його ж вкусити (у цей момент він ба-

до у дверях з'явився Вальтер Куппе, а за ним старий Зуб), про те, що

він ладен затиснути свої батьківські почуття та зроблено ж замах не тільки на його Еолоду (Стась показує Абраші пальцем, щоб дав йому слово в ту хвилину до секретаря підходить Вальтер Куппе, передаючи якісь папери зроблено замах і вбито кількох, може навіть кільканадцятьох молодих партію, комсомольців).

За це треба жорстоко, нещадно покарати!

— Правильно! Підтримуємо, Олексю Михайловичу! — несуться дружки з лав.

Слово одержує Казанчук і тоді Стась одразу зблідлий підходить до Шротинки, бере його під руку, відводить у куток і показує одержані від Вальтера Куппе шматки паперу.

Олексю Михайлович, не вірячи очам, вдивляється в гранку друкованого тексту, звіряє з оригіналом, знаходить той самий рядок... „до них належить також шахта 17-біс (негазова)“..., розширеними до болю чоловічками своє прізвище на початку гранки і раптом, рвонувшись від Стася, підбігає до столу.

Перебиває здивованого Казанчука і в напруженій тиші зворушених на диванкою зборів зривними вигуками кричить:

— Товариші! Я не кінчив! Я вимагаю вищої кари для злочинця! Я правильно назвав його ім'я! Це не інженер Фламе, це Олексю Шротинка. дивіться. Це я сам, власними руками, вибив на лінотипі це слово „негазова“ дві літери „не“. Я вимагаю...

Приголомшені збори бачать, як Стась майже насильно відтягає Шротинку від столу і, піднісши заспокійливим жестом руку, виголошує:

— Спокій, товариші! Сталася дуже, дуже прикра помилка. Скільки, гадаю, це сталося в той день, коли товариш Шротинка, відбувши свою працю, працював, заступивши прогульника лінотипіста, ще одну зміну. Перевтомившись він допустився цієї помилки, що так жорстоко покарала його передусім батька. На цьому прикладі ви бачите, який тяжкий злочин роблять ті, хто зривають прогулами нашу нормальну роботу. З повним правом можемо сказати, що більша частина провини лягає саме на них, на прогульників, хіба ми не бачили дві літери вибито руками товариша Шротинки.

— А як же з авторською коректою? Хто її правив? — розриває мову зборів голос Вовченка.

— Скажу і про це. Скажу. Неуважність бригади коректорів, що двічі після авторської коректи і вдруге після ревізійної — пропустила цю помилку (і не тільки її, але ця найважливіша), сигналізує ще яскравіше про систематичний занепад труддисципліни. Ми повинні зробити для себе найтвердіші висновки, повинні проголосити нещадну боротьбу за високу, за найвищу дисципліну. Тепер ще одне. Допустившись з таких о причин однієї помилки наш товариш Шротинка хоче допуститися ще і другої. Він механічно перекладає усі вимоги суворої кари, що були б справедливі для шкідника, перекладає, кажу, на самого себе, на всім нам добре відомого, заслуженого партію Олексю Михайловича. Це може і простолінійно, як любить висловлюватися товариш Шротинка, та це не по-більшовицькому. Ми повинні зважати на всі обставини, повинні, кажу, без гарячки в усьому розбиратися. Гадаю, на цьому зборі ми і закінчимо.

Одразу вибухлу метушно і галас ще раз спинає піднесена секретаря рука.

— Ще одне товариші! Прошу пробачення. Я забув (це вже моя помилка, кажу, відзначити ролі в цьому ділі нашого чужоземного товариша Вальтера Куппе (усі очі звернулися в бік монтера, що стояв на дві ступіньки нижче плечима). Хоч товариш і належить до соціал-демократичної партії, та видно він з тих справжніх пролетарів, що прагнуть іти з нами пліч-побіч. Да. Так ось цей товариш мав мужність і настирливість, поки ми збиралися збори, умовити Зуба, а разом з ним і директора, щоб негайно перевірили підписи рукопису книжки інженера Фламе і коректурні гранки. Я хочу від і

з подякувати товаришеві Куппе за правильну ініціативу. Перед зборами прив деяким товаришам про потребу такої перевірки, але Вальтер Куппе криш Зуб зробили це не гаючись. За це їм наша щира подяка! Тимчасово підходить до Вальтера Куппе, тисне йому руку і потім простягає їй. Вальтер озирається, вклоняється на всі боки і, наче відбувши цей швидкий обряд, швиденько розшукує в натовпі Шротинку. З ним разом шукає. Та Шротинки нема. Пройшовши в двері буфету, він зник не знати куди.

ПРОСТА ЛІНІЯ

Олександр Михайлович, наче злодій, підіймається Олекса Михайлович на свій шостий поверх. Проминувши без зустрічі квартиру Фламе, полегшено зідхає. В безсплутані, як рядки в розсипаних гранках, думки, шилом втикається один рішучий намір. Коле мозок, длубає, добувається кудись глибше і глибше. Хотів увійти, замкнутися і нікого не бачити. Аж тут згадка — в квартирі мешкає сестра. Повідомлена Вовченком, вона прийшла ранком навідати брата, сиділа, сказавши, що поприбирає в кімнатах і може дочекається від нього телеграму.

Олександр Михайлович довго стоїть на своєму поверсі перед дверима. Йому щось додумати до кінця, наче не можна увійти в квартиру з отого плутих в голові. За дверима напроти хтось стукає (може збирається кудись сестричезва мати) і Шротинка, в ту ж секунду піддавшись настирливому дзвоні, дзвонить.

Сестра, відомкнувши, насамперед питає, чи не одержано звісток про Володю.

Телеграми значить, нема, — думає Шротинка. — Володя загинув. І, відповівши: «Ні, на жаль, нема», просить сестру зараз таки занести одного важливого листа.

Олександр сідає до столу, далеко на канапу кинувши кашкета, і пише коротенький записку до тов. Черемховського в ДПУ. Кількома словами повідомляє про помилку, просить негайно зняти підозріння з інженера Фламе, з чого винен тільки він, Олекса Шротинка.

Сьогодні, — закінчує він записку, — я буду весь час вдома. Отже ви можете заарештувати тут. Чи, в разі потреби, повідомте, і я сам прийду.

Христю! — кличе він сестру. І коли здивування від адреси на конверті злетіло з її очей, брат чомусь тисне руку і дивиться на неї так, як давно в дитинстві — тоді траплялося, що, вибухнувши нестримною злістю, брат раптом підходив до неї, заплаканої, миритися з отаким притишеним і вимовним виглядом.

Бувай здорова! — з дивною теплотою в голосі каже він. Зворушена сестра бере йому руку на плече і лагідно, щоб не образити, відказує:

Альошо! Заспокойся, Альошенько! Лягай трошки і засни. А ранком наведе телеграма. Їй право, Альошо. А потім, знаєш що: приходь до мене.

Приходь, Альошенько, я тебе варениками нагодую, пам'ятаєш, як мама варила...

В спогадів, від дивних очей братових і власної зворушенності, набігають чорні сльози. Старанно ховає їх і швидше, ніж треба, йде до дверей, кидає ще раз:

Обов'язково приходь обідати!

Двері замкнено, затихли кроки на сходах, в квартирі була б зовсім тиша, як не далекий стукіт молотків з нового будівництва на розі вулиці. Збирався обпалубку для бетонних стояків. Машинально Олекса Михайлович привертнув у вікно, та стукіт, хоч і глухіший, все таки протискується в нього, наче намагаючись розхитати оту тверду і просту думку, що шилом втикається в мозок.

Проста лінія на цей раз мене завела. Чи може я не простою лінією йшов?

Олекса Михайлович відчиняє шафу — там висить його старий френчовий плащ, як завжди, бравнінг. Той самий з старого фронту, відслужив свій і на іншому фронті, у боротьбі з бандитськими зграями.

Бравнінг вже на столі. Тьмяно виблискують старий товариш.

І знову думки шикуються в уже звичний ряд.

— Володя загинув. Через мою помилку. Я образив чесного інженера. Це мене за друга мав. Образив його дружину. А тепер ще, можливо, агитують. У кожному разі — суд. Підвіс, виходить, і Стася, і весь колектив. Чи мене тепер поважатиме? Скажуть: ет верзе юринду цей простоліній. Так треба ж показати, що простолінійний вміє бути таким до кінця. Ну, во, його вчинок засудуватимуть. Скажуть, не по-більшовицькому це — збо-мовляв, труднощів. Скажуть, а в душі подумують — все таки твердий, все вміє триматися до кінця. Ну, що ж: спіткнувся, а своєї простої лінії не зра-димо.

Виблискують тьмяно бравнінг, непохитно стремить в мозку одна думка — не думай — все одна та сама. Так чого ж він чекає? Узяти в руки і... ще одне — куди ж саме поцілити: в скроню чи в серце?

І в ту ж секунду давнік. Раптово, на максимальну швидкість увімкнув мотором. — стрибнуло серце. Краплини надії — може телеграма від Володі, прохолодним дощем падають на гарячий мозок, здається навіть розміряться отой сухий, твердий, шилом встромлений, намір.

— Ну, ясно, ясно, це поштар з телеграмою. Хто ж може бути інший товариш? секунда і я знатиму все. Що, коли справді Володя...

У дверях — товаришева мати з квартири напроти.

— Вас кличуть до телефону. Кажуть — дуже важлива справа.

— Ви не питали, хто кличе?

— Якийсь товариш Черемховський... чи може Черенковський.

— А-а-а... Скажіть, будь ласка, що я вже знаю і за півгодини прийду. Двері замкнулися. Жінка пішла до себе. Вона точно переказала товариша Шротинки і викликала цілковите здивування в товариша Черемховського. Бо перед ним лежала шойно принесена телеграма її подали з тільки сорок сім хвилин тому і сповіщала телеграма про подію, що сталося за годину тому. А саме, що врятовано іще чотирьох робітників, серед них Володимира Шротинку. Він разом з товаришем своїм Іванцевим розібрав собі після вибуху дорогу. Врятувалися вони через вентиляційний хід, знесилені, упали в нестямі на штреку. Потім, очунявши, кинулись знову на відкопали ще одного, а четвертого, що його прикрило вагонеткою, знавця рятівнича команда.

— Невже він міг одержати повідомлення раніше за нас? — знизав плечима Черемховський, почувши, що "тов. Шротинка вже знає і за півгодини прийде до вас?" Якесь непорозуміння. І Черемховський взяв у руки телефонну трубку, щоб переказати новину в друкарню — товариш Стася дуже просив зрозуміти це негайно, як тільки надійдуть якісь новини.

— Виходить, я розрахував цілком правильно, — сам до себе говорить часом Олекса Михайлович. — Черемховський дзвонив у відповідь на мою писку. Справа ясна — мене повинні заарештувати за цю ганебну помилку. Правду сказати, це правильно. Хтось же мусить відповідати.

І ще раз, вдесьте сьогодні, шикуються думки в звичайні сполучення. — Володя загинув... Винен я... Я ж образив і Фламе. Ще й Ірину Антонівну. Арештують... Пляма на весь колектив... Як тепер людям в вічі дивитися? Ні, виходу іншого нема: ішов ціле життя простою лінією, хай і тут — вона — бездоганно проста лінія. Олекса Михайлович бере з столу бравнінг. Уява швидко, швидко, боячись запізнитися, малює наслідки.

Тіло впаде сюди. Через нього спереду назад пройде куля. Вона зробить рівний, простий слід. Це буде теж проста лінія. Останній одрізок простої лінії його життя.

— Ага, треба ж ще зарядити.

Звичним рухом він відтягає верхню частину бравнінга...

Коли б життя було те саме, що й література, на цих багатозначних ефектах крапках можна було б скінчити повість. Адже витримано логіку і послідовність подій, читач і сам легко уявить собі, що було далі. Далі міг бути якийсь глухий, чи не глухий постріл, понівечене тіло, важкі нестримні сльози сивових і сестриних очах і затиснені в свідомості свого безсилля губи роголомшених товаришів.

Життя, вічно мінливе, барвисте життя, життя радянське не схотіло цього літературного ефекту. Руками низенького (навіть до дзвоникового гудзика не може дотягнутися) піонера Валі Янчека воно постукало в двері до Шротинки саме тоді, коли руки його посилали в початок кінця простої лінії, в бравнінне дуло добре змашений маленький набій.

Олекса Михайлович на мить спинився. Майнула думка не йти до дверей, непереможна цікавість, бажання ще раз побачити людей пересилили. Заджджений бравнінг ще раз ліг на стіл.

Коли відкрилися двері, Валя Янчек поважно підніс руку для привітання, усміхнувся і випалив:

— А ми вас бачили, дядю Олексю Михайловичу! Бачили, як ви прийшли до дому. От ми і прийшли. Я прийшов, — поправився Валя. — Ви ж обіцяли мені, пам'ятаєте на загальних зборах культсектору, що допоможете наш куток складати. То може зараз можна?

— Я обіцяв? Ага, правда, правда твоя: — обіцяв. Почекай хвилинку, я за тебе тобі скажу.

Не замикаючи дверей, він увійшов до кімнати, де на столі тьмяно виблискував бравнінг.

— Що ж це я? Вагаюся, чи як? Сказати, що сьогодні не можу і кінчать, і кріше кінчать.

Раптом він уявив собі, що думатимуть про нього і цей Валя Янчек, і всі його товариші. Вони знали досі Олексю Михайловича за розважливого старшого товариша, він не раз балакав з ними, розповідав, роз'яснював, доводив потребу завжди віддано боротися. Твердо і непохитно.

— От тобі і віддано, от тобі і твердо, — скаже Валя. Сам вчив боротися, впадати в розпач, і сам же...

Олекса Михайлович здивованно відчув, що червоніє. Злива думок, прорізи якусь греблю, знесла і міцно встромлене в мозок шило і звично вишнурований ряд наче б то логічних помислів. Узявши з канапи кашкета, Олекса Михайлович кинув ще один погляд на сине чорний прилад на столі і пішов до дверей, де стояв Валя Янчек. Ще за хвилину вони обоє спускалися вниз.

— Валю, я зараз. Мені треба подзвонити телефоном.

— Гаразд. Я почекаю. — І Валя солідно пішов за своїм супутником знову на стійкий поверх. Там він побачив, як Олекса Михайлович зайшов у квартиру на четвертий поверх, не причинивши дверей, підійшов до телефону, назвав якийсь номер і почав говорити з Черемховським. В самій розмові Валя нічого не зрозумів, і здивовано відчув якісь зриви в голосі Олекси Михайловича.

Та найбільше він був вражений тоді, коли Олекса Михайлович, щоправду дуже добрий, але завжди стриманий Олекса Михайлович, підбіг до нього зигуками:

— Валю! Молодця Валю! Рятівник ти мій, Валю! — почав підносити його маленьку дитину в повітря і цілувати так ніжно, як це робила хіба що його мати.

З несподіванки Валя не вимовив ані слова, і всі думки його зосереджувалися тільки на тому, як би то ногами не забруднити піджак Олексі Михайловичу, коли той підносить його маленьку постать угору.

Саме в цій позі застали їх Вальтер Куппе і товариш Стась, які щойно вийшли з радісною звіткою на шостий поверх і, важко дихаючи, спинились,

зазираючи в незвичайно блискучі очі Олексі Михайловича. Ув очах цих не було й сліду тої чорної хмари, що її востаннє вони бачили там, на зборах в ідальні.

Р. С. Читачі можуть запитати:

— Товаришу авторе, постривайте! Це ж якось не той, ви не закінчили. Ви ж могли б розповісти щось про дальші події в житті Олексі Михайловича. Бо для мене, наприклад, це не зовсім ясно, засудив чи виправдав свою провину сам товариш Шротинка.

— Я не заперечую проти першого запитання, але скажу про себе: я не задоволена з недостатнього освітлення образу Ірини Антонівни. Невже, товаришу авторе, цілий період в житті цієї жінки і, нарешті, її кохання до Володі потрібні були вам тільки як тло до всього іншого? Скажу прямо: важко зрозуміти, з ким же вона піде далі в житті: з Фламе чи з Володею?

— А Вальтер Куппе? Так, я згоден, злам в його психіці ви де в чому показали, та це ж далеко не все. Ще більше, — це межує з порушенням літературних законів: кидає спочатку так багато освітлення на цю постать, вона часто виходить на перший план, а, кінець кінцем, не знаєш, з ким же Куппе остаточно піде.

— Дозвольте, товариші, я поки що промину інші авторові недомовки, а стерігаючи собі право підозрівати в них ще і якийсь затаєний намір — до нього я ще повернуся під час глибокого критичного розгляду цілої повісті. (До речі, ще треба довести повість це чи не повість). Але всякому ж впіде в окояне намагання авторове протягнути отой славетний любовний трикутник в цілком невідходяще для нього робітничє оточення. Та сам матеріал поглузував автор і він (автор) не зважився розв'язати той, мільйон перший раз зав'язаний, трикутник.

... Читачі можуть ще довго запитувати. Бо теперішні читачі вимогливі, рідянські читачі. Автор може відповісти — ні, ні, не виправданням. Це найгірший спосіб оборони — виправдуватися. Автор використовує формулу етикету, невисловленої, але втямливої обіцянки. Автор, наприклад, з похвальбою скромністю скаже, що потерпав, як би то не розтягнути свою повість і як можливо, в недалекому майбутньому ще зазнайомить своїх читачів з дальшими подіями в житті і Вальтера Куппе і тим паче Володі, а значить, і Ірини Антонівни (тільки прохання до шановної товаришки, що подала друге запитання, не робіть з цього „значить“ якихось остаточних висновків). І ще одне: коли запитливих очей читачів, автор бачить здивований погляд інженера Фламе. Автор розуміє це здивування. Справді, Фламе почуває себе не зовсім реабілітованим. І, нарешті, він дуже звичливо попросивши слова, каже:

— Я хотів би доповнити повість одною маленькою рисою. А саме: я подарував Володі Шротинці один примірник своєї книжки, приліпивши до фоліо заступ застереження, що треба обов'язково виправити важливу помилку при шахту 17-біс. Не можна було не помітити цього застереження.

— І я, звісно, помітив і зважив це застереження, — вкидає слово Володя. Та на лихо трапився серед нашої бригади Маркіян Трусь. Він ніколи не слухав уважно попереджень десятичних і бригадирів. Він гадав, що сам знає все, що потрібне шахтареві. І крім того, він мав погану звичку читати книжки з кінця. Отак, знаєте, пробіжить закінчення, потім урве шматочок з середини, ще десь і рідко, рідко коли дійде початку. Огож як раз він і прочитав книжку інженера Фламе, а потім слухати не хотів попереджень про газові шахти. Він же, на жаль, і загинув разом ще з двома нашими товаришами.

Розважливіші читачі, особливо з тих, що знаються на літературних канонах, уже хитають головами: — не можна ж давати отакий довгий постскриптум. І справді. Пора кінчати. Тим паче, що більшість персонажів повісті вже розійшлися, а дехто, перекинувши за собою останню сторінку, увійшов у нову.

СТАРІ ПОБАЧЕННЯ

1

ись казала: не про мене
 ще: кохаючи мовчи.
 який, що над Дінцем є, терен
 серця кинуті ключі.
 д чолом кулі — тонко, лунко,
 се другий вищерився кряж.
 дали знов комусь: голубко,
 игадаю, неначе я ж.
 а ще утопійна ніжність,
 ибутній надана добі.
 обох кресала іскри ріжність
 ивоединій боротьбі.
 скільки так згоріло палу,
 б гостро заблищала грань.
 кність тепер. Обпалиш лапу
 полум'я тодішніх ран.

2

Сказала потім: близько, близько,
 і розірвала близькість враз.
 Хтось винен. Вулицями слизько,
 А крилам не була пора.
 Кохана, бідна, скільки тиші
 Перегоріло на вогні.
 Як я любив тебе за лише
 Безкомпромісне стисле „ні“.
 Коли ще не розквітла ніжність,
 Майбутній надана добі,
 Хай вже підносить голос ріжність,
 В уста вкладаючись тобі.
 Не журяться похідні марші
 Від болю неминучих ран,
 Ну, що ж, як долю не обмариш,
 І стратив кров на сплату рат.

3

Ще мовила... Чи жарт, чи присуд,
 Чи непорозуміння ще,
 Чи то в мені знайшла ти рису,
 Не стерту для твоїх очей
 Вдовж річки я дививсь на південь,
 Як посувався пароплав.
 Не дочекавшись, був згорів день,
 Та знов не плав, а наче плай
 Угору. І гірське повітря
 Обвіяло старий завод.
 І хай би геть пішло за вітром
 Зелене марево незгод.
 Бо вже зазеленіла ніжність,
 Майбутній надана добі,
 І поза нами встала ріжність
 У двоєдиній боротьбі.

Харків.

серпня 1932

М. ТАРДОВ

КІНЕЦЬ ОХОТСЬКОГО ПОЛКУ

(Продовження *)

ПОГРОМ

Світлий яскравий ранок розвіює паніку. Полк шикується по-сотенно. Е шукуються командири.

За ніч ми відмахали верстов з тридцять, коли не більше. Зараз займає позиції недалеко Станіславава.

Нашу сотню виряджають до міста, охороняти штаб корпусу. Штаб певне сподівається, що поліційна команда забезпечить йому спокій.

Бігцем подаємося до міста.

Назустріч рясно здіймаються хмари диму.

У Станіславові пожежа.

Ми з Приходьком презираємося. Нам добре знайома картина відступу. Я згадую перший відступ з Карпатів. Тоді теж висаджували артилерійські парки, палили цехгавзі.

Ці вибухи зараз виконують увертюру великої втечі.

— Ну, держись, братва, — пробує жартувати підійшовши до нас Любов, починається великий вихід з Єгипту. Намазуй п'ятки салом. Далеко бігти ведиється...

— До Волги не ближче, — похмуро озивається Приходько, — розбіг такий, що не скоро зупинишся...

В розмову встриває Зозуля.

— Ні, хлопці, треба відступати так, щоб ворога до нас не пускати.

— А йди ти під три чорти, — гримає на нього Любов. Набрид. Хватить з нами.

— Хватит, то хватит, — холодно по-російському каже Зозуля. А як тікаєш, мете до Волги, тим гірше для вас. Україна проти вас повстане.

— Яка Україна, — перепитує Приходько.

— Україна, від Чернігова до Криму.

— Брехня. Україна панів і куркулів? Ми цього не боїмося. За нас Україна бідноти і робітників.

— Побачите... — загрозово проказує Зозуля.

— І дивитися нема чого. Знаємо. Нашому братові цієї війни не треба. Наша війна ще почнеться...

— З ким?

— З тобою.

— Руки короткі.

— Не турбуйся, дістанемо.

Під цю сварку сотня входить до міста.

Нас вражає сила п'яних кучмарів**, що дико мчать, розкидані по дорозі гарматні.

* Початок див. „Ч. Ш.“ №№ 1-2, 3, 4, 5-6, 7-8, за 1932 р.

** Так називали солдатів дикої дивізії.

Десь у центрі міста раз-у-раз лунають постріли.

Сотня звертає за ріг і розташовується на пішохіді.

У вікна помітно, як у штабі гарячково готуються до евакуації.

На дворі стоять автомобілі і підводи. Салдати витягають з дому ящики, і вантажать на машини та підводи. У всіх розгублені обличчя.

— Ідіть до сотенного, — каже нам Мешков, — вас кличуть.

Ідемо до ганку штабу. Спершись на бильця, Біляев уважно розглядає яку салдат. Ми бачимо біля ганку Любова, Федорченка, Мухіна, Чревова.

— Ось що, комітетчики, — озивається сотенний, — треба вияснити, як відбувається евакуація. З п'яними ударниками та дикою дивізією не заводьтеся. Їхете під командою Чревова. Наразитесь на бійку — самі винні будете і Волги побачите, — раптом закінчує він.

Я і Приходько перезираємося, шукаючи поглядом Зозулю. Він сидить несеко і мов би не помічає нас.

— Гайда, хлопці, командує Чревов. — Розстрільнею через вулицю.

Розсипаємося розстрільнею в дві шерехи і йдемо здовж вулиці.

— Не забувайте про Волгу! — злісно кричить нам навздогін Біляев.

Виходимо на вулицю „5 червня“.

Назустріч трапляються нам раз-у-раз п'яні. Жодного тверезого. Начебто армія перепилась.

Завертаємо за ріг і спиняємося ошелешені. Вся вулиця ясніє від ударів, кучмарів, обозних. Вони б'ють шибки крамниць, залазять у середину та одягта навантажені крамом. Все це спішно кладуть на артілки, гарматні ящики, прив'язують до сідел.

Мимо йде кучмар. У правій руці тримає свою величезну папаху. На горі в нього ширококрисий жіночий чорний капелюх. Прикро здійсмається у струсеве пір'я, коливаючись від подиху вітерця. Кучмар задоволений. Він вилискує йому з-під чорного капелюха білі зуби.

Він похитується і голосно співає. Кожна строфа закінчується дикими горлими вигуками.

Біля магазину швацьких машин стоїть кілька гарматних ящиків. Швидко, на позиції підчас гураганного вогню, розвантажують артилеристи свої ящики. Акуратно складають вони мортирні гарматні на асфальтовий пішохід. А тоді так само акуратно вантажать швацькі машини.

— Тобі, Іванов, Пархоменкові, чортовому Костоглядові, — підраховує якийсь бомбардир-наводчик, вантажачи машини на двоколки.

Сторопіло дивимось на артилеристів.

— Братця, а гарматні як? — питається Чревов.

— Хай валяються, — смачно спльовуючи, відказує бомбардир-наводчик. На питання нам здалися. Кінчаємо війну...

— Таджеж гарматні знадобляться. Доведеться ще в себе порядок встановити.

— До дідька. Не навоювався. Порядку захотів. Ми самі собі порядок. От і котись.

— Диви, загнуждають тебе і нічим тоді буде крити.

— Що завтра буде, мене не обходить. А сьогодні машини є — я й беру, — каже.

Він залишаємо їх.

Назустріч нам суне якась постать. Обличчя не видно. Воно сховане за папаху з мануфактурою, що їх салдат несе на простягнених руках. Придивляючись збоку і пізнаємо артільника одинадцятої роти.

— Вахрамеев, ти що, — кричить Любов.

— Та ось сукна набрав.

Він притискає мануфактуру до себе, нахиляє голову вперед, спирається на папаху.

Кілька кавалів, лунко грюкнувши, падають на землю, тепер голова Вахрамеева стовбурчиться над мануфактурою.

Він шкодуючи дивиться на розкидані паки і кричить до нас:

— Підберіть, хлопці, дарую на пам'ять...

Біля одного будинку бачимо чергу.

З дому долунає чийсь несамопитий хрипкий лемент:

— Не цілуй...

— Що це тут у вас, — питає Чрезов у якогось салдата.

Той ніяковіє, мовчить, дивиться на гранату, що її тримає Чрезов в ру-

— Що тут діється, — напосідає Чрезов.

Солдати мовчать, натискають на двері, заважають йому пройти.

— Чотовий! — раптом кричить Федорченко з подвір'я, — мерщій сюди.

Біжимо на подвір'я.

Тут застаємо жакливу картину.

До коліса артілки прив'язаний якийсь стариган. Все обличчя йому в пляхах. Піджак геть увесь подертий. Тонка мотузка кріпко врізалася в тіло. Він намагається звільнитися від пут, але з кожним рухом мотузка дужче впирається в тіло. Шалено вирячені очі дивляться на нас допитливо:

— Вороги, чи друзі?

Ніж у руках чотового — наша відповідь. За мить мотузки падають до старого і він шкутильгаючи чим дужче мчить додому.

— Що там, — наздоганяє його Чрезов.

— Вони гвалтують мою Сурку, — плаче схлипуючи старий.

Чрезов на мить зупиняється, а тоді люто кидається вперед. Ми за ним.

— Розхо-о-одсь, мати вашу...

— Сволота, — убу, — лементує Чрезов, розмахуючи над головою величезною гранатою Новицького.

Солдати шарахаються вбік, тиснуть один на одного, але розходитись збираються.

— Сволота, — репетує він, — революцію паскудити, гади, мати вашу! Геть звідси...

Він швидко дістає капсуль і наладовує гранату.

Обличчя його таке рішуче, руки так тремтять від нетерплячки, що солдати вже не сумніваються в його намірах і метнулися, хто куди.

— По ворогах революції, — командує нам Чрезов. Пальба-а-а-а...

Беремо рушниці напоготів.

Салдати кидаються врозтіч. Вулиця миттю спорожніла.

— Ото падлюки, сміття... — обурюється Чрезов, — кулеметом вдарити по них!

Його обурення переростає незабаром у невимовну лютість. Ми подибуємо за ним цілий ряд черг. Спроби розігнати викликають бурхливий опір окремих стив та обозників. Вони загрожують перестріляти нас.

— Товариші, — несамовито кричить Чрезов. Не можна дозволити цього! Треба перестріляти їх.

Ледве заспокоюємо його.

— Сідай, Федір, сідай отут на пішоході, обговоримо плян дій.

— Так не можна, браття. Це ганьба, — починає Приходько, — хоч серця цих звірів більшість обозних пацюків, кучмарів та оттих ударників, але пляма лягає на армію. Треба припинити.

— Як? — питаємо всі дружно.

Приходько з хвилинку мовчить.

— Єдиний вихід — поширити паніку. Ходімо до штабу корпусу, не доходячи повернемо кинемось навтьоки, галасуючи: „австрійці“, і ці хоробрі солдати вмиють повтікають.

Пропозицію Івана охоче приймаємо. Швидкою ходою подаємось до штабу, а тоді бігцем повертаємо звідти.

— Улани! — кричимо щосили, — австрійські улани!

Дехто з нашого загону обертається і для більшої переконливості стріляється.

Чрезов кидає гранату. Вона вибухає з жакливим гуркотом.

— Улани! — волаємо вдираючись на вулицю „5 червня“. — Улани!
Всі порхнули врозтіч. Летять на землю гвинтівки, речові торби, сповнені
того мотлоху, жіночі капелюхи і сутани.
Мчать артілки і зарядні ящики. Торохтять кухні.
Люто підхвиськують коней рядові та конюхи. Чешуть салдати, біжать не
їми ногами.

— Улани! Улани! — підхвиськуємо ми обозних вояк.
Вони ще дуже надолужують.
Шалений лемент здіймається до неба. Гуркіт візків заглушає лемент
паганя солдатів, що намагаються підісти на візки.
Розлючено батожать їх конюхи.
Артільники зштовхують їх з візків.
Дехто роз'ярившись стріляє, намагаючись налякати конюха.
Але постріли спонукають коней мчати ще дуже.
Зупинившись, повертаємо до штабу.
На вулицях тихо.
Ні душі.
Тільки в далені ген-ген лунає гуркіт візків, лемент людей.

ПІДМІНА

Відступаємо.
Шаленим алюром мчать коні. Гуркотять візки. Без упину форкають та гу-
ть автомобілі. Шелестять тисячами ніг салдати.
Кожен крок здіймає хмари пороху, в яких потопає змучена, зневолена
біда.
Уночі вилискують багнети. Заграва пожеж грає на їхніх гранях, яскраво
оглюючи картину панічної втечі.
Ночі наші страшні.
У темряві губимо самих себе.
І тоді дужеє начальство.
З вечора починають енергійно командувати офіцери.
І що густіші присмерки, то слухняніші салдати.
Боїмося полону, у нас бо революція, а ми ще не відчували її.
Через те безоглядно мчимо і дивимося на перехрестях доріг у вічі
мерам.
У них мапи, у них компаси.
Здобуті вночі позиції офіцери не здають і вдень.
Надто з того часу, як між полками увігналися клином окремі батальйони
бровильців та дика дивізія.
Офіцери натискають, вимагаючи порядку, а салдат скоряється.
Ждемо не дідемось, коли вже ступимо ногою на російську землю.
Але почувають це і офіцери.
Вони часто радяться, скося дивляться на нас — більшовиків.
Спробував Іванюк відрядити нас до ар'єргарду. Але невчасна була його
ідея. Солдати відборонили.
— Не зачіпай, — загули голоси.
— Доволі знущатися.
— З нами хай ідуть. З ними кріпкіше.
Іванюк змушений був скасувати свій наказ.
Але того ж дня наш батальйон, що йшов на чолі полку, відсунули
зники*.
З бойовим прапором — „оружно вперед“ — вишикувалися вони позад
двадцятьої сотні.
Добре озброєні, в гаразд припасованому одязі вони справляли поважне
вкіння.

* Так звалися при Керенському окремі частини.

Ми довго не могли второпати! навіть ці Керенського вояки роз'єднали наш полк.

Здивування наше розвіялося до вечора.

Полк підходив до села. Тут передбачався нічліг.

На околиці ждали нас квартир'єри.

Виявилось, що ударники розташовані з нашою сотнею на одній вулиці.

Ми з правого боку — вони з лівого.

— Чого це, — підозріло довідувався Приходько.

— Щось заварюється, — відповів Мухін, що був за квартир'єра, — а саме, не дізналися.

— Треба бути наготові, нехай чота збирається в одному місці — зібрався Приходько до Чревова, — певне якусь капость готують...

Чревов на знак згоди киває головою. Він іде по хатах, щось кривляється.

На ніч рої тихо збираються на нашому підв'ітці.

Виставляємо вартових.

Ніхто не спить. Рясна ніч похмурим серпанком оповила село. Десь леко дрібшечками розсипається рушнична перестрілка. То наші розізди тримують австрійців.

Раптом помічаємо, як з протилежного боку вулиці крадькома пробігають ударники.

— Стій, хто іде, — лунає оклик вартового.

— Стій, стрілятиму.

Знову запанувала тиша.

Схопивши гвинтівки, розсипаємось розстрільною.

— Товаришу чотовий! — кричить вартовий.

Чревов іде вперед.

Повертаючись, цідить крізь зуби матюки.

— Сволота, вимагають видати вас, — каже він тихо до мене та до Івана, але дзуськи, ми їм видамо такого, що їм не здобриє.

— Виходить, захотіли в похід відквитатися.

— Чорта з два, — хмуриється Іван.

Ударники щільніше оточують наш двір.

Чуємо вже їх приглушені голоси на вгородах.

— Ех, прогавили, вийти було б задами та в тил, — досадливо скричить чотовий.

— Нічого, і так одіб'ємося, — упевнено каже Мухін.

— Всплемо воякам Керенського, — бурчать салдати, — повік не забуду.

Аж ось відкликає Приходько мене і Чревова.

— Он що, не варт битися. Зробімо підміну. Поки озирнуться — ми з'явимося.

Чревов знову йде до ударників. Довго не повертається.

Нарешті приходять відсапуючись.

— Ну їх к бісовій матері, отих запроданців. Ледве укоськав. Варта відійти від їх по три чоловіки. Їхній чотовий і я. Тепер давайте пару відкувати.

— А нема краще як Зозулю та Мешкова, — сміється Іван. — Зозуля під зріст, а Мешков мені.

— Добра вигадка, — регочеться Чревов. Гайда, заарештуємо їх. Я повезу Мухіна і Федорченком, а ви давайте драпака. Тільки глядіть — дайте не тікайте. Ждіть мене на околиці. Як довідаються, мені першому вспілять.

Добре. Зачекаємо, а тоді махнемо до Бійцева.

— Гарзд. Покликати Федорченка до чотового. — голосно кричить Чревов.

За хвилину до нас з'являється Федорченко. Швидко пояснюємо йому в чім річ.

— Ух, з превеликою охотою, — озивається він. — Мешкова — та й я в пекло готовий супроводити.

демо до четвертого рою, що в резерві був.
Зозуля і Мешков лежать поруч.
Зозуля щось бубонить. Мешков уважно слухає.
— Вставайте, — наказує чотовий, — здавайте гвинтівки і гайда вперед.
— Що таке? — підхоплюється Зозуля.
— З розпорядження полкового комітету вас треба заарештувати.
— Нас?
— Авжеж не нас, — сміється Чрезов. — Гайда.
На хвилину з вулиці лунають радісні вигуки ударників.
— Піймалися голуб'ята.
— Припаємо вам.
— Дістанеться...
— Годі галасувати, — суворо командує Чрезов. Ходім.
Заарештованих повели.
Вичікуємо ще трохи. З городів чути легкий шелест, а тоді все вщухає.
Вийшло пролазимо з Іваном з подвір'я на город через канаву і бігцем по-
сся на околицю.
Відаємо недовго.
Незабаром до нас приєднується Чрезов.
— Ну і кумедія, — регочеться він, — ведемо цих молодців, а вони що крок,
слово, я аж охрип, командуючи їм струнко. А Федорченко — дак той тільки
жив: іде та в спину Мешкова прикладом. Відписував одвіт на привіт. До-
рого до штабу полку та в комору. Тепер до ранку не довідаються.
В тим часом далеко відійдемо.
Широким кроком одмірюємо кілометри.
демо до штабу дивізії.
В у двадцяти верстах від нас — в Оринині.

ЩЕ ПОВЕРНЕМОСЬ

Маю честь прибути в ваше розпорядження, товариші комітетчики.
— за хвилину одриваю очі від мапи. Передо мною стрункий молодий
і, ще зовсім юнак. Десь я вже бачив ці великі сірі очі, різкий звивок
де вперте тверде підборіддя. Силкуюся пригадати, де це я бачив таке
обличчя.
вертаюся до Приходька. Його обличчя до краю розгублене.
— Оксано, — нарешті витискує він з себе, підводячись з стільця.
— Оксана, — охаю я, — як же я не пізнав одразу.
даюся в сусідню кімнату до Бойцова.
— Та хоч би привіталися як слід, — сміючись кричить навздогін Оксана.
випу відклали набік і щільно скупчилися біля столу, закидаємо несподівану
запитаннями.
— Звідки?
— Що чути?
— Яким побитом?
— Суходолом, — сміється Оксана. — Ковалів і я працюємо в Раді, у Кам'янці.
довідався, що штаб вашої дивізії в Оринині. Ось я і подалася сюди по-
вас.
— Та що чути, — перебиває її Іван. — Ми тільки вчора прибули, нічого не
— Погано. Була демонстрація в Петрограді. Погромили нас. Ленін ховається.
в їх заарештували. А в вас як?
— Кепсько, каже Бойцов. — Ось їм навіть тікати довелося, — показує він
Ледве встигли сховатися. Хотіли їх заарештувати.
— Заарештувати? — перепитує Оксана.
— Офіцерщина поклала здихатися нас, — злісно проказав Приходько. — Але
ма.

— Тепер почнуть тиснути по всіх лініях, — озивається Ксенія — буржуа покладає на більшовиків провину за невдалий наступ на фронті. Всюди га-сують, що проти більшовиків потрібні надзвичайні заходи і взялися до цього зразу ж. Відновлюють смертну кару на фронті.

— Шо-о-о, — підхоплюємося ми.

— Так, так смертну кару. Головнокомандувач Корнілов наполіг. Керенсь-ке суперечив, та й чого йому чинити опір. Адже ж він у Корнілова на ро-льок... Ми вражені.

— Так... — тягне Бойцов, виходить, для генерал-ад'ютанта Сухомліно-смертної кари немає, а для нас — будь ласка... Ні, не буде по-їхньому... Теп-розумію, чого вас заарештувати хотіли... Мабуть в поході одержали наказа і хотіли над вами перший суд вчинити.

— Дурниці, це не страшно, — перебиває Приходько, — полки тільки дій-до Росії — одразу ж поведуться інакше. Ось тут то і закрутимо.

Решта дня минає в жвавій розмові. Ксенія оповідає про повстання в Пет-граді, про те, що робиться в тилу.

Аж пізньої ночі припиняється розмова. Прибуває штаб дивізії і кож-з нас іде до себе. Бойцов іде дізнатися диспозицію полків, але не промину-й десяти хвилин, як він вбігає до нас захекавшись, схвилюваний і злий.

— Гайда, мерщій, хлопці, — каже він похапки, складаючи мішок. Ка-зна-робиться. Воєнщина знову взяла гору. Мене наказано взяти під варту. Е-шукають у селі. Розкопали справу капітана Касірова і обвинувачують мене-зловмисному вбивстві та ще закидають намір розкласти дивізію.

— Але ж справа з капітаном була перед революцією, а до того ж капі-всі знали. Це ж був повний контрреволюціонер, — вигукує Іван.

— А що змінилося. Нічого. Зараз ще гірше стало. Корнілов — старі поряд-на новий лад запроваджує, а щоб дужче було, шукає на кому відігратися. Хо-не затримуйся.

Досвітній туман оповиває нашу рапову втечу. Зірки, згасаючи, спалах-на мить над нами і знову згасають. Нічний вітрець похитує дерева, охо-джуючи розпалені обличчя. Порожня вулиця така спокійна, все навкруги д-такою непорушною тишею, що не віриться в небезпеку. Але невагомна т-вога дедалі зростає. Ворог звідусіль. Ми це знаємо і, зіпнивши зуби, роз'я-на зрадників революції, що з їхньої ласки ми змушені тікати вночі, немов за-ковані вовки, наддаємо та все прискорюємо ходу.

Вже давно залишився позаду Оринін. За косогором нічого не видно. Кам'яця, куди ми подалися, ще далеко. Всі ідуть швидко, ніхто не перері-мовчанки.

Стежка між двома шелестливими стінами нескошеного хлібу здається ме-жною.

Сходить місяць. Химерно великі тіні пішли над колоссям в дикунськ-вахічний танок.

Здалеку раптом долунає торохкотіння візка і понука візника.

А ну мерщій, підсадимо Оксану, — пропонує Бійців.

Прискорюємо ходу і за кілька хвилин виходимо на степову дорогу.

Візок наближається до нас. Ми вже помічаємо, що там сидять двоє.

— Товаришу, підвезти хворого, — звертається до візника Приходько.

— Сідай, — глухо кидає бородань, що сидів ззаду. Він одсувається, Оксана стає на колесо і залазить у візок.

Коні рушають. Ідемо поруч, не відстаючи.

— Хлопці, а де одинадцята дивізія розташована, тим самим глухим го-сом питає бородань. — Далі відступати не будуть?

— А вам нащо одинадцята потрібна? — сторожко питає Бойцов.

— Приятелів побачити хочеться, — каже бородань, і в темряві почува-що він усміхається.

— Приятелів навряд чи знайдете скоро, — відказує Бойцов, — зараз-дідько не добре, де хто опинився. Може ще п'ятками наживаємо...

— А хто ваші приятелі, — питає Оксана.
— Та в охотському полку. За малим не вся десята...
Наче блискавка прорізує пам'ять. Не даю йому закінчити, кидаюся до
роданя на візок.
— Лука Олексійович, Лука Олексійович, — повторюю раз-у-раз.
— Тихше, тихше, шалений, — всміхається Рязанцев. Він міцно тримає мене
за плече і нахилившись дивиться мені в вічі.
Бойцов і Чревов уже на візку поруч з нами. Нічний спокій на мить пору-
ється від наших радісних вигуків. Навіть візник приєднується до нас, за-
ймає місце про коня.
— Ай, батьку, молодець, що приїхав, — у захваті кричить Чревов.
— Обіцяв і приїхав, — поважно відповідає Рязанцев.
— Рана загоїлась цілком. Воювати можна. Тільки я за громадянську війну, —
кричу і штовхаю мене в бік.
Кінь раптом шарпає візок. Ми скочили з коліс, злізаять з візка і Рязанцев
і Чревов. Пускаємо візника і поволі сунемо шляхом, оточивши Луку Олексійо-
вич. Він повідає нам багато нового, цікавого.
— Урядові у нас на шахтах ніхто вже не вірить. Ми тепер червону гвар-
дію організовуємо.
— А не що таке?
— Загони з робітників. Дістаємо зброю і озброюємося для боротьби з капі-
талістами та їхнім урядом. Я сам командир загону.
— І багато таких загонів? — перебиває його Приходько.
— Мало не на кожній шахті, кожному заводі.
Ця новина сповнює нас великою бадьорістю.
Виходить, не все пропало. Виходить, робітники проти уряду. Більшовики
не втрачають. Смертною карою не налякають зрадники.
— А як селяни? — питає Бойцов.
— Бідніші до нас пристають. З заможніших в есерах ходять, а ті, що з
багатими достатками, глитаї, казати б, ті з'їли б нас.
Лука Олексійович оповідає, як уперто доводиться боротися з меншовиками.
Ми боїмося словечко впустити.
Саме під час революції у нас на рудні спалахнуло полум'я та вибухнуло —
то народу загинуло. Розлітувалися робітники страшенно. Як довідалися про
революцію, то попервах подумали, що рай настане, що робітникам дихнути
буде вільніше. Аджеж свобода... Та даремні були сподіванки. На жодні
співки хазяї не пішли. Набрали смиренного вигляду та галасують:
— Вітчизна в небезпеці!
Отож бачимо, що ладу ніякого і почали все брати до рук, контролювати
робітництво, а щоб надійніше було, оті самі робітничі загони утворюємо. Ба-
гато з хазяїв уже потікало з рудень. Мало не в кожному заgonі батьки ра-
ди з синами багнетами орудують. Одно слово — поспільне озброєння проле-
таріату. От... Рязанцев гордовито глянув на нас.
— Далі розказуй? — термосали ми його.
— Повстав рішуче робочий нарід. Не від того, звичайно, різні бувають
ради. Котрі бояться, котрі проти рішучих заходів, але таких не багато — біль-
шовики з більшовиками. Зрослися з ними. Є хороші командири, на жодні по-
питки буржуазії не підуть. Ось хоча б твій знайомий, — звертається до мене
Рязанцев — Буйнос Василь. Знаменитий хлопець, молодець...
— Буйнос, — пригадую я, — який же він.
— Та той самий, що на станції з ним зустрічався, — нагадав Рязанцев.
В уяві виринув Василь Буйнос, сусіда на даху поїзду в подорожі до С.,
холодні очі, витівка з онучами, і я мимоволі зареготався.
— Чого ти, — запитав Приходько.
Розказую про мою зустріч з Буйносом.
— Той самий, — підтакує Рязанцев. — Розбалакалися з ним і до тебе
пішли. А хлопець він, що й казати. міцний. Держимося добре, та не

знаємо, як ви на фронті. Ось і ухвалили вирядити мене подивитися, як у тут, зав'язати стосунки і передати, що думає робітник про революцію. Боїм щоб, бува, не повірили ще раз урядові... Не наш він, союзницький.

Переказуємо Рязанцеву про події минулих днів.

Непомітно одмірюємо верстви.

Широкою вулицею прослався перед нами Кам'янець. Уже розвидняє. Досвітній спокій панує над містом. Ксенія нам за провідника. Біля од будинку на передмісті вона стукає у вікно. На порозі з'являється заспа Ковалів.

— Звідки це ви всі? — здивовано питає він, пропускаючи нас до кімнати. Сонце вже закінчує половину свого шляху, коли ми нарешті перериваємо свою розмову.

Ковалів і Бойцов ідуть до коменданта довідатись, де розташований полк.

Ми лаштуємося спати.

Звістки, з якими вони повертаються пізньої ночі, мало втішні. Одинадцять дивізія розташувалася десь над Дністром, але де саме — комендант точно не знає. Ми вирішуємо самим шукати полку. Пляч наш — дізнатися про настання а коли він на нашу користь — залишитися в полку, спробувавши одвести його до тилу. В протилежному разі — повернутися до Кам'янця.

Виконати цей пляч доручають мені, Чрезову та Приходькові.

Удосвіта виходимо з міста, прямуючи до Ориніна. За кілька годин перетинає шлях якийсь обоз. Конюх на запитання називає якийсь невідомий полк.

— Не щастить, — зідхає Чрезов, — сідаймо, хлопці, під дерево, пополю треба.

Цю пропозицію дружно підтримуємо.

— Товариші, сіль та хліб, а на закуску зозулю, — гукає до нас хтось з візка.

Обертаємося і пізнаємо Кравченка

— Ото халепа. Зустріч за зустріччю. Звідки ти?

— Та лихо моє, каптьора десь загубив, — сміється Кравченко. — Тепер сам за себе і за каптьора. Іду до роти.

— А що це за обоз?

— Попереду — тридцять другої дивізії, а за ним слідом вашого полку.

— А полк де?

— Полк в Окопах.

— Де?

— В Окопах.

— Як то в окопах?

— Окопи в Окопах, — сміється Кравченко.

— Ти чого дурниці верзеш, — докірливо кидає йому Приходько.

— Та я сурйозно. За Жванцем у шости верствах є село. Зветься воно Окопи. Не я вигадав йому назву, і не я винен, що вам незрозуміло...

Ми всміхаємося разом з ним.

— А в полку як?

— Погано. Офіцери владу забрали. Гмиря, як і ви, утік, а в роті Зозулі Біляєв порядкують. Новий комітет вчора обрали — Біляєва, Зозулю, Мешкова та Хоменка. З ваших тільки Шкурба вийшов, та вони і його обшакрають.

— А де Гмиря?

— Під суд його загнали. Тепер все слідство провадить. Обвинувачують за спробу взяти бунт.

Останнє повідомлення впливає на нас дошкульно.

— Але занепадати духом нічого. Треба про все довідатись, тоді побачимо, як діяти.

Присмерком прийшли до Жванця.

— Місце тут спокійне — каже Кравченко, — австрієць не може гармат во-

я, то й не обстрілює шляху. Хоч удень вези харчі. Ніколи ще такої
ні не було.

— Все ж з обережності ми зупиняємося в містечку.

Ізно вночі вирушаємо далі. Тепер уже артільки їдуть врозтіч, раз-у-раз
полюючи в різні сторони.

— Аша артіль їде наврогостець.

— Сь і Окопи.

— Іх шумлять високі тополі з краю шляху. Село наче вимерло. Рідко
долинає голосне ляскання ракетної рушниці.

— От що, братця, вам так з'являється небезпечно. Можуть навіть при-
пути. Адже вас військово-польовим судом судити хотіли. Ось беріть.
— Іх пає мені в руку дві лимонки, з візка дістає гвинтівки для Приходька
Зова.

— А як доведеться тікати, скакайте на візок і гайда... Підждете мене
під пах.

— Коні поволі спускаються до прогалини.

— Равченко передає віжки Приходькові, а сам подається до сполучення
з артильками.

— Поклич там Шкурбу, Мухіна, Криворучку, — кажу до нього.

— Незабаром біля артільки один по одному з'являються салдати. Це роз-
стріляні.

— Коні пізнають нас і радісно вітають.

— Шкурба і Мухін не примусили себе довго ждати. Криворучка на варті.

— Ну що, як у вас там?

— Та все Зозуля лютує, кричить — захищай націю і уже, аж моторошно
слухати криків, — скаржиться Мухін.

— Порядкує.

— Та ще й як. — Зголосив нам учора ротний, що комітет наш дезертував
і пропонував новий обрати, а в шанцах де ж обирати. Пішов до одного, до
кого й питається: Зозулю згодні? Хоменка згодні? Солдат такий наляканий
і в відступу, що й не говорить, а тільки головою хитає, мов контужений.
— Та обирали. Ледве Шкурбу провели...

— А нам до роти повертатися? — питаємося.

— Салдати поспішують і не відповідають.

— Рано ще, — каже нарешті Ананченко. Зачекайте, як змінимось, а то вночі
поплять і не довідаєшся.

— Гаразд, кажемо. Все одно вертатися доведеться — впевнено каже
Зозуля.

— Шанців з'являється юрба солдатів. При місячному світлі бачимо в їхніх
гвинтівках. Солдати швидко наближаються до артільки.

— Тримайся, — шепоче до мене Чрезов, сідай за конюха.

— Скокочив на артільку, беру віжки. Коні перелякано нашорошують вуха.

— Де вони, — де ці дезертири, — долинає до нас верескливий голос Біляєва.

— Заарештувати їх одразу, — басить Зозуля.

— А мовчимо.

— Обронені солдати підходять до артільки. Побачивши нас, вони нерішуче
зупиняються.

— Що, волоцюги, піймалися? — ущипливо питає Біляєв.

— Куди піймалися, — наївно перепитує Приходько.

— Нам у руки, — злорадо сміється Зозуля.

— А ви хто?

— Ми комітет, — відповідає Зозуля.

— Може й комітет, та самозваний. Ми вас не визнаємо...

— Це нас не обходить, — встригає Біляєв, — вас ще в Галиччині треба
заарештувати.

— За що?

— За розклад частини.

— Диви, який, — щиро дивується Чрезов, — так таки за розклад...
— Нам ніколи тут жартувати, — перебиває підпоручник. — Беріть їх командує він солдатам.

Ті нерішуче роблять крок уперед.

— Сміливіше, — підбадьорює їх підпоручник. — Беріть та одведіть до ша

З шерги солдатів виходить вперед Хоменко та кілька новаків і подаю до Чрезова?

— Гей ти, носа втри, — гримає на Хоменка Чрезов. — Що, за полського став?

— Ви зрадники, — бурчить Хоменко. — Ходім...

— Ач який, заторочив. У дядька навчився, — показує він на Зозулю. Свого сказав би щось...

— Ходім, — уперто повторює Хоменко.

— Боюсь, не по руці нам...

— Заарештувати їх, — кричить несамовито підпоручник.

— Заарештувати, — вторить Зозуля.

— А ми не дозволимо, за що їх під суд. Правда на їхній стороні, — чить Шкурба. — Час уже зрозуміти...

— І ти в зрадники записуєшся, — обурений Біляєв.

— Не в зрадники. Я за правду. Чи ж так, хлопці, — звертається Шкурба до солдатів.

— А так, — нерішуче потверджують кілька голосів.

— В ім'я революції заарештувати цих більшовиків — дратується Біляєв. Зозуля, виконуйте свій обов'язок.

Той підскочив до солдатів, хрипким голосом подав команду й сунув нас. За ним кілька чоловіка.

Озираюся на Івана й підбираю віжки.

Але ось попереду нас виростає стіна. То Шкурба, Мухін, Ананченко ще кілька солдатів метнулися нам на допомогу. Вони хапають гвинтівки і прибічників Зозулі, лунає кілька необережних пострілів і це ще більше лює шарварок.

— Стій, — владним голосом скрикнув Приходько, кидаючися в бійки, — стій.

Всі завмирають.

Приходько поволі підходить до підпоручника і, рішуче відкарбову кожне слово, вимовляє:

— Не вийде ваша витівка. Нас не візьмеш, а ось настане час, а він не за горами — ми вас візьмемо за боки, і як слід візьмемо.

— Більшовик, — гістично верещить підпоручник.

— Достеменно так, — холодно згоджується Приходько, — ми більшови Ми знаємо, чого хочемо й куди прямуємо.

— За грати, — волає підпоручник.

— Е, то вже ні, там місце для вас. Ну, до побачення — до солдатів вернувшись.

— Як змінитесь, повідомте. Надішлемо вам адресу.

Приходько, не кваплячись, упевнено іде до артілки. Легко скочив сідає поруч мене. Чрезов умощується позаду.

— Шкурба, залазь теж, — командує Іван.

Шкурба нерішуче оглядається.

Мухін та інші наші з оборонців присуваються щільніше до артілки. І наважившись, Шкурба скочив на вісь і сідає поруч Івана.

— Поїхали, рушай потихеньку.

Я легенько смикнув віжки. Коні поволі взяли вгору.

— Ще зустрінемося, — кричить Біляєв. — Ще поквітаємось...

— Зустрінемося, — обіцяє Іван. — Та навряд чи радітимеш з нашої зустрі

Нас наздоганяє Кравченко. Він переймає віжки, хвиськає батою. беруть з місця вчвал і мчать нас завмерлим селом.

Ім'янець-Подільський живе шумливим прифронтовим життям. В йому повно офіцерів, різних військових закладів. Снують туди й суди візки. Раз гримлять оркестри.

Цій веремі великого міста почуваємо себе самотніми.

Ім хочеться діяти, палати, загартовуватися в огні. Але не маємо де закласти свою енергію й нудимося з вимушеного неробства.

Щодня буваємо в більшовицькому комітеті при штабі корпусу.

Тут завжди галас. Товпляться солдати, даючи рапорти і закидаючи питаннями. Приходять з ближніх заводів по пораду та зв'язок робітники, приїждять селяни дізнатися: а з земелькою як бути.

Обговорюють у комітеті чітко. Жодної справи не залишають нерозв'язаною. Обмірковують кожен крок, передбачають усі дрібниці.

Голова комітету Ілько Зиков уміє розв'язати найзаплутаніші питання та знайти вихід з клубка протирив. Ілько працює з величезним захопленням, даючи та запалюючи увесь комітет. Ми міцно зв'язалися з ним.

Щодня йноємо й ночуємо в комітеті, просимо вказівок, просимо роботи, але дістаємо одну відповідь:

— Не ризикуйте даремно. Нічого не вийде, поки полк на позиціях. Солдати не стямилі після втечі. Бережіть свої сили, — вони ще придатуться.

Добре почуваємо правду комітетчиків. Ніхто краще за нас не знає, що в нас полк у шанцях, де більше як десятеро разом не сходяться, та й те не добу — вночі біля кухні. А все ж нас це не заспокоює.

Наш пригнічений стан викликає співчуття у комітетчиків, але вони не розуміють його, а навпаки: бачучи наші похмуро обличчя, хмуряться й собі. Ми почуваємо себе винними, женемо від себе набридлі думки і охоче беремо різні дрібні доручення, а таких у комітеті чимало. Все ж справжньої роботи нам ще не дають.

Не можна, ще провалитесь, а ви нам ой-ой як потрібні будете, — всміхається голова комітету.

Лука Олексійович, що вирішив трохи погостювати в нас, бачучи наш стан, уболює за нами.

Одного серпневого дня він подає пропозицію.

— Братця, а чи не переїхати вам до мене на шахту. Одвоювали на імператорському фронті, ходім воювати на громадянському.

Ім думка принадна для всіх. Але ми вже звикли не вирішувати нічого в комітеті, а тому всі юрмою йдемо ввечері туди.

Нас уважно вислухують. Стомлено спершись ліктем на стіл, голова дивиться на нас великими, немилотливими очима і зненацька ошелешує відповістю:

— Ні, не годиться. Не можна їхати звідси. Роботи тут передбачається багато. Лишайтесь.

Віднос його такий переконливий, що ні в кого з нас навіть не прокидається бажання сперечатися. Навіть Лука Олексійович, ініціатор цієї витівки, зупиняється своєї пропозиції.

— Шож, я гадав — хлопці нудьгу розвіють. Дивлюся на них і жаль бере — згадують знечев'я. Ну, а коли не можна, я згоден: лишайось і я.

— Ми всі радісно сміємося, коли Ілько міцно стиснув руку Рязанцеву.

— Правильна ти людина, батьку, — каже він. — Видно, що до самої суті дійшло. Тільки ось жалю в тебе ще багато.

— Жаль, — всміхається Лука Олексійович, — це до своїх, — а до ворога який за хижого тигра буду. Не дивись, що старий. Я ще повоюю. Ось тоді йдиш...

Вийшовши, виходимо на вулицю разом з Ільком. Ранні присмерки лінкуватого неба закривають вулицю. Небосхил ще не попрощався з останнім промінням сонця, і в повітрі вже вирає за обрієм і відсвічує мідяним багрянцем.

Свіжий вітер бадьорить, а звуки бравурного маршу, що добуваються нас, пружнять ноги.

Мало не біля кожного дому сидять його мешканці, тішачись вечірньою прохолодою. До нас долинають уривки розмов. Бабусі біля воріт, швиденько ворушаючи дрючками, плетуть панчохи. Коли не коли докинуть слівце в розмову не даючи їй усухнути.

Ідемо головною вулицею, що веде до фортеці. Тут розміщені чайні. Тут же багато. Мало не в кожному будинку можна дістати чай з медівниками.

Це улюблені збірні пункти солдатів. Заходимо до однієї, другої чайні. Прислухаємось до розмов.

Вони беззмисловні й одноманітні. Говорять про жінок, про карти.

Підсідаємо до однієї групи. Тут чаюють самі обозники. На фронті ніхто не був. Про політику й слухати не хочуть.

— Політикою хай турбуються комітетчики, — пробубонів у відповідь наше запитання якийсь кремезний веснянкуватий солдат. — Ми їх обираємо, хай і думають...

Цього разу тут не затримуємось. Присмерки вже оповили місто, коли залишили чайну. Ілько йде попереду з Бойцовим і щось поважно та переконливо повторює йому. Бойцов слухає, силкуючись не прогавити ні слова. У перехресті біля мосту Ілько прощається з нами. Ідемо до себе. Наша квартира в нижній частині міста. Живемо у візника або, як їх тут прозивають, фурман. Маємо дві кімнати. Візник — сіоніст і щовечора заводить з нами гарячу каву.

Ми раз-у-раз удружки розбиваємо всі його міркування. Після кожної сесії наш фурман довго не спить, розмовляючи сам з собою. Про наші суперечки знає вже весь „бет-гамедреш“*. Не покладаючись більше на власні сили, наш хазяїн притягає підмогу й щодня до нас приходять нові й нові суперечники пробувати свої сили.

Несподівані агітаційні вечори розважають нас, допомагаючи до того опанувати техніку дискусії.

Ми не відмовляємось дискутувати і частенько геть до півночі з нашої квартири чути запеклі голоси суперечників, що порушують нічну тишу.

Сходимо спорохнілими, скособоченими приступками. Навіть недавно приїжджені дбайливим Рязанцевим поруччя не рятують від почуття непевності, коли йдеш зогнаними рештками цих сходів. Ці вбогі приступки — живе свідчення жахного вбожства, серед якого жила єврейська біднота Кам'янця.

Відчиняємо двері і в ніс ударяє кислий запах капусти, збруї та дощової води. Перебігши хисткі сходи, входимо до кімнати хазяїні. Просто нас між двома хомутами красуються у вузеньких багатових рамках портрети доктора Теодора Герцля та доктора Макса Нордау. Обидва портрети хазяїнки святотатково тирає щодня білою ганчіркою, розчулено роздивляючись на почорнілі світлі фарби. Це не набридає їй ось уже протягом багатьох років. На широкому столі парадної величезний самовар. Хазяїнка — тиха та лагідна Сара Григорівна витирає чашки, готуючись до вечірнього чаю. На низенькому фотелі сидить наш хазяїн — дядько Абрам і лагодить черезсідельник. Він дивиться на нас поверх окулярів, що ледве тримаються на кінчику його носа і привітно всміхається. Ріденька борідка, худорляве, висхле, наче з пергаменту лице Абрамове. А за дискусією його не пізнати. Він з газардом розмахує руками, очі його палають, а мову пересипає ущипливими зауваженнями.

Проходимо до себе. Наші дві кімнати невисокі. Маленькі вікна впираються в стіну сусідньої комори і скупо пропускають світло. В кімнатах стоять тапки, що заступають нам ліжка.

Бойцов запрошує нас до столу.

— Ось що, — тихо каже він. — Ілько дав мені наказа встановити стосу-

* Синагога, де євреї щодня моляться та вивчають талмуд.

ком. Я і Оксана поїдемо до Жванця, знайдемо там кімнату. Спробую
з Оксаною з Мухіном. Щось затівається.

— Гумка про те, що незабаром може почнемо чинити, ніби наелектризовує
прискіпуються до Бойцова з питаннями. Він тільки одмахується.

— Нічого не знаю. Ілько мені теж нічого не сказав. Певне тільки ось що:
вина натискає. Може і не доведеться вичікувати поки полк змінить.

— Я накидає на плечі шинелю, бере скибку хліба та йде. Зостаємося на
з своїми думками.

— Хоч би вже швидше щось робити, — зідхає Чрезов, перериваючи мов-
— А то заkostenієш тут.

— Руки, роботи просять, — кажу я. — Та й не дивно, три роки терпіли.

— Не три роки, а сотні років, — перебиває Лука Олексійович. А тепер
жити не можна. Треба стояти до кінця.

— Постоїмо, батьку. Це вже будьте певні, — ляскає його по плечі Чрезов.

— А тим часом може чайку випити підете, — перебиває Сара Григорівна,
зентежені новинами, не помітили, як вона ввійшла в кімнату.

— Ходім, Саро Григорівна. Сей мінут — широко всміхаючись, — каже Ря-
— А суперечники є?

— Є. Двоє вже прийшли, вас дожидаються.

— Шож, давайте їх на закуску до чаю.

— Ідальні вже сидить дядько Абрам. Обабіч столу розмістилися гості. Лі-
рудуватий молодий, в маденькому кашкету, з-під якого звиваються
тейси. Червоні бистрі очі бігають йому по кімнаті. Він нервово крутить
без пучками і без того обскубані торочки скатертини.

— Другий — вже відомий нам з попередніх диспутів елейний стариган, подіб-
портрет старого Монтефіоре*.

— Знайомтеся, — каже дядько Абрам. — Це вам сьогодні не абихто, —
він на молодого. — Це справжній лідер.

— Сара Григорівна подає всім чай.

— Пиття забирає всю нашу увагу і ніхто не порушує мовчання. Дядько
нетерпеливиться. Він совається на стільці і поглядає на нас. Як завжди,
сливо жде на початок дискусії.

— Чого ж ви ніби язика проковтнули, — нарешті не витримує дядько

— його вигук лідер сприймає, як сигнал до бою. Він одсуває далеко вбік
ту, витирає губи і з місця в кар'єр починає палку промову. Лідер хви-
ня, розмахує правою рукою вгору і вниз, ніби рубає незрозумілий капі-
талмуду. Він — за лад, а тому проти більшовиків, що роблять безладя
революції.

— А інші партії хіба забезпечують лад. Адже той факт, що більшовики міц-
промовляє сам за себе.

— Я гадаю, — перебиває мені лідер, — що і в революції мусить бути лад,
порушуєте його.

— Ми за лад для більшості, — кажу я.

— За світову пожежу, — іронічно вигукує він, — але ж для світової пожежі
ма світова іскра, а в Росії тепер розпалили багаття, на якому горить
і революція.

— А ви хотіли б, щоб усі партії жили в злагоді.

— На хвилину змовкає, а тоді з новим запалом.

— Ми не віримо в таку можливість. Та нас це і не обходить. Ваша рево-
— хай вам і зостанеться, а ми, євреї, поїдемо до Палестини.

— Хто це ми?

— Знітився:

— Ми, ті, що не віримо. Росія нагадує мені одне з біблійних казань.

— дин з єврейських банкірів, що їх портрети оздоблювали хати ортодоксальних євреїв.
розділ.

— Яке саме?

— А ось послухайте.

Він увесь підтягається, лице йому набирає молитовного виразу і на заплющивши очі, похитуючись з сторони в сторону, починає співучо:

— І сказали вони один одному, нумо збудуємо місто і вежу, що спірал кінцем у небо. І спустився Адонай роздивитися на місто і башту, побуд людьми. І сказав Адонай: аджеж це один нарід, що має спільну мову побудував... Ось змішаємо їм язик для того, щоб вони не розуміли оди ного. І розсіяв їх Адонай по цілій землі і кинули вони будувати місто...

— Отак і з російською революцією, — закінчує він. — Адонай змішав язики, і ви не розумієте один одного.

— Чого ж це Адонай такий постійний. Вигадав би щось нове, — сміє Лука Олексійович.

— Ви не смійтеся, в цьому великий зміст прихований, більш, ніж здає з першого погляду.

— Ніякого змісту тут не бачу, — перебиваю я. — Все це нікому непот байки. Ви живитеся п'ятикнижжям, талмудом, тлумачите його без ладу потреби, запаморочуєте голови, а на життя боїтесь глянути.

— Наші мудреці все передбачили, — гнівно озивається лідер. — Треба ки вміти як слід все розтлумачити, пояснити.

— От у цьому то і вся заковика. Ви тлумачите все не так, як життя вимагає. Все просте ви ускладняєте, робите з цього щось незрозумі і страшене. Революцію хто не сприймає? Хто з неї робить вавилонську в Той, кому вона не до смаку, хто боїться її розвитку. А ви б сказали пр без викрутасів і без біблійних, нікому непотрібних казок. Тоді давно б пали всікі сумніви.

— Ми казок не розказуємо.

— Розказуєте. Аджеж Палестина це казка для дітей молодшого віку, про молочні ріки з кисільними берегами. Цю казку розказують буржу можна було потім висотувати всі соки з простачків.

— Палестина — це нація.

— Я теж єврей, сміюся я, але Палестина в такому вигляді, як ви даєте, мені непотрібна. Гадаю, що і йому вона ні до чого, — кажу я, по ючи на дядька Абрама. — Чим погано буде нам у вільній країні. Напевне ще, ніж у вашій далекій Палестині, де бідноті доведеться шию гнути д дятлів. Диви, капіталісти сами не ідуть до Палестини. Нема дурних. Дя Палестина там, де гроші.

— Мене це не обходить. Багато сотень років ми блукаємо в виг Час і нам стати народом.

— Народом без прав, але з обов'язками. Це нам дадуть. Аджеж чи єврейських дітей за допомогою Жаботинського і на славу англійського накладо головою під Дарданелами.

— Вони вмирили за ідею.

— За ідею ще більшого збагачення Ротшільдів. Не варт було праці шільд і так багатий.

Лідер мовчить. Лице йому розчервонілося. Дядько Абрам розгублено чить і з болісною думкою в очах дивиться на нас. Навіть двійник Монте збентежений до краю. Поразка лідера захитала все звичне коло думок, реконань і віри в непохитність Палестини, сіонізму. Мій опонент сидить чки, потім, зненацька підвівшись на рівні ноги, покинув кімнату навіть не прощавшись.

— Значить, Ротшільд і так багатий, — задумливо ронить дядько А про щось напружено думаючи. — Добре сказано. А він не знав, що відпо Чи можете ви це зрозуміти, реб Натанзон. Що скажемо завтра в синаго що скажуть всі сіоністи.

Біль світитись в очах фурманові. Скидається на те, що будівля його хитної віри дала глибоку розколину.

— Ротшільд і так багатий, — долинає до нас в кімнату мурмотіння дядька, — і під шепіт старих, стривожених новими незвичними думками, заси-

арачі серпневі дні промайнули пекучою курявою над містом. Двоповер-
Кам'янець, розмістившись у кам'яницях на горбку та в поганеньких
'яних домках внизу біля річки, ніяк не набуде колишнього вигляду.

і вночі, артилерія, піхота, "ударники", жіночий батальйон вдерлися в містечко, розворушили його, вибили з колії.

Істо зустрічає світанок переможними вигуками команди, іржанням коней
шкотом гарматних двоколок.

півдні цей гомін уже нестерпно глушить, б'є важким молотом у скроні. де скоро втомлене сонце почне хилитися до обрію, урочисті акорди ду-

оркестри поглинають увесь цей гомін і, ніби вібравши та переробивши його силу, розносять містом геть за північ стрункі бадьорі звуки.

ступині міняється наше життя. Поволі переходимо до організованої роботи. Бойцов улаштував Оксану в Жванці і зв'язав її з Мухіним. Іванченко

За кілька днів ми зустрілися з ними на квартирі Оксани.

І троє розповіли мало вітного. Півсотенний і Зозуля всяко залякують

там зійтися до купи і, нарешті, ударні частини, розміщені в резервних

...боятся, що в разі непокорі їм ударят в тил ударники.

Та й розстріляв же Півсотенний... розказав Іванченко — Гримар да

...та й розлютував же Півсотенний, — розказує Іванченко. — Гримав на мене, що той розкладає сотню. А Зозуля аж зеленів та й почав лаяти Півсотенного. Триста років, — кричить, — ви на нас їдили. Годі, хочемо самі їсти...

А ось вона — Іванченко дістає з кешені вирізку з газети.

З усіх газет повіривував Зозуля цю відозву і порозтикав її скрізь
нах. Куди не підеш,— скрізь наткнешся. Наче б то у Хіжнякова вчився,—
він сміючись.

бу вирізку:

„Брати-українці, — читаю, — визволяйте Україну й волю. Україна в небезпеці. У небезпеці революція й воля, здобута нами. Ворог ступив на землю російської України і загрожує Волині, Поділля, Київщині, а далі і лівобережній Україні...”

Брати-українці, чи хочемо ми бути рабами... Брати. Кому дорога воля, рідна хата й Україна — ідіть у батальйони звільнення України!"

— Чого ж хоче Зозуля — питає Приходько.

— А він, бач, за те, щоб українці пішли до українських батальйонів, а військовий — проти. Погрожував йому військовим судом за розклад. Тепер вони помирися...

довго радилися цієї ночі і в результаті на світанку Мухін, Іванченко та Іванчук поручко пішли від нас з цілою купою листівок, що пояснювали справу відозви Петлюри.

...даємо волю своєму гніву, люто накидаємося на офіцерщину, на кадро-

Магає нам голова місцевого комітету. Інколи сідає разом з нами і реда-

Додасть часом одне, два слова і це докорінно міняє характер на-
вчання, надаючи їм бойовішого, рішучішого тону.

Щодня почуваємо дедалі сильніше організаційну суть у словах і діях Ільї і чимраз охочіше вчимося в його. Нашу безсистемність, неорганізованість реможемо. Ми навчилися мислити і чинити інакше, цілеспрямовано. Пово- але непомилково перетворюємося в справжніх салдатів революції. Бойовий га- революційної боротьби виховує з нас організаційну, міцну силу.

Листівки наші впливають. Мухін надіслав листа, в якому пише, що салда- дедалі частіше згадують нас і ждуть не дідуться зміни.

Гадаю, що як покинемо позиції, можете сміливо приходити до сотні. Ні- вас не зачепить, — закінчив він листа.

Готуємося до зміни. Спільно читаємо, дискутуємо, буваємо на засіданні комітету.

Відчуваємо, як щодня міцнішаємо, усвідомлюємо все те, до чого рані- доходили інтуїцією.

У нас на квартирі дискусії давно вже припинилися.

— Нема охочих, — каже дядько Абрам, — хитро мружачи око.

Але Сара Григорівна виказала секрет.

Виявляється, дядько Абрам витримав у бет-гамедреші великий бій.

Він висміяв останнього суперечника, а коли на нього напалися, вико- став аргументацію, якої до того ніхто від нього не чув. Нагоріло і Ротшільд- і баронові Гіршу, і доктору Максові Нордау.

Того дня євреї спізилися з вечірньою молитвою, але переможцем хо- обляним, вийшов дядько Абрам.

Удома він довго наспівував, але причин раптової веселости дядька Абра- ми так таки і не знали тоді.

Тепер нам все зрозуміло. Нам зрозуміло також, що дядькові Абрамові- яково розповісти нам про зміну своїх поглядів. Ми й не чіпаємо його, не- куючи, коли він сам заговорить.

Найбільше вражає нас Рязанцев. Він росте на наших очах, стає справж- промовцем. Лука Олексійович виступає на всіх зборах і скрізь його слух- з величезною увагою. Його вік, борода, його глибоко переконливий г- впливають на всіх. Цілі дні він пропадає. Ходить у частини, що в місті- містом.

Йому єдиному дозволено ходити скрізь. Нам не дозволяють, побоюю- що ми можемо зустріти будь-кого з полку, а тоді нас заарештують за д- тиство.

Ми заздримо йому, коли він хрипкий, втомлений, але з сийним лицем- вляється в кімнати.

Його добре знають у місті і вже двічі затримували, але обидва рази- тікав, переховувався кілька днів і не йшов більше до тих районів.

Ще важливішу роботу виконує Ковалів.

Він робить серед військових частин і частенько разом з Лукою Олекс- вичем покидає місто на день, на два. Вони дуже заприятелювали між со- бою.

— Таких стариганів з п'ятеро і який завгодно полк можна підняти, — ка- про Рязанцева Лука Ковалів.

— Досить було б і трьох, якби тебе на додачу прихватити, — любовно о- маючи його, відказує Рязанцев.

Ми всміхаємося, але в глибині душі жалкуємо, що не можемо приєднат- до них.

— Нічого, прийде і наш день, — висловлює загальну думку Чрезов. — кажемо ми їм себе...

Одного чудового серпневого ранку вдирається до нас захакавшись Л- Ковалів. Обличчя йому зашарілося й таке стривожене, що ми спершу наві- помітили, що з ним Оксана.

— Хлопці, слухайте, — гукає він з порогу, помахуючи в руках яко- папером.

Ми оточуємо його.

„Шілковите скасування полкових комітетів, — читає Ковалів, — знищення інституту комісарів на фронті, поновлення в усій його попередній силі і значенні корпусу офіцерів, перегляд декларації прав салдата, повернення начальникам дисциплінарної влади“...

— Постривай, — суворо перебиває йому Рязанцев. — Постривай, поясни, що таке чудернацьке читаєш.

— Постановою державної наради, скликаної в Москві Тимчасовим Урядом.

— Але це ж контрреволюція, — обурюється звичайно мовчазний Шкурба.

— А я хіба кажу, що це революція, — всміхається Ковалів. — Правильно, це пертий замах на революцію. Але це ще не все. Ось Оксана розкаже.

Розповідь Оксанина стисла. Виявляється, що полк на світанку зняли з шан-Мухін ледве встиг її сповістити. Все відбулося несподівано, а до того дуже швидко. Разом полк іде походом. Кажуть, що на станції Жмеринка він ріш-тиметься в вагони. Куди його переганяють, ніхто не знає. Салдатам видали зимове умундировання.

— Оце то новий клопіт.

— Це ще не все, — провадить далі Оксана. — В дорозі мають намір улаш-ти суд над Гмирею і Хіжняковим.

— Хіжняковим? — здивувалися ми.

— А то ж, Дмитром. Він, виявляється, напередодні прибув з шпиталю. Йшов до сотні і наразився просто на підпоручника Біляєва. Той не дав очухатися, одразу заарештував і до штабу полку. Тепер їх хочуть су-жати. Слідство закінчили за один день. Підігнали під артикул, що загрожує стною карою.

Дя звітка збентежила нас, але ми хутко отямилися.

— Ось настав і ваш час, — каже Лука Ковалів. — Гайда за мною до комі-Треба розробити плян дії. Я теж поїду з вами. Справа буде гаряченька. Не те, що агітувати на базарі, — сміється він, лясаючи по плечі Рязанцева. Один по одному, за нашим звичаєм, ідемо до комітету. Там докладно об'являємо плян дії. Він складається з двох моментів: зірвати суд над Хіжня-ми та Гмирею і затримати полк.

Вже давно напоучує нас.

— Головне пам'ятайте, зв'язатись з салдатами та не гарячитися.

Закінчивши обміркування, подаємося назад до себе на квартиру захопити свої торбини.

Тара Григорівна по черзі обіймає нас всіх, називаючи синками.

Очі їй туманяться від сліз.

— Мамаш, а де ж дядько Абрам, — питає Лука Олексійович.

В метушні готування до від'їзду ми не помітили, як хазяїн щез із кімнати.

Лука Олексійович подається до дверей, але на порозі стикається з дядьком Абрамом. В руках його довгий гнучкий батіг, а на ногах чоботи.

— Ну, хавейрім², — поважно каже він, — коні готові.

— Які коні?

— Звичайні, на чотирьох ногах кожна. Ми ото з старою давно вирішили, коли таким хлопцям, як ви, треба буде їхати, то дядько Абрам завжди має запрягти свою пару.

— От молодець, — вигукує Лука Олексійович. — Молодець, слово чести.

Він у захваті стискає руку дядькові Абраму, що під удаваною суво-рховає посмішку та підганяє нас.

— Ходім мершій, коні застоялися.

За хвилину ми вже ідемо напередими до полку. Коні біжать бадьорим

тем, здіймаючи куряву. Наздогнали полк у містечку Фрампіль; зупиняємося

і й посилаємо Оксану покликати Мухіна.

Він оді прибігає радісний і задоволений.

Хавейрім — староеврейською мовою — товариші.

— У саму точку приїхали. Сотні розпалилися, а надто наша, дев'ята кулеметна.

— Куди женуть полк?

— Нічого не знаємо. Кажуть, Корнілов викликає. Полк має сісти у вагони.

— Коли?

— Невідомо. Завтра спочинок — хочуть судити Гмирю й Хіжнякова.

— Треба зірвати суд, — підняти полк, — виразно промовляє Приходько. Покинь суди комітетчиків дев'ятої сотні. Наших деякого поклич і кулеметників. Та мерщій.

Мухін мчить назад до містечка. Солдатів не довелося довго чекати. Цією жорною з Мухіним на чолі незабаром оточили нас. Розказуємо їм про постанову державної наради. Це повідомлення викликає хвилю обурення. Ледве вдається припинити гам.

— Зрозуміло тепер, товариші, — каже Приходько, — чому офіцерщина вирішила судити Гмирю й Хіжнякова і чому вас ведуть вантажитись у вагони. Може на приборкання якоїсь частини йдете, а Гмирю та Хіжнякова скарають на горло, щоб вас налякати.

Вигуки обурення знову покривають його слова.

— Не припустимо.

— Далі не підемо.

— Не будемо танцювати під офіцерську дудку.

— Набарабанились по наших пиках.

— Годі.

Салдатське обурення переливається через віця.

— Товариші, — кричить Ковалів. — Лементом нічому не зарадиш. Тут організовано чинити.

Пояснюємо солдатам наш план. До пізньої ночі розмовляємо з ними. Ковалі та Хіжняков дають доручення. Поступінно чітко організовується весь план повстання полку. Нарешті солдати йдуть назад. Вони але задоволені, уможуємо на покошеній траві. Ковалів розподіляє обов'язки. Мені припадає напад з кулеметними двоколками. Кулеметники зобов'язані привести п'ять кулеметів.

— Але бити треба, щоб небу гаряче було. За сигналом: як помахнемо червоним прапором.

Приходько, Ковалів та Бойцов повинні почати бунт. Шкурба і Червонопершу будуть у сотнях, а скоро почнеться шарварок, повинні кинути Гмирю та Хіжнякова захищати їх.

— А ми що, — ображено питає Лука Олексійович і Оксана.

— Ви будете санітарним пунктом, — серйозно каже Приходько. — А того, що повинні потурбуватися, щоб хтось не відібрав коней у дядька Абрама. Адже невідомо, може ще доведеться втікати.

Довго ще розмовляємо, обмірковуючи завтрашні події. Поступово змагає втома. Будять нас на світанку солдати, що прийшли з сотень. Вони відають, як обурені в сотнях постановою державної наради.

— Треба тільки почати, — кажуть всі одноставно, — а вже підтримкою за печені будете.

Прибулі слідом за ними кулеметники з п'ятьма двоколками, на яких сидять максимки, підтверджують все.

Міцно стиснувши один одному руки, розходимося. Я зостаюся з кулеметниками, а решта всі йдуть до містечка.

З ближнього горбка я та ефрейтор кулеметник Горбань накреслюємо маршрут до містечка і виставляємо розстрільню.

До бою готові.

Переклав Е. Райс

(Закінчення в № 11-12).

НЕЗАЛЕЖНА МАНЧЖУРІЯ

Порт
у кривавій імлі,
Хвиля важка
як криця,
Ніч...
Ніч
на манчжурській
землі —
та поранений
місяць.

Крейсер
ще не
відпливає,

Рейсу
ще довго
чекати...

Блищить
металева
згряя,—

Мовчать
одноокі
гармати...

Крейсеру
крови
треба,

Треба
даровану.
працю,—

І місяць
висить
у небі

Катованою
головою
китайця...